

II. Patriarchovia a ich potomkovia.

Exkurz: Fenomény Bell Beaker a Cetina; Baskovia, Veneti, Kelti; pozn.34.

Aktualizované 07/2023

V oblasti Predného východu je možné už od epipaleolitu/mezolitu, rozoznať dve vyhranené kultúrne oblasti. Jednak je to levantsko-anatólsky okruh, ktorý je možné stotožniť s časťou Hámovej vetvy /Gn 10:6n/ a jednak zagroský okruh, predstavujúci tak Šémovu vetvu /Gn 10:21n/. Rozdielny vývoj v oboch oblastiach si uvedomoval už Benno Landsberger, ktorý etniká, žijúce v týchto regiónoch, pomenoval hypotetickými názvami: Protoeufratci a Prototigritania.¹

O faktickej autonómnosti vývoja oboch oblastí, svedčí aj distribúcia obsidiánu v období rokov 9000 – 6000 BC. Kým v zagroskom kultúrnom okruhu a východne od neho,² sa nachádza takmer výhradne arménsky obsidián z okolia jazera Van a miest Jerevanu a Karsu, tak levantskú oblasť od Antalyje až po Jericho a Bajdá zásoboval predovšetkým kappadocký obsidián, pôvodom z Ciftliku a okolia jazera Açıgözü.³

Levantsko-východoanatólsky kultúrny okruh.

V oblasti úrodného polmesiaca minimálne od natufienu, cez PPNA a PPNB, prebiehal nepretržitý vývoj. Od juhovýchodnej Malej Ázie až po Eufrat a v celej sýropalestínskej oblasti, bol usadený dlholebý mediteránny ľud⁴ tmavšej pleti, ktorý dokonca v natufiene, vykazoval negroidné znaky.⁵ Oblasť natúfskej kultúry, vrátane jej ďalšieho vývoja, siaha od strednej časti juhu Malej Ázie,⁶ cez kilíkijskú oblasť, kde sa v nasledujúcom období, vyvíjala kultúra Impresso,⁷ až po pobrežnú Sýriu a Libanon, kde sa vyvíjala kultúra sýrske Impresso.⁸

Do tohto kultúrneho okruhu spadá i kultúra Chassún v Sýrii a v severnej Mezopotámii. Táto kultúra má blízke obdoby ku keramike impresso v Mersine⁹ a v Sýrii. Na spoločný vývoj kultúr

¹ Pečírka a kol. 1979 str.164; Hruška 1987 str.143. V prípade Anatólie sa jedná predovšetkým o jej južnú a juhovýchodnú časť.

² Šanidár, Alí Kóš.

³ Clark 1973 str.112n. Prehľadnú mapu geografickej distribúcie obsidiánu má Michael Roaf /Roaf 1998 str.34/.

⁴ Pečírka a kol. 1979 str.85

⁵ Hrozný 1943 str.19; "berberská" Y-haploskupina E1b1.

⁶ Beldibi, Çatal Hüyük, Haçılar akeramický, neskôr keramický.

⁷ Amuk B1, Mersin XXVI-XXV, Tarsos.

⁸ Byblos, Ras Šamra V. A, Tell Sukas a Tell Turlu.

⁹ Pečírka a kol. 1979 str.98

Chassún a Impresso z natúfskej tradície, poukazuje nielen geografická poloha, ale aj zhody v najstaršej keramike,¹⁰ a zhody v hrotoch kopijí.¹¹ Preto sa kryštalizačné centrum oboch kultúr hľadá v Sýrii.¹² Chassúnska kultúra sa však v ďalšom období, rozvíjala predovšetkým na Sindžárskej pláni, z pôvodných lovcov-zberačov.¹³ Nenadväzovala na vývoj zo zagroského Džarma.¹⁴ Mladší chassún bol ovplyvnený vývojom v Mersine.¹⁵ Chassún ovplyvnil aj vývoj v Iráne,¹⁶ čiastočne i v Egypte¹⁷ a prenikol až do severného Čiernomoria.¹⁸

Palestína spočiatku bola dôležitou, aj keď svojim spôsobom, okrajovou oblasťou natúfskej kultúry.¹⁹ Jej najznámejším sídliskom z tej doby, bolo Jericho, ktoré je niekedy považované za najstaršie mesto na svete.²⁰ Mimoriadne dôležitým je aj prímorské neolitické sídlisko s pravouhlými budovami a studňami, Atlit Yam (cca 8900-8300 BC), južne od Karmelu. Tam, ale už pod hladinou mora, sa našiel i megalitický kruh.

Na konci PPNB dochádza v oblasti Jordánu ku kolapsu ekonomiky, vyčerpaniu pôdy a k návratu k nomádkemu spôsobu života.²¹ V tomto období sa hlavným centrom postnatúfskej tradície, okrem južnej Anatólie, stala aj severná Sýria.

V období natufienu tam vznikli osady ako Qermez Dere, Nevali Cori, Göbekle Tepe a Nemrik; jedná sa o prvé centrá pestovania obilia,²² s monumentálnou megalitickou architektúrou, prvou na svete! Preto je možné tvrdiť, že pôvod megalitickej architektúry má korene v severolevantskom natufienu, ktorého tradície prevzala kultúra impresso. Tá sa šírila zo Sýrie a juhovýchodnej Anatólie, do pobrežnej oblasti severnej Afriky, na stredomorské ostrovy, na pobrežie čiernomorského Balkánu,²³ na jadranské pobrežie,²⁴ na ligúrske pobrežie Talianska a Francúzska až do Španielska.²⁵ Celá táto oblasť sa v nasledujúcom období, stala megalitickou. Po preniknutí do francúzskeho vnútrozemia, sa kultúra impresso v mladšom neolite, transformovala na kultúru Chassey a taktiež ovplyvnila vývoj v Írsku a v Británii.²⁶ V severnej Európe je najvýznamnejšou megalitickou kultúrou, kultúra

¹⁰ Chassún I.a, impresso.

¹¹ Clark 1973 str.118

¹² Pečírka 1979 str.93,97

¹³ Qermez Dere, Tell Sotto ako spojovací článok medzi Umm Dabagijou a Tell Hassunou, ako aj Jarim Tepe /Nováková 1998 str.235; Mithen 2006 str.469/.

¹⁴ Tradícia palegaura.

¹⁵ Kombinácia rytia a maľovania /Pečírka a kol. 1979 str.97/.

¹⁶ Súzy /Burian, Oliva 1984 str.15/.

¹⁷ Fajjúmske zásobnice /Pečírka a kol. 1979 str.242/.

¹⁸ V Adleri pri Soči sa našli chassúnske nástroje /Brentjes 1973 str.88/. Na Kaukaze chassún ovplyvnil neolitickú kultúru Šulaveri-Šomu (napr. dlhé prizmatické nože).

¹⁹ Ajn Malláha, Ha-Jonim, Abú Hurajra, Jericho A,B; Netiv ha-Ghud Zad, Dhra', Wádí Fajnan, Nahal Oren, Bajdá, Basta ad'.

²⁰ Veľmi staré megality sú aj vo Vádí Zubaj v Palestíne, kde sa našli prekeramické pazúrkové nástroje /Brentjes 1973 str.88/.

²¹ Hagošrimská kultúra /Pečírka a kol. 1979 str.91/; došlo k tomu i v dôsledku klimatických zmien.

²² Mithen 2006 str.113, 459, 462, 469, 472; Schmidt in: Jockenhövel 2012 str.137n.

²³ Dobrudža; k. Hamangia.

²⁴ Hvar, Lisiči.

²⁵ Kultúra Almeria.

²⁶ Kultúra Windmill Hill.

nálevkovitých pohárov (TBK), ktorá však nie je geneticky zviazaná s kardiovými kultúrami; prevzala len niektoré ich tradície.

Potvrdené testovanie starovekej Y-haploskupiny G2a pochádzajú zo Španielska, juhu Francúzska,²⁷ Talianska;²⁸ to všetko v súvislosti so šírením cardiových kultúr a ich následovníčkami. Samotný Ötzi Iceman, bol nositeľom haploskupiny G2a4-L91. Táto je dnes veľmi vzácna, vo vyšších frekvenciách sa vyskytuje iba na Korzike a v severnej Sardínii.²⁹

Zároveň však ku haploskupine G2a, patrí i DNA získaná z kosterných nálezov, prináležiacich kultúre s lineárnou keramikou (LBK), z nemeckého Derenburg Meerenstieg II. Je však treba podotknúť, že v strednej Európe sa spolu s Hg G2a, šírila aj Hg T1a, v tomto konkrétnom prípade v pomere 4:1.³⁰

Čo z toho vyplýva? Najvyššia rozmanitosť v rámci Y-haploskupiny G, sa nachádza medzi Levantou a Kaukazom. K jej nositeľom patrili aj prví roľníci. Haploskupina G2a sa z Predného východu do Európy a Afriky šírila týmito tromi hlavnými smermi.

1., Z Levanty, hlavne po mori a pozdĺž pobrežných oblastí, sa šírila ako kultúra Impresso, Impresso cardium. Bola nositeľkou megalitických kultúr. Šírila sa i s inými haploskupinami; hlavne s J1 a T1a.

2., Z juhozápadnej Anatólie,³¹ cez Balkán, až do strednej Európy a ďalej na západ, sa haploskupina G2a šírila s kultúrou Starčevo-Kriš a kultúrou s lineárnou keramikou, spolu s minoritnými haploskupinami T1a, I2a, CT a C1a2, v súvislosti so šírením poľnohospodárstva na Balkáne a v strednej Európe.

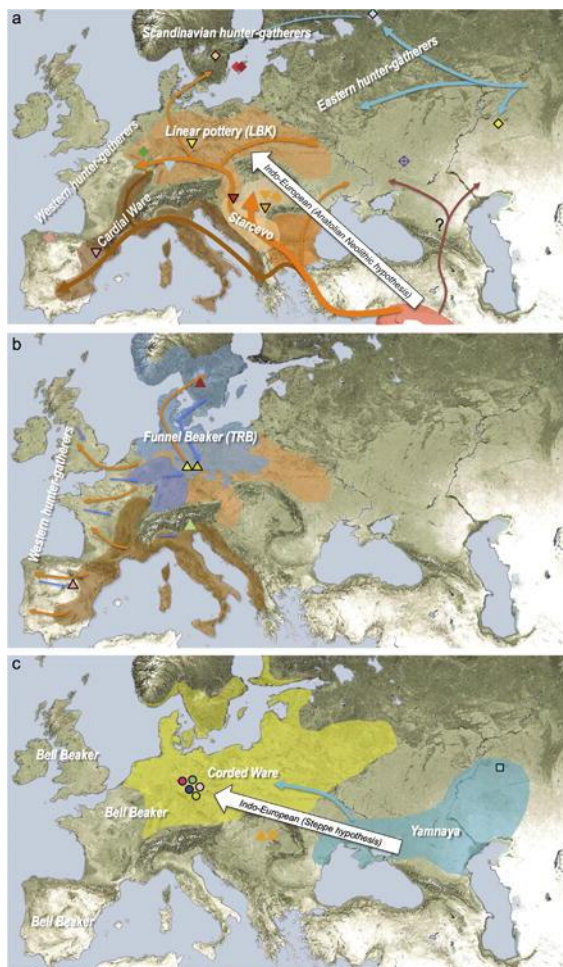
²⁷ Treilles.

²⁸ Remedello.

²⁹ Sardínia v neolite, patrila do okruhu cardiových kultúr. Haploskupina G-M201, dnes pomerne vzácna, patrila spolu s Hg I1, I2, k najviac rozšíreným haploskupinám európskeho neolitu. Dôležitou sardínskou haploskupinou je I2a1a1-M26, ktorá je považovaná za marker osídlenia Sardínie.

³⁰ Karsdorf, LBK; https://en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup_G-M201 ; www.eupedia.com/europe/Haplogroup_G2a_Y-DNA.shtml

³¹ Haçılar II, I; Džan Hasan 2B /Pečírka a kol. 1979 str.103, 119n, 124n/.

Zdroj: Haak, Lazaridis, Reich in: Nature 2015; 522 (7555)

3., Dominantnou haploskupinou, ktorá sa šírila z Levanty, do severnej a strednej Afriky v neolite, bola R1b-V88. Jej nositelia zrejme domestikovali v severnej Levante hovädzí dobytok a boli jeho chovateľmi. V Egypte vystupovali jednak ako nomádi (Gabal Ramla), ale pravdepodobne sa stali aj obyvateľmi pláží - napr. Nabta Playa a Bir Kiseiba. Haploskupina G2a je v severnej Afrike prítomná len vo veľmi nízkych frekvenciách; najviac v Egypte. Severoafrická dominantná haploskupina E1b1b (predovšetkým E-V65), spolu s levantskou Hg R1b-V88, dala základ kúšitským a čadským etnikám, ale čiastočne aj Egyptanom. U berberských etník je haploskupina R1b-V88 zastúpená iba minimálne (s výnimkou oblasti medzi egyptsko-líbyjskou hranicou; oáza Siva: 23,7%).³²

Haploskupina E1b1 sa ešte v mezolite, resp. v epipaleolite, šírila **z Afriky do Levanty**. Je jednou z dvoch najdôležitejších haploskupín starovekej DNA jedincov, patriacich do natúfijскеj kultúry. Práve línie E1b1b sú dnes spájané so šírením afroázijských jazykov. Všetky štyri skupiny etník totiž patria do afroázijskej jazykovej rodiny.

³² Cruciani et al. 2010

Niektoré etniká z prímorskej časti severnej Afriky,³³ už v neolite, ale predovšetkým v chalkolite, výraznou mierou ovplyvnili populačný vývoj v západnej a neskôr i v strednej Európe.³⁴

³³ Haploskupina R-M269 je zastúpená aj u pôvodných populácií, na Kanárskych ostrovoch; El Hierro. DNA bola extrahovaná z kostí tam pochovaných domorodých Guančov. Guančská keramika z Kanárskych ostrovov je podobná kabylskej, z Maghrebu. To svedčí o tom, že časť pôvodného kanárskeho obyvateľstva tam prišla z Maroka, niekedy začiatkom 1. tisícročia BC.

³⁴ Neolitická kultúra Almagra (haploskupina R-V88 spolu s roľníkmi Hg G2 a pastiermi kôz Hg J1, T1a) a predovšetkým, chalkolitická kultúra zvoncovitých pohárov (P312, M269; do oboch R1b-línií patrili testovaní muži z k. El Argar, potomkovia Bell Beaker).

Kultúra zvoncovitých pohárov v Španielsku a Portugalsku (maritimná fáza).

Šírenie najstaršej, tzv. maritimej fázy kultúry zvoncovitých pohárov (KZP) v západnej Európe, predovšetkým Portugalsko, juh a severozápad Španielska, atlantické pobrežie Francúzska (Bretónsko), Baleáry (Mallorca) a neskôr i španielsko-juhofrancúzske pomedzie, Sicília a Sardínia (tam sa najstaršia keramika KZP nachádza v kontexte neskorej k. Ozieri; 3500-2500 BC /Turek 2006 str.308/), poukazujú na spoločenstvo ľudí, ktorých spôsob života, bol zviazaný s morom. K najstarším patria nálezy v strednom Portugalsku (napr. Zambujal, Vila Nova de São Pedro, Perdigões, Rotura, Leceia ad.), ale aj Castelo Velho de Freixo de Numão na severe a Porto Torrão na juhu (väčšinou sa jedná o kamenné pevnosti, v ktorých sa zvoncovité poháry nachádzajú až v mladších vrstvách). Ďalej sú to nálezy v Španielsku (napr. Cerro de la Virgen) a na Mallorke. V Španielsku je najstaršia keramika KZP datovaná už medzi roky 2925-2625 BC a nasledujúca včasná fáza medzi roky 2625-2575 BC /Turek 2006 str.316/. Zrejme práve v tejto fáze, sa KZP začala šíriť aj na východ, pozdĺž stredomorského pobrežia, pretože už v priebehu 26. stor. BC, sa vyskytuje v južnom Francúzsku /V. Heyd 2012 str.99/. Vysoké dáta ¹⁴C, máme i z Portugalska (Zambujal: 2812-2740 BC /Turek 2006/; Leceia: 2920-2630 a 2880-2590 BC /Cardoso 2015 str.280n; tam i ďalšie dáta pre portugalské Bell Beaker/). Práve ústie rieky Tejo (Estremadura), sa považuje za oblasť prvého výskytu KZP. Odtiaľ pochádzajú maritime poháre s plynulou esovitou profiláciou, zdobené rovnomerne rozloženými tenkými vodorovnými pásmi, po celom povrchu (Maritime Lined), ale aj s bodkovanými, resp. geometrickými vzormi (Maritime Herringbone) a tiež s vrúbkovaním (hrebeň); z nich niektoré sú blízke španielskej skupine Meseta/Ciempozuelos /Cardoso 2015 str.283/. Sporadicky sa vyskytuje i šnúrová výzdoba (AOC, C/ZM). Tieto maritime poháre sa považujú za možný archetyp KZP /Turek 2006 str.275/. Poháre maritimeho štýlu aspoň v Portugalsku, pretrvávajú až do počiatku 2. tisícročia BC /Cardoso 2015 str.275, 285/. Inšpiráciou pre maritime poháre, mohli byť malé a staršie poháre "Copoz" (resp. Copos), ktorých výskyt je častý práve v oblasti ústia rieky Tejo.

Dôležitý je fakt, že v Portugalsku je zdokumentovaná koexistencia maritime pohárov a zdobenej regionálnej keramiky na tej istej lokalite, čo naznačuje existenciu dvoch sociálne diferencovaných populácií, ktoré zdieľali rovnaké územie, bez známkov konfliktu. Väčšina pohárov maritimeho štýlu sa nachádzala na výšinných opevnených sídlach (rezidencie nastupujúcich elít), kým hrubšia keramika sa nachádzala v okolitých otvorených sídliskách /Cardoso 2015 str.275, 288-290; podobná situácia bola zaznamenaná aj na výšinnom sídlisku Lébus, západne od Marseille; por. aj s tzv. Begleitkeramik v strednom Podunajsku, na záp. Balkáne a v sev. Taliansku/.

Fenomén Bell Beaker.

V súčasnosti mnohí bádatelia migrácie ľudu KZP spochybňujú a rozšírenie tejto kultúry, pripisujú predovšetkým diaľkovému výmennému obchodu a regionálnym stykom (kultúrna a iba obmedzená demická difúzia). Uvažuje sa i o zdieľaní spoločných kultúrnych tradícií rôznymi etnickými skupinami. Iní dokonca popierajú akúkoľvek svojbytnosť KZP a pojem kultúra, nahradzujú pojmom fenomén /Ch. Strahm 1995/. Rovnaké, alebo podobné artefakty, rozšírené po značnej časti Európy (poháre, dýky, nátepné doštičky...), sa v súčasnosti spájajú predovšetkým so sociálnym statusom jedinca /R.J. Harrison 1977/. Pokiaľ sa vôbec berú do úvahy poznatky z archeogenetiky, tak väčšinou sa jedná iba o staršie štúdie (variabilita genetických polymorfizmov v korelácii s ich geografickým rozšírením; geografické gradienty /L. Cavalli Sforza ad./); prípadne o štúdie, zaoberajúce sa výhradne mtDNA. A platí to nielen o Bell Beaker culture.

Až v poslednej dobe sa niektoré archeologické inštitúcie (aj v ČR), podieľajú na medzinárodných archeogenetických projektoch (napr. genetika Bell Beaker, KŠK a starobronzových populácií v európskom kontexte; príbuzenské vzťahy v rámci určitej komunity, ktorej príslušníci boli pochovaní na jednej lokalite...).

“Bell Beaker phenomenon” je definovaný skupinami (etnicky rôznych) populácií, ktoré vykazujú spoločné know-how jednak v technológiách (predovšetkým vo výrobe keramiky, v metalurgii medi a obrábaní pazúrka), jednak v hospodárstve a jednak vo vojenstve. Nedá sa rekonštruovať žiadna jednotná sieť prenosu know-how, ale iba regionálne siete. Napriek tomu je možné pozorovať nadregionálnu homogenitu v značnej časti Európy od roku 2500 BC (náboženské predstavy, pohrebný rítus, keramika, existencia sociálnych rozdielov, spôsob života, ale aj šírenie ideológie, štýlu a technológií = Beaker package).

Uvažuje sa o exogamii, konkrétne o odchode žien za mužmi z iných klanov a odlišných kultúr, zo vzdialenejších oblastí. Aj takto sa údajne mala šíriť prostredníctvom žien, materiálna kultúra. Bola tiež nastolená otázka bojovníka a jeho statusu. Postavenie bojovníka aj s jeho atribútmi, niektorí súčasní bádatelia považujú za vektor ideológie Bell Beaker (čo podľa nich nemuselo byť nutne podmienené vojenskými akciami). Motiváciou pre získanie statusu bojovníka, mohla byť spoločenská prestíž, takže by sa tak jednalo o “členov akéhosi prestížneho klubu”, u ktorých sa koncentrovala moc a bohatstvo. Celý tento opísaný spoločný hodnotový systém, mal uľahčiť utváranie sietí, v značnej časti Európy /N. Clément 2020 str.60/.

V súčasnosti prevažujú názory, ktoré sú v diametrálnom rozpore so staršími migracionistickými hypotézami a z hľadiska novej paradigmy (procesualizmus), sa predstava o cudzej nomádskej populácii zvoncovitých pohárov podľa nich, stáva neobhájiteľnou. Ja sa s týmito názormi nestotožňujem. Nie je totiž možné riešiť otázku pôvodu a šírenia KZP len z niekoľkých (vybraných) uhlov pohľadu, ale táto problematika sa musí skúmať komplexne. Niektoré aspekty tejto “novej” paradigmy, presvedčivo vyvracia archeogenetika.

Fakty, ktoré svedčia o migračných pohyboch ľudu zvoncovitých pohárov (Bell Beaker culture).

Existuje viacero faktov, ktoré svedčia v prospech migrácií. Už v Portugalsku sa ľud KZP predstavuje ako dobyvateľská zložka s výzbrojou, typickou na všetkých územiach, kde bola rozšírená. Svedčia o tom aj chalkolitické kamenné pevnosti, s vežovými bastiónmi a to v súvislostiach, ktoré poukazujú na násilné vniknutie do priestoru opevnenia, o čom svedčia aj početné nálezy kamenných hrotov šípov napr. v Zambujale, vo Vila Nova de Sao Pedro a v Monte da Tumba v Portugalsku a tiež aj v Cerro de la Virgen v Granade, Španielsko. Tam vrstvy poskytli takúto sekvenciu: Los Millares I – KZP – El Argar A,B /PDČ 1978 str.301/. Tvorcovia týchto chalkolitických opevnených sídiel, síce stavili na sofistikovanú obranu, o čom svedčia predsunuté obranné prvky, ako aj strielne na múre barbakánu v Zambujale a v Los Millares /Brathová 2011 str.29, 47/, ale tie aj napriek tomu boli dobyté.

Veľmi dôležitým pre ďalší vývoj KZP, bolo včasné využitie iberskej medi a neskôr i kovov z miestnych ložísk, v západnej a v strednej Európe. Zdá sa teda, že počiatkové štádium šírenia KZP, súviselo predovšetkým s prospektorstvom a ťažbou (napr. medené bane v Sierra Alhambilla, južne od Los Millares, ťažba a tavenie miestnych rúd v regióne Tejo a na francúzskom západe a juhu, s výnimkou Centrálného masívu), ako aj so spracovaním kovov (hroby kováčov KZP /Bátora 2006 str.87-93/) a obchodom s nimi. Objavujú sa aj zlaté a menej i strieborné šperky.

K artefaktom, ktoré dovtedy v strednej Európe neboli známe, patrili i polmesiacové lukovité závesky (spínadlá), nátepné doštičky chrániace zápästie a “gombíky” s V-perforáciou (tie sa však objavujú i v niektorých ďalších neskoroeneolitických kultúrach: KGA, KŠK, Zlota /Hájek PA 2/1957 str.412n/). Ľud KZP ako zbrane preferoval medené dýky, luk a trojboké sílexové strelky, kým v Karpatskej kotline bola prevládajúcou zbraňou sekera, resp. sekeromlat. Práve trianglovité dýky a nátepné doštičky, sa objavujú na Pyrenejskom poloostrove okolo roku 2600 BC a odtiaľ sa šírili jednak na sever (atlantický kultúrny okruh) a jednak na východ, pozdĺž pobrežia Stredozemného mora /V. Heyd 2012 str.99/. Významnou pre ľud KZP, bola spoločná konzumácia piva (čo je doložené analýzou zbytkov na dne nádob a podporované aj palynologickými štúdiami) a ďalších alkoholických nápojov (medovina).

O tom, že ľud najstarších zvoncovitých pohárov do strednej Európy migroval, zdanlivo môžu svedčiť aj analýzy izotopu stroncia, z hrobov v Bavorsku. Bolo zistené, že takmer štvrtina tam pochovaných ľudí, prišla zo značnej diaľky /Price et al. 2004; https://en.wikipedia.org/wiki/Bell_Beaker_culture; Bertemes, Heyd 2015; P. Stockhammer et al. 2017, in: D. Valent: V “tradičnej rodine” boli ženy z ďaleka. Historyweb 27. 09. 2017/. Problém je, že väčšinu tamjších “cudzincov” tvorili ženy.

Možnosť počiatočnej migrácie z Pyrenejského poloostrova do strednej Európy, má tiež podporu v haploskupine H1 mtDNA, ktorej pomerne vysoké frekvencie boli typické pre chalkolitickú Ibériu, i pre mimoiberské populácie KZP /Grasgruber 2019 str.86; por. aj str.33/.

Ďalším faktorom, ktorý podporuje migračnú teóriu, je až extrémna brachycefália (planoccipitálny, tauridský typ; nazývaný aj armenoidný), v Európe do tej doby neznáma, vlastná vtedy výhradne pre ľud KZP; a to jak v Španielsku, na katalánsko-juhofrancúzskom pomedzí, tak aj v strednej Európe: Čechy, Rakúsko /PDČ 1978 str.309/; ale aj v Británii, severnom Francúzsku a v Belgii /Grasgruber 2019 str.79/. V ďalších generáciách však tento fenotypový znak v strednej Európe, až na výnimky, v podstate vymizol. Už v priebehu trvania únětickej kultúry, boli potomkovia ľudu KZP, prakticky úplne asimilovaní /PDČ 1978 str.373/ pôvodným obyvateľstvom (Y-haploskupiny I2a2, I2c2, G-M201 ad'), ako aj poststepným ľuďom (hlavne Hg R-P312; ovšem už v predklasikkej fáze únětickej kultúry, dochádzalo k znižovaniu podielu tejto haploskupiny v populáciách na území Čiech /Papac L. et al. 2021 str.8; pokles až o 80%, oproti neskej KZP: 2400-2200 BC/). Zaujímavý je fakt, že zo všetkých oblastí, ktoré boli osídlené ľuďmi KZP, iba v Čechách a severnom Španielsku, existovali väzby v populačnom vývoji, medzi predpohárovým obdobím a obdobím Bell Beaker (analýza zubných charakteristík, ktoré nezávisle preukázali, že korelujú s genetickou príbuznosťou; výskum zahrňoval tieto oblasti: sev. Španielsko, juž. Francúzsko, Švajčiarsko, Čechy a Maďarsko /J. Desideri 2008; viď vyššie: wikipedia/). Okrem iných faktorov, ktoré za tým stoja, je tiež veľmi pravdepodobné, že značná časť ľudu KZP, odišla z Čiech na západ. Taktiež je pravdepodobné, že morová epidémia, ktorá okolo roku 2950 BC značne vyľudnila západnú Európu, Pyrenejský poloostrov (aspoň jeho západnú časť), až natoľko nepostihla.

Ovšem v niektorých oblastiach Európy, tento morfológický typ pretrvával. Medzi krátkolebé epizvencové populácie, patrili ľud kultúry Gáta-Wieselburg v oblasti Devínskej brány, k. Adlerberg na Rýne, skupina Ries v Bavorsku /Grasgruber 2019 str.96n/, k. Kisapostag v Maďarsku /Z. Zoffmann 2000 str.77/ a všeobecne, alpské populácie /PDČ 1978 str.607/. Svedčí to o tom, že tieto morfológické znaky boli podmienené aj **geneticky** (a netýka sa to iba brachykranie, ale aj ďalších morfológických znakov; viď nižšie).

Ku kultúrnym kontaktom medzi podunajskou, alpskou a porýnskou oblasťou, dochádzalo i v nasledujúcom období, po odznení komplexu KZP /Bertemes, Heyd 2015; Danubian EBA/. Sú doložené vzájomné kontakty medzi nitrianskou kultúrou na Slovensku, kultúrou Adlerberg a skupinami Singen, Straubing v Nemecku a Švajčiarsku, ako aj so skupinou (typ) Unterwölbling v Rakúsku /J. Batora 2006 str.186n; autor vyzdvihuje predovšetkým komunikačnú úlohu Dunaja/. Dokonca dochádzalo i ku vzdialenejším obchodným kontaktom (únětický komplex a k. Wessex; tieto kontakty pravdepodobne sprostredkovala kultúra Armorických tumulov). Uvažuje sa aj o ovplyvnení kultúry El Argar na Pyrenejskom poloostrove, únětickou kultúrou /V. Mitáš SIA 2/2013 str.239/. Pre to by mohla svedčiť prítomnosť haploskupiny R-P312 u testovaných jedincov kultúry El Argar (viď nižšie).

KZP prichádza do strednej Európy ako svojrázny a cudzí prvok. Aj forma populácií ľudu KZP, je v stredoeurópskom priestore cudzorodá. Je charakterizovaná krátkou, širokou a vysokou mozgovňou, s veľkým a širokým obličajom, vysokou dolnou čeľusťou, vyššími očnicami a užším, silne prominujúcim nosom. Pri pohľade zhora má lebka okrúhly, alebo klinovitý obrys a zo strany nízky oblúk čelnej klenby a sploštý tyl. Má úplne odlišnú formu skusu od ostatných populačných skupín tej doby. Táto antropologická forma je v Čechách a v Rakúsku pomerne čistá, bez prímiesí, čo nasvedčuje tomu, že z územia odkiaľ sa začala šíriť, prišla do týchto krajín, v relatívne krátkom čase a nemiešala sa s nepříbuznými populáciami /PDČ 1978 str.309/. Tieto morfológické znaky sa mohli utvárať už v severnej Afrike, predovšetkým v Maroku a Alžírsku. Svoju úlohu mohli hypoteticky zohrať aj nepriaznivé životné podmienky, zmena stravovacích návykov a vôbec, vplyv prostredia (selekčný tlak; genetický drift ap.). K morfológickým zmenám ako je brachykrania, môže dochádzať v rámci jednej populácie, už v priebehu niekoľkých generácií /Turek 2006 str.279; Grasgruber 2019 str.21n/. To však ale nevysvetľuje zmeny celého súboru ďalších morfológických znakov, ktorými sa vyznačovali najstaršie populácie KZP, pričom tieto znaky boli v niektorých európskych oblastiach, (v ktorých tieto populácie preživali), dlhodobo zafixované.

Na rozdiel od Čiech, vidíme výrazné známky miešania a zmeny antropologického typu ľudu KZP v Malopoľsku a v Nemecku. To poukazuje na ďalšie presuny príslušníkov tejto kultúry na severozápad, do stredného Nemecka, kde došlo ku kultúrnemu (ale vtedy už aj k etnickému) miešaniu s mladšími skupinami kultúr so šnúrovou keramikou (KŠK). Tak sa poststepný ľud KZP šíril až k dolnému Rýnu (kde už vtedy bol prítomný, aj keď zrejme nie veľmi početný, epimaritimný ľud KZP) a odtiaľ ďalej cez Kanál, do Británie (Bell Beaker culture) /PDČ 1978 str.309/.

Maritimná fáza šírenia ľudu zvoncovitých pohárov.

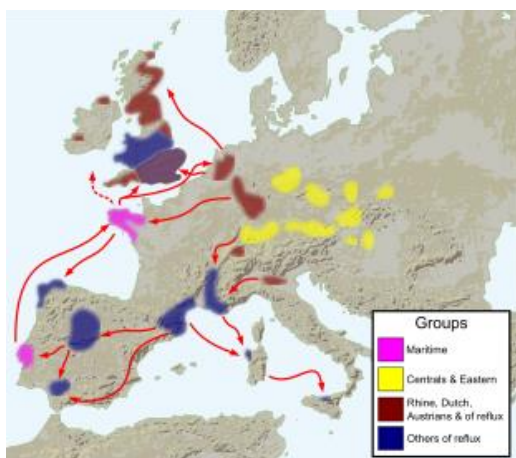
V najstaršej, tzv. maritimnej fáze, sa ľud KZP šíril z Pyrenejského poloostrova (hlavný smer šírenia: sever Portugalska, Galícia, dolný tok rieky Ebro, západné Pyreneje; tam sa nachádzajú staršie poháre AOO, AOC a C/ZM: Corded/zoned Maritime variety). Ďalej sa šíril pozdĺž atlantického pobrežia Francúzska (západné Pyreneje) smerom na sever, s prienikmi do vnútrozemia (Bretónsko - Armorika, až k rieke Loire). Potom postupoval pozdĺž pobrežia, k údoliu Seiny a k dolnému Rýnu (2600-2550 BC /V. Heyd/), až do dnešného Holandska. Tam sú najstaršie zvoncovité poháre AOO, datované takisto medzi roky 2600-2500 BC /Turek 2006 str.323/. Zdá sa, že ľud KZP sa v tomto období šíril aj po námorných cestách, ktoré využívali už tvorcovia megalitických kultúr /Clark 1973 str.175/. Iná uvažovaná varianta postupu ľudu KZP zo severnej Afriky, cez Apeninský poloostrov, až na stredný Dunaj /Hájek PA 1946 str.29/, je na základe súčasných poznatkov, veľmi nepravdepodobná.

Britániu (juhozápad; hlavne oblasť Dorsetu) táto prvá migračná vlna zasiahla pomerne slabšie, pretože maritimné poháre staršieho obdobia, sa tam vyskytujú viac-menej sporadicky (ovšem poháre AOC, sú tam pomerne hojne rozšírené už pred polovicou 3.tisícročia BC, s výnimkou Cornwallu a Devonu /Turek 2006 str.327/). V strednom období KZP (po roku 2400 BC), dorazila do Británie (predovšetkým juhovýchod ostrova), priama masívna migračná vlna z kontinentu, z Holandska /Turek 2006 str.327n; Olalde et al. Nature 555, March 2018/. V Írsku sa KZP (BBC) spája s prvými dokladmi spracovania medi (2400-2200 BC); vtedy tam došlo k otvoreniu prvých medených baní (najsôr Rossovo ostrov a neskôr aj Mount Gabriel na jz Írska). Z týchto zdrojov profitovala aj kultúra Wessex, na juhu Británie /Filip 1995 str.17/. Predmety z tejto medi sa nachádzajú aj v Holandsku (cca 12%) a Bretónsku (cca 6% z analyzovaných medených artefaktov).

Na rozdiel od neskorších migrácií KZP z východu na západ, maritimní nositelia KZP, pravdepodobne nehovorili IE jazykom.

Od roku 2500 až po rok 2200 BC, dosahuje distribúcia exotických surovín aj vďaka šíreniu KZP, nebývalý rozsah. Jedná sa predovšetkým o baltský jantár, stredomorské mušle, variscitové polodrahokamy z Katalánska, škrupiny z pštrosích vajec a slonovina z Afriky, mrožie kly a vorvanie zuby zo severu, špeciálne odrody kameňa (porfýry, tuf) pre chrániče zápästia, ale aj zlato, meď a prvé cínové bronzы /V. Heyd 2012 str.102/.

Jedným z charakteristických znakov, ktorým sa vyznačujú nositelia KZP v celej západnej Európe, sú sekundárne pohreby v dolmenoch, kamenných skrinkových hrobách, chodbových hrobách, ale aj v jaskyniach /PDČ 1978 str.301/. Mali tak vyjadrovať privilegované postavenie nositeľov KZP a zároveň aj ich víťazstvo nad potomkami staviteľov týchto monumentov (*aos síde*: ľudia z kopcov; zároveň je to aj synonymum pre "krajinu mŕtvych", teda pre podsvetie).

Šírenie KZP (vrátane najstaršej fázy, maritimného štýlu). Zdroj: wikipedia; Bell Beaker culture

Zdroj: indo-european.info; Quiles Carlos 2017

Všeobecne je možné konštatovať, že maritimný ľud, ktorý sa spolupodieľal na vzniku a formovaní KZP, prišiel z Maroka po mori do Portugalska, ale aj cez Gibraltár do Španielska, počiatkom 3. tisícročia BC. Keramika podobná KZP aj s inkrustáciou, sa nachádza v Maroku a obmedzene i v Alžírsku, takže aj preto sa v severnom Maroku hľadá ich nástupný priestor, pred inváziou do Európy /Bouzek 2013 str.77/. Je teda zrejmé, že pôvod keramiky KZP je okrem Pyrenejského poloostrova, potrebné hľadať aj v neolitickej keramike severnej Afriky a maritimný štýl, ako najstaršia forma KZP, bol potom výsledkom námorných kontaktov a vzájomných interakcií, medzi Pyrenejským poloostrovom a Marokom /Turek 2006 str.321/. Dôležité je zistenie, že samotnom Maroku má metalurgia hlboké korene a spadá ešte do predpohárového obdobia. Aj to posiluje hypotézu o migrácii z Maghrebu, na Pyrenejský poloostrov /Turek 2006 str.321/. Tam ale takisto, ešte v dobe, ktorá predchádzala migráciám, bola metalurgia už pomerne rozvinutá /PDČ 1978 str.310/.

Udalosti spojené so šírením KZP, sa zapísali hlboko do historického povedomia vtedajších ľudí a našli odraz i v niektorých mýtoch, predovšetkým v Héraklovskom cykle: záhrada Hesperidií - Titán **Atlás**, prechod cez Gibraltár - Antaios (syn boha Poseidóna), hnanie Géryónovho dobytku naprieč Európou.

Géryones bol synom Chrysaora a vnukom Titána Ókeana. Bol kráľom španielskeho Tartéssu a podľa mýtov to bol najsilnejší žijúci muž. Jednou z úloh, ktoré mal Hérakles vykonať, bolo prihnatie Géryónovho dobytku kráľovi Eurystheovi, do Mykén. Héraklés na oboch stranách Gibraltárskeho prielivu najprv vztýčil stĺpy (zrejme menhiry), ktoré boli po ňom potom pomenované. Po prekonaní Gibraltáru (na zlatom Hélioovom člne, vo tvare čaše), prešiel na Pyrenejský poloostrov, kde postupne porazil Eurytia a Géryona. Hérakles potom Géryónov dobytok hnal z ostrova Erytheia, ktorý sa niekedy stotožňuje s Lusitániou, alebo s ostrovom León, na ktorom stálo mesto Gadeira. V Pyrenejách sa ešte stačil dvoriť bebryckej princezne Pyréné (tá analógia nie je vôbec náhodná; pokeltčený kmeň Bebruces, skutočne v Pyrenejách žil). Potom hnal stáda Galiou a Ligúriou, kde musel zviešť vojnu s Ligúrmami. Po ich porážke prešiel Ligúrske Alpy a dostal sa až do údolia rieky Pád (antickí autori tú oblasť nazývali Gallia Cisalpina, teda Predalpská Galia) a neskoršej Etrúrie. Stojí ešte za zmienku, že Géryónov vnuk Norak založil najstaršie mesto na Sardínii, Nóru /Saska, Groh 1938 str.157n; Graves 2004 str.499n/. Mimochodom, v severnej Afrike, v oblasti pohoria Atlas až po Héraklove stĺpy, žili podľa Hérodota, **Atlantovia** /Hérodotos: Dejiny IV.184n; por. Hérakles a Atlás/. Myslím, že všetky skutočnosti súvisiace s desiatou Héraklovou prácou, najviac odpovedajú faktom, ktoré sú nám známe o šírení ľudu staršej fázy KZP.

Hérakles v tomto cykle mýtov vystupuje iba ako (aktívny) sprievodca zmytologizovanými udalosťami, ktoré sa udiali v rôznych dobách, ale už pred dávnymi časmi (aj z pohľadu mykénskeho Gréka).

Postup ľudu zvoncovitých pohárov (épimaritime) do strednej Európy.

V období iberského stredného chalkolitu II (2625-2575 BC), sa KZP okrem severozápadoeurópskeho pobrežia, začínala šíriť aj do oblasti východných Pyrenejí a ďalej, po katalánsko-juhofrancúzskom pobreží (Golf du Lion). Odtiaľ sa šírila jednak na sever, od ústia rieky Rhôny, pravdepodobne až k hornému Rýnu a Dunaju (2600-2550 BC /V. Heyd/), a jednak do severného Talianska, pozdĺž údolia rieky Pád, kde ľud KZP narazil na ľud k. Remedello II (2900-2400 BC; Hg 12a). Práve oblasť francúzsko - talianskej stredomorskej prímorskej oblasti, bola osídlená Ligúrmami, s ktorými mal údajne bojovať Héraklés. S KZP sa spájajú i niektoré rytiny z Val Camonica (predovšetkým so solárnou symbolikou a postavami s dýkami, podobne ako aj na antropomorfných stélach; tam sú vyobrazené i luky). Následná, už bronzová kultúra Polada (nákolné osady; Lombardia, Trentino, Veneto), nesúvisí s k. Remedello a s KZP ju spájajú len niektoré rysy (používanie luku a metalurgia). Súvisí zrejme s

populáciami, ktoré tam prišli z Rakúska a južného Nemecka, prípadne i zo Švajčiarska (epizvonce /epišnúrové: hlavne pravostranné Porýnie a východné Švajčiarsko, ale aj dolný tok rieky Traisen v Dolnom Rakúsku/, synkretické, regionálne kultúry a skupiny: Gáta-Wieselburg a Unterwölbling, ale aj Straubing, Singen a ďalšie skupiny kultúrneho okruhu "Blechkreis"; por. napr. wieselburgské šálky v severnom Taliansku /Königer 1998 str.440/ a "Brotlaibidole" /Carafa 2011-2012 str.77-81; Pientka: Brotlaibidole; https://en.wikipedia.org/wiki/Polada_culture/. Kultúra Polada mala aj evidentné vzťahy k Balkánu /Buchvaldek 1985 str.137/. V strednom Taliansku je až na výnimky, zastúpený iba neskorý horizont KZP /Turek 2006 str.305/.

Ďalšia vlna KZP prešla cez alpské priesmyky do južného Nemecka a ďalej do Bavorska, Rakúska a západného Maďarska (už L. Hájek /PA 1946 str.28/ poukázal na súvislosti, medzi talianskymi a stredoeurópskymi nálezmi KZP). Jej nositelia (okrem Švajčiarska, južného Nemecka a severného Talianska), však už nezhotovali kamenné stély a kostené idoly, tak charakteristické pre ibersko-juhofrancúzsku oblasť (oi. aj sídelné územie Iberov a Ligúrov). Práve tieto stély (kult predkov), dokladajú **dávnú stepnú tradíciu**.

Ich počiatky sa spájajú s kultúrami Kemi-Oba na Kryme a Michailovka na Kubáni. O niečo neskôr (2. pol. 4. tisícročia) sú známe i z Balkánu: v Bulharsku je to napr. Plačidol, Ezerovo /Kaiser, Winger 2015 str.134n/ a v Rumunsku je to napr. Hamangia, Baia de Criș a Florești Polus /Preda-Bălănică et al. 2020 str.92/. Rumunské stély sa spájajú s k. Cotofeni /Diaconescu 2020 str.19/.

Pokračovatelia tejto tradície, boli teda aj tvorcami ibersko-ligúrskeho stél. Spomínané stély so sekerami z ponticko-kaspických stepí a Balkánu, sú oveľa staršie, ako ich západoeurópske náprotivky s dýkami. Je teda nepochybné, že časť predkov maghrebského ľudu, ktorý patril k spolutvorcom materiálnej kultúry zvoncovitých pohárov, pochádzala pôvodne z východoeurópskych stepí. Tieto stély (už i s dýkami), si zachovali svoju autentičnosť v tejto oblasti, i v neskorších obdobiach (napr. katakombná kultúra, k. Novotitorovka; v halštatskej dobe sa spájajú napr. s Kimmeri /Bouzek 1990 str.56/ a so Skýtmi).

V Rakúsku sa nálezy KZP koncentrujú severne od Dunaja, v jeho východnej časti. Integrálnou súčasťou tejto podunajskej skupiny už v tej dobe, bola i južná Morava. Tento prúd vtedy pravdepodobne z Moravy, zasiahol aj Čechy (v južných Čechách nálezy KZP absentujú; nemožno však vylúčiť, že niektoré skupiny nositeľov KZP, mohli neskôr prichádzať do Čiech, aj z Durínska, Saska a Posálie /Turek 2006 str.293, 349/; tamojšie nálezy majú však mladší charakter: sporadickosť výskytu pohárov AOO a nátepných doštičiek, absencia zlatých a strieborných šperkov). Svedčí o tom fakt, že na rozdiel od väčšiny oblastí Nemecka, je antropologická forma populácií KZP v Čechách a v Rakúsku pomerne čistá, bez prímiesí, ale aj fakt, že staršia fáza materiálnej kultúry KZP má v Čechách archaický charakter /Hájek PA 1/1966 str.210n; Turek 2006 str.334; PDČ 1978 str.307/.

Postup ľudu KZP bol okolo roku 2500 BC **zastavený** na strednom Dunaji v Panónskej nížine (Panónska panva), na pôvodnom sídelnom území k. Makó/Kosihy-Čaka (západne od panónskeho Dunaja; od jeho vácovského ohybu, až po ostrov Csepel). Preto sa nálezy KZP koncentrujú pozdĺž toku Dunaja, s ťažiskom v širšej oblasti dnešnej Budapešti, keď územie na východ od Dunaja v dnešnom Maďarsku, bolo osídlené ľuďmi neskorej k. Makó-Čaka (R1b-L51 — R1b-L151(?)). Na území južne a juhovýchodne od sídelnej oblasti KZP, kde sídlil okrem ľudu Makó-Čaka, aj postbadenský ľud, ovplyvnený stepnou zložkou (východná jamová kultúra; haplogrupa R1b-Z2103), vývoj smeroval ku vzniku kultúry Protonagyrov (Alsónémedi; Nagyrov 1a; mladšie zvoncovité poháre sa tam /oi. aj na ostrove Csepel/ nachádzajú spolu s miestnou protonagyrovskou keramikou, v rovnakých vrstvách /Turek 2006 str.289/). Na vzniku protonagyrovej kultúry sa nepochybne podieľal i ľud KZP a čiastočne aj ľud skupiny Somogyvár-Vinkovci, ale výrazné boli i južné vplyvy: napr. skupina Pítváros /Kalicz SIA 1/1981 str.67n; Buchvaldek SIA 1/1981 str.25; por. aj T. Horvath 2016 str.95n; Vladár SIA 2/1964 str.359, 368; Ondráček SIA 2/1967 str.429n/.

Ľud KZP sa tak vklínal medzi niekoľko rozdielnych kultúr a kultúrnych skupín. Na severe nad Dunajom a západne od Váhu, to bola epišnúrová kultúra Chlopice-Veselé (EPKK I, II /J. Peška, M. Králik SIA 2/2020 str.238; PDČ 1978 str.302; pozn.6/), ktorej ľud približne v tejto dobe, prichádzal z Malopoľska, pričom vytlačil na východ za Váh, ľud skupiny Kosihy-Čaka (severozápadná oblasť osídlenia kultúry Makó-Čaka), kde pokračoval jeho ďalší vývoj vo fáze FB IIa /Nevizánsky SIA 1/2001 str.27-28/. Zároveň vtedy ľud skupiny Kosihy-Čaka prenikal, alebo bol vytlačený aj na západ, do oblasti Bielych Karpát, Hostýnskych vrchov a na južnú Moravu /Pavelčík in: Podborský 1993 str.205; k tomu por. Medunová-Benešová SIA 1/1981 str.97n/. Od Poipolia smerom na východ /Furmánek ed. 2015 str.30/, sa nachádzala sídelná oblasť kultúry Nyírség-Zatín. V dnešnom juhozápadnom Maďarsku, severnom Chorvátsku a Srbsku, to bola skupina Somogyvár-Vinkovci. Cez pôvodné sídelné územie kultúry Makó-Čaka, si ľud KZP prebojoval cestu popri pravom brehu Dunaja, ako o tom svedčia nálezy KZP v Györi, Almásfüzitő, Pilismaróte a v oblasti vácovského ohybu, až k dnešnej Budapešti: silné koncentrácie pohrebísk a nálezov KZP v oblasti Szentendre a Budakalász; ďalej sú to lokality ako napr. Békásmegyér, Szigetszentmiklós

ad. /Nevizánsky SIA 1/2001 str.27-28; Turek 2006 str.289/. Ľud KZP tak vytlačil nositeľov kultúry Makó-Čaka na východ (a na sever), za Dunaj.

Takže práve na panónskom Dunaji, bol ľud KZP **zastavený** nositeľmi kultúry Makó-Čaka a taktiež, skupinou Somogyvár-Vinkovci, ktorej ľud zhruba v tejto dobe, prenikal z juhozápadného Maďarska na sever /Nevizánsky SIA 1/2001 str.27/, do celého západného Maďarska, severovýchodného Rakúska (typ Melk), s prienikmi do maďarsko-rumunského pomedzia (skupina Gyula/Rošia), na jz Slovensko a na južnú Moravu; tam ovplyvnil aj neskorú jevišovickú kultúru. Zrejme i ľud skupiny Somogyvár-Vinkovci zapríčinil, že nositelia k. Makó-Čaka ustúpili za Dunaj a zároveň vytlačil populácie KZP zo západného Maďarska na východ, až k Dunaju. Tak sa ľud KZP na Dunaji dostal do faktického obklúčenia (enkláva) a pravdepodobne dočasne stratil kontakt s komunitami v dolnom Rakúsku a na Morave.

Aj ostatné kultúry a kultúrne skupiny, hlbšiemu postupu KZP na svoje sídelné územie, zabránili. Napríklad na Slovensku, nositelia KZP prenikli z Moravy, len na severné Záhorie (Skalica, Kúty, Vrádište...), ktoré sa v tomto prípade dá považovať ešte za integrálnu súčasť južnej Moravy. Ojedinelé nálezy na Považí (Sládkovičovo; tam v koexistencii so skupinou Kosiň-Čaka /Vladár SIA 1/1969 str.97n/, Ľuborča, Trenčín), sú iba výnimkou a môžu súvisieť s csepelskou skupinou KZP a zároveň i s expanziou skupiny Somogyvár, na sever, do Viedenskej panvy (ale aj na Slovensko; Šurany a oblasť Nitry /Nevizánsky SIA 1/2001 str.27; Bátora, Tóth 2016 str.129n/). Nález nátepanej doštičky v Sikenici a novo identifikované nálezy KZP z Poipia /Bátora 2018 str.69/, nepochybne súvisia s preniknutím KZP zo Zadunajska (csepelská skupina). Aj keramika kultúry Chlopice-Veselé, v južnej časti osídlenia na Dunaji, poukazuje na vplyvy KZP /Furmánek a kol. 1991 str.57/. V juhovýchodnom Maďarsku vykazovala niektoré prvky charakteristické pre KZP, vo svojej náplni, skupina Pitváros/Maros /V. Heyd 2008/, ktorej nositelia (ranná fáza; Obéba-Pitváros), podľa I. Bónu mali prísť z juhu, z Thrákie /PDC 1978 str.320/.

Osovia a Eraviskovia.

Najväčšia slovenská rieka Váh sa vlieva do Dunaja západne od miest, kde sa na jej druhom brehu v Panónii, nachádzali sídla **Eraviskov**. V antických prameňoch /Plínius: Historia naturalis IV.81/, sa spomína rieka **Duria**, ktorá býva stotožňovaná práve s riekou Váh. Uvádza sa totiž, že Svébov a Vanniove kráľovstvo oddeľuje od Dákov (vtedy už vytlačení Jazygmi k rieke Tise), rieka Morava alebo Duria. Nie je však vylúčené, že Duria mohla predstavovať riekou Ipeľ, ktorá sa vlieva do Dunaja na území, kde sa stýkali sídla Osov a Eraviskov. Totiž iný(?) staroveký názov Váhu bol pravdepodobne Cusus /Tacitus: Anály II.63/, ktorý si zrejme dodnes zachoval jeden z jeho prítokov: Kysuca. Hron Duriou asi nebol, pretože je M. Aureliom nazývaný Granua.

Podobné názvy riek ako **Duria**, poznáme však i zo Španielska a Portugalska (Duero, Rio Douro; antic. Durius; tam sa tento názov nepochybne spája s iberským ľudom KZP) a zo severného Talianska (Dura; antic. Duria minor). Aj v tejto oblasti (Seguské údolie v Popadí), žili nositelia KZP (épimaritime). Dokonca i jeden z pravostranných prítokov Dunaja, má podobný názov, ako aj jedna rieka vo Švajčiarsku. Podobné názvy riek poznáme i z Írska /Dobiáš 1964 str.69, pozn.127/ a z Británie (Douro). Aj v týchto oblastiach žil ľud KZP, resp. Bell Beaker. Predpokladá sa, že názov Duria je predkeltského, alebo dokonca ešte predindoeurópskeho pôvodu (por. welš. "dwr"; čo znamená voda, tok, prúd; zrejme z protoindoeurópskeho "*dhwer-" /Durham 2021/).

Vo svojej štúdii Subarejci a Aesir /www.arpoxais8.webnode.cz/, som navrhol hypotézu, že na strednom Dunaji v Panónskej nížine, došlo k vojenským stretom medzi Osmi a Eraviskami, ako aj ďalšími etnikami.

Osovia pôvodne snáď označovaní ako As (por. sarmatský kmeň Alanov, ktorých Peržania nazývali As /Man 2007 str.69; boli to predkovia dnešných Osetincov/; por. aj geografický názov Azovské jazero, zrejme sarmatského pôvodu). Osovia (As), boli pravdepodobne súčasťou Borejcov, Boranov, pôvodne prastarého etnika z volžsko-kaspických stepí (východná jamová kultúra; vzdialení predkovia Sarmatov). Mimochodom, jedným z bohov severskej mytológie bol aj Bor (Borr), otec Ódina, ktorý patrili do severského panteónu Ásov (Aesir). Nemýliť si s Hyperborejcami (čo sa dá preložiť: "**nad** Borejcami, nad Boreom"); tí sídlili na severe. Ptolemaios ich umiestňoval nad Montes Hyperbores, niekde do horného povodia rieky Volgy. Hérodotos /Dejiny IV.25n/ kládol ich sídla na sever, nad Issedónov, až k Ókeanu (Balt). Snáď sa jednalo o potomkov ľudu KŠK (fatjanovská k., prípadne sa môže jednať aj východný okruh k. guľovitých amfor). Ovšem pôvodne sa pod názvom Hyperborejci, rozumeli všeobecne, "národy na najvzdialenejšom severe".

Borania boli neskôr aj jedným zo sarmatských kmeňov /Burian, Oliva 1984 str.477; P. Heather 2002 str.50/. Ich názov mohol byť odvodený od pomenovania rieky Borysthenés (Dneper; ale môže to platiť i naopak).

Sarmati, podľa najnovších genetických poznatkov, boli vzdialenými potomkami ľudu východnej jamovej kultúry /https://en.wikipedia.org/wiki/Poltavka_culture/. Práve ľud východnej jamovej kultúry (hovorcovia protoindoiránskeho jazyka; por. str. 25n a 35n), ktorej následníčkou je i kultúra Poltavka, považujem za predkov ľudu niektorých poststepných kultúr v dnešnom východnom Maďarsku, západnom a centrálnom Rumunsku, príľahlej časti Zakarpatskej Ukrajiny a na juhu stredného a východného Slovenska. Boli to nositelia dominantnej haploskupiny R1b-Z2103 (s ňou sa šírila i haploskupina R1b-L23, zo západnejších oblastí jamovej kultúry) a kultúr ako Nyírség-Zatín (resp. kultúra Nir v sz Rumunsku), ale aj príbuzných skupín, ako napr. Livezile, Copaceni a neskôr i Șoimuș, zo Sedmohradska (málo známa "jaskynná" skupina Gyula/Roșia, býva skôr spájaná so skupinou Somogyvár-Vinkovci). Ich predkovia dorazili z východopontických stepí do Panónskej nížiny a Sedmohradska, vo viacerých vlnách, až v mladšej fáze šírenia jamovej kultúry; zhruba medzi rokmi 3050/3000-2800/2700 BC /Frinculeasa et al. 2015 str.82/. Zrejme aj preto o niečo neskôr, dochádzalo v staršej dobe bronzovej, ku kontaktom medzi protoindoiránskou kultúrou Sintašta a kultúrami v Karpatskej kotline /Lichardus, Vladár SIA 1/1996 str.25n. (OFKK, Hatvan, Wietenberg, ale aj komplex MVB)/.

Eraviskov (Araviskov) považujem za vzdialených potomkov maghrebsko-iberského ľudu KZP, pôvodom z Pyrenejského poloostrova (por. Vizcaya, Vascones /k etymológii týchto názvov viď Pientka: Subarejci a Aesir/; ako aj rieka Duria).

Tacitus píše, že nevie, či sa v minulosti Eraviskovia **pristáhovali** k Osom, alebo Osovia k Eraviskom /Germania 28/. Nie je teda vylúčené, že do panónskej oblasti presídlili obe etniká. Zároveň uvádza, že mali spoločné zriadenie, mravy a reč, ktorú v ďalšej časti nazýva panónskou a odlišuje ju od keltského a germánskeho jazyka /Tacitus: Germania 43/. Takže sa muselo jednať ešte o predkeltské obyvateľstvo Panónskej nížiny. Pôvodne Osovia boli zrejme hovorcami neskorého protoindoiránskeho/predthráckeho jazyka (dominantná haploskupina R1b-Z2103; podloží k. Nyírség-Zatín) a Eraviskovia túto reč prevzali.

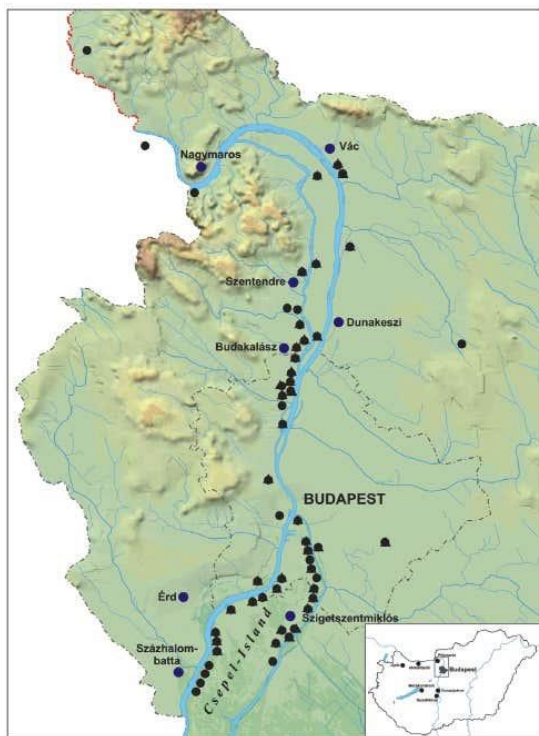
Protoitalický jazyk (nositelia dominantnej haploskupiny R1b-L51) vznikol západnejšie /Anthony 2007/; snáď sa dá čiastočne spájať s kultúrou Bell Beaker East a následnými kultúrami a skupinami: Leithaprodesdorf/Gáta-Wieselburg, Unterwölbling, Straubing, Singen a **Polada**. Práve s týmito kultúrami a kultúrnymi skupinami (vrátane komplexu **Maďarovce**-Věterov-Böheimkirchen a Incrusted Ware culture), sa v období BA₂, najčastejšie spájajú tzv. bochníkové idoly; "Brotlaibidole" /S. Carafa 2011/2012 str.63-83; Bartík, Bača 1999 str.13n/. Tie sa sporadicky vyskytujú i v Potisí a na území Rumunska (k. Wietenberg); sú však odlišné od podunajských "kolkovaných" idolov. Dôležité z tohto hľadiska boli alpské a dolnorakúske kultúrne skupiny EBA (vrátane oblastí zasiahnutých skupinou Somogyvár - typ Melk; predovšetkým neskoršia Leitha a Gáta), ktoré sprostredkovali kultúrne (a etnické) styky, medzi stredodunajskou a severotalianskou oblasťou (cca 2200 BC). Je zaujímavé, že kontakty medzi oboma oblasťami (konkrétne medzi panónskou a severotalianskou), pokračovali i v nasledujúcich obdobiach (významné zhody v materiálnej kultúre; por. napr. stredodunajské popolnicové polia a terramarnú kultúru).

V súvislosti so šírením staršej fázy KZP na východ je dôležité, že Platón v Tímaiovi /24d-25a/ spomínal veľkú moc, ktorá sa (z jeho pohľadu) pred dávnymi časmi, spupne hnala od Atlantiku (Héraklove stĺpy - Gibraltár) cez celú Európu a Áziu (vtedy západná Anatólia), až ju zastavila aténska obec. Jediná migrácia, ktorá by tomu mohla čiastočne odpovedať (od Atlantiku, "cez celú Európu a Áziu"), sa udiala výlučne, v období KZP. A potom až na prahu historickej doby – Kelti. Takže tá je tým pádom vylúčená.

Platónova "aténska obec", v období KZP je určite fikcia; vtedy ešte nemohla existovať. Ale nemôžem sa nezmieniť o tom, že zo stredného Balkánu, dorazil do Grécka na konci EH II a v priebehu EH II/III poststepný ľud, ktorý bol nositeľom rovnakej haploskupiny R1b-Z2103, a to jak na východe Panónskej nížiny, tak aj v Sedmohradsku, ale aj v adriatickej oblasti a takisto v Grécku. Dá sa teda tvrdiť, že nositelia tejto haploskupiny, jak v Karpatskej kotline, tak aj na Balkáne, boli (vtedy) blízkymi príbuznými /Pientka: Vyriešenie achchijavského problému; ďalej VAP; pozn.376, 447/. Je však možné aj to, že Platón spojil niekoľko udalostí z rozličných, od seba navzájom veľmi vzdialených období (ktoré sa však odvíjali od vystúpenia ľudu KZP), do jedného celku. Zmienka o aténskej obci, by skôr odpovedala obdobiu deštrukcií miest na gréckej pevnine pred a okolo roku 1200 BC. Totiž zo všetkých miest mykénskeho Grécka, vtedy neboli zničené a ubránili sa iba Athény /Pientka: Niekoľko poznámok k tzv. morským národom, pozn.96 a 65/. Je teda možné, že Platón spojil dve, v čase od seba vzdialené migračné udalosti dohromady: šírenie ľudu KZP a dobu "morských národov" (tam konkrétne: obdobie nepokojov, ktoré sa šírili v súvislosti so zánikom terramarnej kultúry z Apeninského poloostrova do egejskej oblasti, ale aj migračné pohyby v Karpatskej kotline a na Balkáne /čakanská kultúra a macedónska "lužická" keramika; ale aj kultúry Gáva a Babadag I, ad/). Bez ohľadu na to, že primárne popisoval veľkú katastrofu, pri ktorej sa mal do mora prepadnúť nejaký ostrov (Théra? sev. Afrika: Gábeský záliv? Ibéria: ústie Guadalquiviru?; alebo matná spomienka na Doggerland?).

Ako som už spomínal, tak nálezy súvisiace s príchodom nositeľov KZP do Panónskej nížiny, sa koncentrujú predovšetkým v oblasti Budapešti. V dobe laténskej vzniklo na vrchu Gellért v dnešnej Budapešti oppidum, ktoré bolo politickým centrom predkeltského kmeňa Eraviskov. Aj keď obe udalosti oddeľuje od seba viac než 2000 rokov, nie je vylúčené, že Eraviskovia boli po otcovskej línii, aj vzdialenými príbuznými nositeľov KZP.

Na pohrebisku KZP v maďarskom Budakalásze, kde sa našlo 943 hrobov Bell Beaker, veľké množstvo hrobových jám neobsahovalo žiadny pohreb /Turek 2006 str.289; Czene 2017 str.182/. Určite sa teda jednalo o kenotafy. To môže poukazovať na vojenské konflikty, ktorých sa ľud KZP zúčastňoval.

Enkláva KZP v širšej oblasti dnešnej Budapešti. Jasne je vidieť, že Dunaj (na oboch brehoch) bol východnou hranicou, ktorú ľud KZP až na výnimky, neprekročil. Zdroj: A. Czene 2017

Na cudzí pôvod ľudu KZP v Panónskej nížine, poukazujú aj ich domy, s pôdorysom vo tvare lode, ktoré sa našli v Szigetszentmiklós - Üdülösor a v Hunyadi János út v Budapešti /Turek 2006 str.289n/. Dom podobného tvaru z obdobia KZP, sa našiel i v Molenaarsgraaf, v Holandsku a oválne domy z kamenných platní z rovnakého obdobia, sú známe z oblasti Rhône /Turek 2006 str.313, 325/. Jednoznačne to poukazuje na ich pôvodný, maritimný spôsob života. A teda, aspoň v prípade nálezov v Budapešti, to poukazuje na to, že tieto domy nepostavilo pôvodné obyvateľstvo, ale cudzinci, ktorí tak chceli vyjadriť svoje intímne, vnútorné, spojenie s morom a námorným spôsobom života. S podobným javom sa stretávame i v protohistorickom období, u severských germánskych národov (hroby vo tvare lode; ako vyjadrenie ich previazanosti s morom a plavbou do záhrobia).

To, že časť nositeľov KZP v dnešnom Maďarsku bola cudzieho pôvodu, dokazuje aj genetika. U jedincov KZP zo Szigetszentmiklósa, sa prítomnosť "stepného haplotypu" pohybuje od 0 do 75 % /Olalde et al. Nature 555, March 2018, p.190n/. Zároveň to poukazuje na zmiešané populácie; a to jak stepnej (v Panónskej oblasti sú z obdobia KZP doložené línie R1b-Z2103, R1b-L51, R1b-L23 a R1b-M269), tak i pôvodnej a neolitickej zložky ("panónske" a "iberské" haploskupiny G2a-M201, H-L901, I-M438 ad). Z o niečo neskoršieho obdobia (kultúra Protonagyrvén), je na tej istej lokalite doložená aj línia R1b-L151/PF6542 (R-L11), ktorej pôvod sa hľadá v oblasti Devínskej brány a ohybu Dunaja okolo Malého Alföldu /C. Quiles 2019, Book 1., str.290/. Je to dcérska sublínia z R1b-L51.

Ľud KZP vytvoril v širšej oblasti dnešnej Budapešti, predovšetkým pozdĺž pravého brehu Dunaja (vrátane ostrovov Sziget a Csepel), v podstate enklávu medzi tromi kultúrnymi okruhmi. Na západe to bola skupina Somogyvár-Vinkovci, ako súčasť neskorovučedolského komplexu. Na východ od Dunaja to bola neskorá kultúra Makó-Čaka a o niečo neskôr i k. Protonagyrev (lokalita Szigetszentmiklós a Alsónémedy bezprostredne hraničili s enklávou KZP v oblasti Budapešti, pričom prvá z nich bola pôvodne jej súčasťou). Na severovýchode to bola kultúra Nyírség-Zatín. Ľud KZP bol nepochybne v styku s ľuďmi týchto kultúr, aj keď spočiatku určite neboli priateľské. Časom však došlo k ich zblíženiu.

Sprievodná keramika a problematika súžitia ľudu KZP a KŠK.

S problematikou súžitia ľudu KZP a domáceho obyvateľstva, súvisí tzv. sprievodná keramika KZP; Begleitkeramik /Benkovský-Pivovarová 2016 str.61n; Vladár SIA 2/1964 str.366n/, známa iba v strednej Európe vrátane Maďarska (csepelská skupina), na západnom Balkáne a v severnom Taliansku. Tá má obdoby v starobronzových kultúrach, na území Maďarska. Spolu s keramikou KZP, prispeli ku genéze keramiky protoúnětickej /Ondráček SIA 2/1967 str.387n/ a únětickej kultúry (jej ľud bol nositeľom dominantných haploskupín R1b-P312/S116, R1b-U106, I-M438 a R1a-M417). Práve dotyk s juhovýchodným prostredím (prostredníctvom skupín Somogyvár, Pitvários a kultúry Protonagyrev), ovplyvnil aj sprievodnú keramiku KZP. A naopak, ňou bola významne ovplyvnená neskorá vučedolská kultúra, a to na celom území svojho rozšírenia, vrátane jednotlivých skupín. O súžití oboch populácií svedčí i prechod k žiarovému pochovávaniu ľudu KZP, čo vyplýva ešte z tradícií eneolitu v Karpatskej kotline. Tento pohrebný rítus sa potom šírili do Rakúska, na Moravu, menej už do Čiech, ale aj ďalej. Stepný ľud, ktorý prevzal materiálnu kultúru KZP, naďalej využíval kone, ako o tom svedčia nálezy predovšetkým v Maďarsku /Turek 2006 str.289; Quiles 2019, Book 1., str.163, 285n: Dunaújváros, ale aj na ostrove Csepel, kde ku konským skeletom prináležalo až 36% zo všetkých zdokumentovaných zvieracích kostí/, a taktiež i na Morave /PDČ 1978 str.310/. To všetko svedčí o určitej forme koexistencie medzi pôvodnými nositeľmi KZP a domácim poststepným obyvateľstvom, ktoré túto kultúru prevzalo. V tejto súvislosti je dôležitý fakt, že kým brachykranné kostry sa vyskytujú predovšetkým v hrobách s typickou zvoncovou výbavou, tak v hrobách ktorých výbava z hľadiska archeológie je menej špecifická, sa vyskytujú aj kostry s menej charakteristickými antropologickými znakmi (/Kuna ed. 2007 str.71/; por. s nálezovou situáciou v Portugalsku; viď vyššie, str.5).

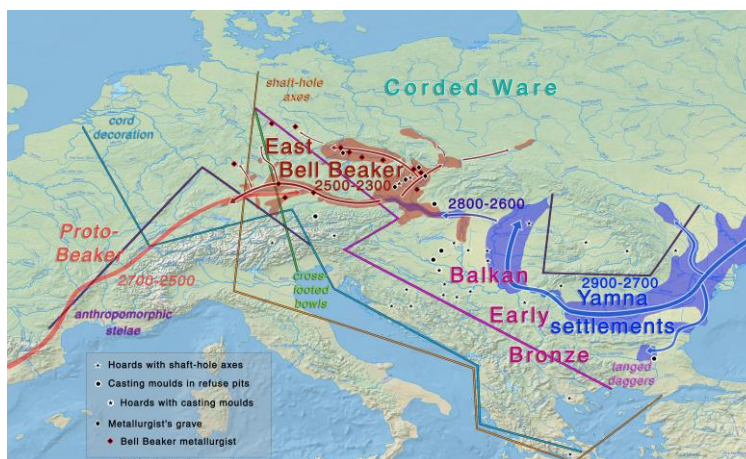
Ďalším problémom je styk KZP s komplexom kultúr so šnúrovou keramikou; ďalej KŠK (línie odvodené od Y-haploskupiny R1a-M417). Až na dve výnimky v Nemecku, absentujú kontaktné nálezy oboch kultúr /M. Buchvaldek 1986 str.63; Turek 2006 str.293: Quedlinburg/, napriek tomu, že ich pohrebiská sa nachádzajú v bezprostrednej blízkosti. Svedčí o tom i výskyt dýk KZP, v hrobách prináležiacim jedincom s KŠK /Dvořák in: Podborský 1993 str.225/.

V protohistorickom období to platí i pre archeologicky takmer nedoložený kontakt medzi Germánmi a prvými Slovanmi v strednej Európe, aj keď sa dá predpokladať na základe nepriamych dôkazov, že by také styky mali existovať. (K nim môže patriť aj nedávny objav rún zo staroslovanskej lokality Lány u Břeclavi; ovšem runy sa vyskytujú už na keramike čeřňachovskej kultúry /Heather 2002 str.96, 97; por. i spis mnícha Chrabra: "O písmenách"; "črty a zářezy"/, ktorá sa považuje za (gótsko)-sarmatsko-(slovanskú?): antskú kultúru). Kontaktnú zónu medzi oboma kultúrami na západe, spočiatku tvorila rieka Rýn (o niečo neskôr aj územie východne od Rýna, prevrstvila KZP). Zdá sa, že obe kultúry (KZP a neskorá KŠK) sa navzájom rešpektovali a vytvárali enklávy na sídelnom území druhej kultúry. Je zaujímavé, že obe kultúry sa vyznačujú, opačne pohlavne diferencovanými pohrebnými.

Je nepochybné, že ľud KŠK sa podieľal na formovaní keramickej náplne mladšej fázy KZP. Niektoré nálezy na strednej Morave, ktoré sa interpretujú ako možný prechod neskorej KŠK ku KZP v sídliskovom kontexte /Turek 2006 str.279, 284/, sú pravdepodobne dokladom súžitia a postupného splývania KŠK a stepnej zložky. V podstate to dokladá i prítomnosť haploskupiny R1b-L151 (L11), u niektorých jedincov KŠK v Čechách /Papac L. et al. 2021/. Táto haploskupina však súvisí s "protonagyrevskou" (resp. všeobecne "panónskou") zložkou, v populáciách KŠK (viď nižšie). Práve novopríchodzie **populácie z juhovýchodu** (primárne z okruhu neskorej kultúry Makó-Čaka a skupiny Somogyvár), prevzali na Morave, v Dolnom Rakúsku, v Čechách (a v Nemecku), materiálnu kultúru od ľudu so šnúrovou keramikou, ale aj materiálnu kultúru zvoncovitých pohárov od maghrebsko-iberského ľudu. Predovšetkým to však boli výrazné kultúrne, ale hlavne etnické vplyvy v nasledujúcom období, z okruhu kultúry Protonagyrev (ranné formy: typ Kötöres, Szigetszentmiklós a Ökörhalom /Buchvaldek SIA 1/1981 str.25; Moucha SIA 1/1981 str.106/), v prostredí neskorej KŠK (R1b-L151) a mladšej KZP (R1b-L151 — R1b-P312). Do tohto kultúrneho prostredia vyžarovali aj vplyvy ďalších panónskych

skupín, ovplyvnených juhobalkánskym a egejským prostredím, ako napr. Pitváros, pričom vývoj smeroval k protoúnětickej kultúre. Z tohto hľadiska sa javí ako veľmi významná, oblasť na juhu dolnorakúskeho Podunajska. Jedná sa o skupinu Oggau – Wipfing, ktorá predstavuje najmladší a lokálne špecifický horizont KZP (stupeň BA0), so sprievodnou keramikou /Bertemes, Heyd 2015 (podobne i skupina Jois-Gollensdorf)/. Skupina Ragelsdorf-Oggau-Wipfing vykazuje vzťahy ku Karpatskej kotline (k. Protonagyrev) a svojou rytou výzdobou sa už hlási k nastupujúcemu protoúnětickému štýlu /Turek 2006 str.287; por. aj Benkovsky-Pivovarová 2016 str.61n/. Vývoj v tejto oblasti vyústil potom do vzniku skupiny Unterwölbling, ktorá bola veľmi blízka únětickej kultúre /Podborský 1997 str.127/, ale aj západnejším skupinám okruhu Blechkreis. Východnejšie sa nachádzajúca skupina Leithaprodesdorf, mala blízko k nitrianskej kultúre /Podborský 1997 str.125/. Práve v tomto geografickom priestore sa objavuje prvý krát po roku 2500 BC, aj haploskupina R1b-L51 (jej pôvod sa však hľadá vo východoeurópskych lesostepiach; repinská kultúra?). Z nej sa vydělila jej dcérska línia R1b-L151, práve v oblasti medzi Malým Alföldom a Dolným Rakúskom.

U vyššie spomínaných, pôvodom panónskych populácií (potomkovia k. Protonagyrev), došlo v Českej kotline (alebo čo je menej pravdepodobné, až v Nemecku), ku vzniku mutácie na SNP P312/S116; a teda, došlo ku vzniku haploskupiny R1b-P312 (čo je sublínia z R1b-L151). Tá patrí k najvýznamnejším líniam v západnej Európe (významne zastúpená u ľudu únětickej kultúry a príbuzných kultúr a skupín; spolu s R1b-U106 a I-M438). Poznámka: Ľud skupiny Somogyvár-Vinkovci (Zók) v oblasti pôvodného osídlenia (Slavónia, Sriem, juhozáp. Maďarsko), bol síce nositeľom dominantných línii R1b-M269 a G-M201, ktoré sú charakteristické pre vučedolskú kultúru /Mathieson 2018, str.197-203/, ale nie je vylúčené, že vo východnom Rakúsku (skupina Melk), bol aj nositeľom haploskupiny R1b-L51.

Zdroj: indo-european.info

Ďalší vývoj v Maďarsku a na Slovensku.

Vrátim sa ku KZP v Maďarsku. Zdá sa, že tu po roku 2500 BC, skutočne došlo k vojenským konfliktom, medzi pôvodne neindoeurópskym ľuďom KZP a miestnymi populáciami. Jednak to bola kultúra Makó-Čaka, ktorú ľud KZP (a Somogyvár-Vinkovci) zatlačil na východ za Dunaj a jednak postbadensko-stepný ľud, vznikajúcej kultúry Protonagyrev, ktorej sídla sa nachádzali južne od sídelného územia neskorej k. Makó-Čaka a juhozápadne od KZP; teda východne od Dunaja. Ľud kultúry Makó-Čaka postup KZP na Dunaji zastavil, aj vďaka tomu, že z juhu dnešného Maďarska (Zók), súčasne prenikal na územie nachádzajúce sa západne od panónskeho Dunaja, ľud skupiny Somogyvár-Vinkovci, ktorý sa spolupričinil o to, že ľud KZP bol porazený a zastavený na Dunaji. Táto skupina patrila do neskorého vučedolského komplexu, ktorý bol takisto veľmi expanzívny. Pri vojenských stretoch došlo pravdepodobne i k **eliminácii** časti mužskej populácie KZP (por. kenotafy v Budakalász), a to nielen v Maďarsku, pretože v nasledujúcom období (únětická kultúra), došlo až na výnimky, k vymiznutiu charakteristického morfológického znaku, ktorým sa vyznačovali pôvodní nositelia KZP – niekedy až extrémna krátkolebosť (tam je však možné uvažovať aj o odchode časti z nich, z územia Čiech a Rakúska, ďalej na západ).

V samotnom Maďarsku je pomerne zložitá zistiť ďalší vývoj morfológických znakov v nasledujúcom období, v staršej dobe bronzovej, pretože všetky kultúry, ktorých ľud následne sídlil na území, pôvodne zabraným ľuďom KZP, alebo s týmto územím sa stýkala ich sídelná oblasť (kultúra Kisapostág, ďalej hatvanská a severopanónska

kultúra s inkrustovanou keramikou a takisto k. Nagyrév východne od Dunaja), až na výnimky, prevádzali žiarový pohrebný rítus (nepoužívam spravidla termíny kremácia a inhumácia). U jedincov **kisapostáckej kultúry** však bola zistená prítomnosť brachycefalíkov (planoccipitálny - sploštený, tauridský typ), podobne ako aj v kultúrach Gáta-Wieselburg a Bell Beaker (/Z. Zoffmann 2000 str.77/; tj. potomkovia maghrebsko-iberského ľudu). Možno sa len domnievať, že časť maghrebsko-iberského ľudu KZP, splynula jak s ľuďmi kultúry Makó-Čaka, tak aj Protonagyrév. Ich potomkovia boli neskôr pravdepodobne nositeľmi k. Vaty na strednom Dunaji (tá čerpala jednak z tradícií **kisapostáckych**, ale aj z nagyrévkych /Jazdzewski 1981 str.300/). A ich vzdialených potomkov (po otcovskej línii), poznal potom Tacitus ako Eraviskov (Araviskov), západne od stredného Dunaja (vrátane) v Panónii.

Hatvanská kultúra. Severne (v povodí rieky Ipeľ a v širšej oblasti Ostrihomu), severovýchodne a východne od územného rozšírenia k. Vaty (najmä v oblasti Bukových hôr, pohoria Mátry, príľahlej časti južného Slovenska a vo východnom povodí rieky Tisy), sa v tej dobe na podloží kultúry Nyírség-Zatín /Novotná AR 1986 str.275-282; Batora 2018 str.94; Furmánek ed. 2015 str.30; Furmánek a kol. 1991 str.73/ a za vplyvov z kisapostáckeho, vatyanského a únětického prostredia, rozvíjala hatvanská kultúra. /T. Nešporová SIA 2/1969 str.388n/. Tá je známa opevnenými tellovými sídliskami, pričom niektoré fortifikácie majú obdoby v juhohorárskej oblasti: k. Sintašta: Arkaim; na Slovensku sú to napr. Vráble (pre hatvanskú kultúru sú charakteristické dlhé domy a keramika s odtlačkami textílií a so slamovaním). Z rovnakého kultúrneho podložia Nyírség-Zatín, vznikla i kultúra Otomani I. Podľa niektorých bádateľov, medzi kultúrami Nyírség-Zatín a Makó-Čaka na jednej strane a kultúrou Hatvan na strane druhej, existoval kratší časový hiát, vyplnený príchodom nositeľov KZP, csepelskej skupiny, k vácovskému ohybu Dunaja. Na druhej strane, sú pomerne presvedčivé doklady (Malé Kosihy ad'), že hatvanská kultúra nasledovala bezprostredne po skupine Kosihy-Čaka /Lichardus, Vladár SIA 2/1997 str.286; Novotná AR 1986 str.278; Hromada, Varsík ŠZ 1994 str.55/. V Maďarsku hatvanská kultúra koexistovala s nagyrévkou kultúrou, ktorú postupne nahradila. Ľud hatvanskej kultúry (predovšetkým na území **tokodskej skupiny** a východne od nej), sa dá s určitou mierou pravdepodobnosti stotožniť s predkami Osov /k sídlam Osov viď Pientka: Subarejci a Aesir/. Hatvanská kultúra (ale nie jej ľud) postupne zanikala jednak príchodom ľudu maďarovskej kultúry zo západu a severopanónskej kultúry z juhozápadu (ešte v priebehu BA₂), ale predovšetkým, v dôsledku migrácií čiastočne príbuzného ľudu otomanskej kultúry (OFKK), z východu na západ; čo je doložené napr. na hatvanskom sídlisku v Jászdósa-Kápolnahalom, ale aj vo Včelinciach a ďalších hatvanských lokalitách. Táto expanzia OFKK, aspoň v jej záverečnej fáze, sa dáva do súvislosti s obdobím tzv. koziderského horizontu: BA₃ - počiatok BB₁ (v ponímaní J. Batora /2018 str.70 ad': minimálne BA_{2c} – počiatok BB₁). Dôležitá z tohto hľadiska je aj prítomnosť tzv. Litzenkeramik na lokalitách komplexu Maďarovce-Véterov-Böheimkirchen a Incrusted Ware culture (severopanónska kultúra) /V. Kiss, konferencia v Százhalombatta 2002; O. Ožďáni SIA 2/2010 str.259-261/. Litzenkeramik sa spája s migračnými pohybmi zo severného Balkánu. Predovšetkým sa jedná o kultúru Cruceni-Belegiš I, z oblastí východného Slavónska, Báčky, Srieemu a Banátu /Szentmiklosi 2006 str.260/. Na jej genéze sa podieľali skupiny Gumtransdorf-Drassburg, Szeremle a vatinské podložie, pričom mala kontakty s komunitami so zadunajskou intarzovanou keramikou (severopanónska inkrustovaná keramika). Litzenkeramik sa vyskytuje i v Korutánsku, Štajersku, Dolnom a Hornom Rakúsku /Szentmiklosi 2006 str.231n; Podborský 1997 str.131/. V prostredí maďarovskej kultúry (dominantné haploskupiny R1a-M417 a R1b-P312), došlo v jej klasickej fáze, k zásahu z oblasti kultúry Žuto Brdo-Dubovac /Točík 1978 str.65/. Podobne na sever v tej dobe, resp. o niečo neskôr, migroval i ľud kultúry Suci de Sus, ktorá sa objavuje v prostredí východnej OFKK, na prelome staršej a strednej doby bronzovej /Furmánek SPFFBU M2 1997 str.155n/. Uvažuje sa aj o podiele k. Vaty (oi. aj Eraviskovia), na zániku hatvanskej kultúry /T. Nešporová SIA 2/1969 str.391/, ktorej keramika sa od konca BA₂, objavuje i na juhozápadnom Slovensku, aj spolu s keramikou kultúry Vatin (pôvodne Vojvodina, Slavónsko, Olténia, stredné Srbsko; v týchto krajinách spolu s komplexom Gírla Mare - Círna, tvorila najstarší okruh popolnicových polí /Podborský 1997 str.123; Lichardus, Vladár SIA 1/1996 str.56/). Zároveň v tej dobe preniká na jz Slovensko aj keramika skupiny Szeremle (pôvodom z povodia Drávy), ktorá je úzko spojená so skupinami Belo Brdo a Žuto Brdo /Szentmiklosi 2006 str.229n; Batora 2018 str.377; M. Neumann 2018 str.36/. O príčinách týchto pohybov som sa zmienil v štúdií "Gutejci a Jutsko". Nie je dôvod hľadať počiatky týchto pohybov len vo východnej Európe (katakombná k. a následné kultúry Lola a predovšetkým Babino /mноговаліковá kultúra/ a prostredníctvom nej, aj k. Sintašta /Lichardus, Vladár SIA 1/1996 str.25n/). Kultúrne podnety a etnické pohyby prichádzali v závere staršej doby bronzovej, predovšetkým z juhu.

Genetika poststepných populácií KZP.

Genetika dnes dokazuje, že ďalšie šírenie haploskupiny R1b po Európe od východu, na západ a juh, v časovom rozmedzí od eneolitu po dobu halštatskú, je spojené **výhradne** s tzv. stepným haplotypom; jedná sa o línie odvodené od haploskupiny R1b-M269 (jej sublínia R1b-L23 a ďalšia sublínia R1b-Z2103, sa vyskytujú najčastejšie v Karpatskej kotline a na Balkáne). Ďalej to bola haploskupina R1b-L51/R-M412, ktorá je na strednom a hornom Dunaji, doložená práve od obdobia KZP a šírila sa prostredníctvom ľudu tejto kultúry, predovšetkým v podunajských a alpských oblastiach Rakúska, Nemecka, Švajčiarska, Talianska a potom po značnej časti územia dnešného Francúzska (okrem atlantickej oblasti).

Z obdobia k. Protonagyrev, je doložená haploskupina R-L151, ktorá sa takisto šírila na západ (smer šírenia: Maďarsko - Čechy - Nemecko). Táto je známa aj ako R1b-L11 a súvisí s kultúrami v Panónskej nížine; po prvý krát je známa v kultúre Protonagyrev (nie je vylúčené, že k jej nositeľom mohli patriť už niektorí jedinci neskorej k. Makó-Čaka). Následne sa potom šírila v Čechách a v Nemecku (tam bola prítomná u populácií KŠK, pričom v nasledujúcom období jej sublínie súviseli s únětickým komplexom).

K ďalším dôležitým poststepným haploskupinám únětického komplexu, patria sublínie R1b-L11 (L151): R1b-U106/S21, R1b-P312/S116 a jej následné línie: R-U152 a R-L21. Všetky tieto línie v Nemecku a v západnej Európe, sú známe až z obdobia Bell Beaker a nasledujúceho. Nositelia týchto haploskupín, patrili už k indoeurópskym etnikám.

Čo z toho vyplýva? Proste len to, že poststepný ľud pôvodom z územia dnešného stredného a západného Maďarska a východného Rakúska (haploskupiny R1b-L51 a R1b-L151), prevzal materiálnu kultúru od maghrebsko-iberských nositeľov KZP (u nich okrem minoritnej haploskupiny R1b-M269, je to aj "neolitická" haploskupina G-M201 /marginálne zastúpené sú pravdepodobne aj haploskupiny E-V65, H-L901, R1b-V88, J1, J2, T/ a "mezolitická" haploskupina I-M438). Následne ju poststepný ľud šírila **spätne**, jednak cez hornodunajskú a alpskú oblasť až do dnešného Talianska a Francúzska; a jednak cez Moravu do Čiech a Poľska, a potom predovšetkým z Čiech do Nemecka a do oblasti stredného a dolného Rýna (vrátane Holandska), až do Británie a Írska, ale aj do Francúzska; a to jednak migráciou, ale čiastočne aj prostredníctvom obchodu a regionálnych kontaktov (s podobnou "reverznou" hypotézou, prišiel už E. Sangmeister /1972/). V tejto dobe sa na západ šírili predovšetkým línie odvodené od haploskupiny R-M269: **R-L51 - R-L151** a jej dcérske línie R-P312 a R-U106. Práve v Čechách, došlo vtedy pravdepodobne ku vzniku významnej západoeurópskej haploskupiny R1b-P312 (sublínia "panónskej" haploskupiny R1b-L151), ktorá je primárne doložená u jedincov KZP /Olalde 2018/ a následne, u jedincov únětickej kultúry. **A práve odvtedy, boli dané genetické základy západnej Európy.**

Primárna sublínia haploskupiny R1b-M269: haploskupina R1b-L23, sa šírila okrem východnej Európy (katakombná kultúra, južný Ural, Kaukaz), najmä na juhovýchodnom a strednom Balkáne; napr. v Kosove L23* (xM412) až 11,4 %. Spolu s haploskupinou R-Z2103, sa šírila aj v Karpatskej kotline /C. Quiles, indo-european.eu, 2017/2018/. V západnej Európe sú frekvencie haploskupiny R-L23* (xM412) nízke (5% a menej), okrem údolia horného Rýna vo Švajčiarsku (27% /Myres et al. 2011/). Tam zrejme súvisela s Alps-Rhône groups, EBA.

Hlavne v alpských oblastiach sa poststepný ľud, nositeľ haploskupiny R-L51/M412 (Bell Beaker East Group; tam je významne zastúpená i haploskupina R-Z2103 /C. Quiles, indo-european.eu/05/2020/), stretol s pôvodnými nositeľmi KZP z Pyrenejského poloostrova, ktorí tu boli už usadení. O tom, že ich kontakt nebol veľmi priateľský, svedčia i stély pôvodných, maghrebsko-iberských nositeľov KZP (napr. Sion – Petit Chasseur vo Švajčiarsku a Aosta v severozápadnom Taliansku), ktoré v mladšej fáze úmyselne polámali, nositelia "stepného haplotypu" (KZP), migrujúci zo Zadunajska na západ /Harrison & Heyd 2007 str.129-214/.

Medzi najdôležitejšie migrujúce skupiny tej doby patrili:

- 1., "protoitalické" populácie, s ktorými sa spája predovšetkým haploskupina R-L51, dominantná u populácií Bell Beaker East a následne aj u populácií Leithaprodesdorf/Wieselburg, Unterwölbling a západného okruhu Blechkreis, vrátane horného Porýnia (viď nižšie).
- 2., "únětická, predgermánska" haploskupina R-P312, spájajúca sa aj s populáciami Bell Beaker North/West, predovšetkým v širšej oblasti stredného a dolného Porýnia, ale i v Čechách a v strednom Nemecku. Nositelia oboch týchto haploskupín o niečo neskôr, prenikli až na Pyrenejský poloostrov: 1., Prítomnosť stepnej haploskupiny R1b-P312 u testovaných mužov, prináležiacich kultúre El Argar v Španielsku. 2., Prítomnosť enklávy haploskupiny R1b-L51 v Portugalsku a problém lusitánčiny, čo bol prerománsky jazyk v dnešnom Portugalsku, v jednotlivostiach blízky keltoiberčine, ale slovná zásoba nemá s ňou väčšiu podobnosť /Blažek 2006 str.5-18/.

Označenie haploskupiny R-P312/S116 v období KZP a následnom, severne od horného Dunaja, ako “predgermánska”, nie je omyl (jej sesterská línia R1b-U106, sa považuje za hlavnú protogermánsku, indoeurópsku vetvu). Haploskupina R-P312 je sublíniou “protonagyrskej”, resp. “panónskej” haploskupiny R-L151/L11, ktorej pôvod sa hľadá v oblasti Malého Alföldu. Oblasť na západ od Devínskej brány (Porta Hungarica), patrila do širšieho územného celku (Burgenland a k nemu priliehajúce Zadunajsko, dolnorakúske Podunajsko), kam sa dnes kladú počiatky protoitalického jazyka /Anthony 2007/. Ranné protoitalické dialekty a dialekty vedúce k protogermánskemu jazyku, totiž spolu pôvodne susedili. Hranicu snád' tvorila oblasť severne od rakúsko-bavorského Dunaja; pravdepodobne Šumava, Böhmerwald, z antických prameňov známa ako Gabréta a oblasť bavorského Horného Falcka. Táto hranica viedla aj pozdĺž južného Nemecka, ktorá KZP rozdeľovala na Bell Beaker North/West (s ťažiskom v oblasti od Čiech, po Porýnie; hercýnska vetva) a Bell Beaker East (s ťažiskom v povodí horného Dunaja a v Alpách). Uvedené dialekty sa však pomerne skoro od seba oddelili (najneskôr začiatkom 1. tis. BC; podľa mňa už po 16. stor. BC; koziderský horizont; Lochham). Na druhej strane, existuje viacero dokladov toho, že v dobe halštatskej, susedili spolu jazyky keltské a germánske, ale už nie germánske a italicé /D. Valent: Prehistória jazykov. Siahajú korene jazyka Rímskej ríše do strednej Európy? In Vivo magazín 10. 2. 2020/. V tej dobe totiž etniká, ktoré sa neskôr podieľali na etnogenéze Protogermánov (potomkovia únětickej kultúry: R1b-U106, I2a2, I2c2; ale aj etniká z oblasti Karpatskej kotliny (napr. As-Aesir, Suardeni /Pientka: Gutejci a Jutsko/), už dávno sídlili na severe (Dánsko, sever Nemecka a Poľsko, južná Škandinávia), kde koexistovali a spriazňovali sa s autochtónnym obyvateľstvom (predovšetkým I2a-M438; Loschbour man), ale aj s nositeľmi haploskupín R1a-M417 (oi. aj Protoveneti), prípadne aj N-M231 ad'.

Jeden príklad, ktorý spája germánsku oblasť s italicou: germánski Ambróni (spolu s Kimbrami) na Jutskom poloostrove, Ombrones na hornej Visle a Umbrovia, Ombrikovia, zaznamenaní južne od Álp /Hérodotos: Dejiny IV.49; PDČ 1978 str.433/, ale aj v strednej Itálii, kde boli známi tiež ako Ombrikovia /Hérodotos: Dejiny I.94/.

Moderná distribúcia haploskupiny R1b-L51, ktorá je doložená práve od obdobia KZP (Bell Beaker East group). Zaujímavá je enkláva v oblasti dnešného Portugalska, v starovekej **Lusitánii**. Enkláva v Poľsku (Malopoľsko a územie západne od neho /Turek 2006 str.292n/), súvisí pravdepodobne s preniknutím rakúsko-moravskej (non maghrebsko-iberskej) KZP na sever, do prostredia KŠK (epišnúrová k. Chlopice-Veselé, predchodkyňa mierzanowickej kultúry). Snád' sa jedná o vzdialených predkov Lugiov (s nimi môže súvisieť i názov neskoršieho regiónu Lužica, v latinizovanej forme: **Lusatia**; zrejme sa jedná o predslovanský názov). Zdroj mapy: Indo-European.info.

Celý tento proces, od príchodu maghrebsko-iberských nositeľov KZP do Karpatskej kotliny a následná, hlavná fáza šírenia (nie však trvania) materiálnej kultúry zvoncovitých pohárov po strednej a západnej Európe, trval približne 100 rokov (2500-2400/2300 BC), aj keď dozvuky tohto procesu pokračovali i v nasledujúcom období (ďalšie pohyby smerom na sever a juh: tzv. periférne skupiny KZP; južné vplyvy z Balkánu a naopak, prípadne i z egejskej oblasti do Karpatskej kotliny; viď nižšie).

So šírením KZP do značnej miery koreluje geografické rozšírenie staro-indoeurópskej hydronymie v západnej a strednej Európe, kým v severnej a východnej Európe prevažne súvisí so šírením KŠK.

Práve v tomto období, dochádzalo k výraznejšiemu etnickému zmiešavaniu poststepného ľudu (predovšetkým ľud pôvodom z panónskej oblasti: haploskupina R1b-L151), s ľudom KŠK (haploskupina R1a-M417 a od nej odvodené línie: R1a-Z645; od počiatku EBA); predovšetkým v Čechách /L. Papac et al. 2021/ a v Nemecku (Haak et al. 2015, to považujú za masívny stepný zásah /Yamnaya/ do populácií KŠK /k tomu por. Pientka: VAP, pozn.447, str.123-124/). Je možné, že časť nositeľov haploskupiny R1b-L151, iba prevzala materiálnu kultúru ľudu KŠK. Z tohto hľadiska sú významné nálezy "vučedolského" charakteru, v prostredí neskorej jevišovskej a řivnáčskej kultúry (a dokonca až v strednom Nemecku), z okruhu kultúry Makó-Čaka a skupiny Somogyvár (Melk), ale aj vplyvy z okruhu podunajskej skupiny KZP; čo sa prejavuje i v keramickej náplni týchto kultúr: misy na nôžke, amfory, Begleitkeramikformen... /Novotný 1955 str.5-69; Vladár SIA 2/1964 str.357-390; Vladár SIA 2/1966 str.245-336; Medunová-Benešová SIA 1/1981 str.97n; Moucha SIA 1/1981 str.105n;; Neustupný SIA 1/1966 str.77-96/.

Z príbuzného kultúrneho prostredia pochádzajú i niektoré keramické tvary v mladšej KŠK, predovšetkým džbány nagyrévskeho typu /Vladár SIA 2/1964 str.366; Dvořák in: Podborský 1993 str.208, 216/. Sú dokladom prenikania kultúrnych (a etnických) vplyvov z juhovýchodu. Pre ďalší etnický vývoj mal veľký význam príchod panónskeho ľudu, z okruhu neskorej kultúry Makó-Čaka a kultúry Protonagyrév, na západ. **Jedine tak** sa u českých a nemeckých populácií KŠK, mohla objaviť "panónska" haploskupina R1b-L151, z ktorej potom tam vznikla jej sublínia R1b-P312 (prítomná u populácií KZP v Čechách a v Nemecku a následne u populácií s únětickou kultúrou; tam bola tiež prítomná aj jej sesterská línia R1b-U106, predovšetkým v Nemecku).

V tej dobe dochádzalo aj k výraznému ovplyvňovaniu keramiky KZP, prostredníctvom neskorej KŠK (a naopak: poháre v dolnom Porýní). Šírenie hovorcov indoeurópskych jazykov pokračovalo i v nasledujúcich obdobiach; jednak to bola expanzia únětickej kultúry na západ (znižovanie podielu haploskupiny R-P312 v Čechách); ďalej veľmi významným obdobím bola stredná doba bronzová - šírenie mohylových kultúr, ale i nasledujúce obdobie - šírenie populnicových polí. Ním sa v podstate završuje proces indoeuropizácie Európy.

Tu musím podotknúť, že hlavne v Stredomorí, ale aj (nielen) v horských refúgiách (Pyreneje, Apeniny, Alpy, Karpaty, Balkán), ako aj na severe Európy, prežíval autochtónny i neolitický ľud (haploskupiny I-M438, G-M201, T1a, E-M78 a jej sublínia E-V13, J-M172), ešte po dlhú dobu. Napríklad na Sardínii je dnešný podiel neolitickej Y-DNA cca 92% (najvyšší u európskych populácií) a dokonca i v Čechách až 45% /Grasgruber 2019 str.100/; podľa iných zdrojov /Luca et al. 2007/, 35,5%.

Poháre AOC a C/ZM.

Za predobraz zvoncovitých pohárov dnes niektorí bádatelia považujú poháre zdobené po celom povrchu (AOO a AOC s odtlačkom šnúry), ktorých typologický pôvod hľadajú v neskorých šnúrových pohároch v oblasti dolného Rýna; cca 2600-2500 BC /Turek 2006 str.275/. Ovšem pohár AOC, ktorý sa našiel v Porto Torrão - Alentejo, v južnom Portugalsku, pôvodne rámcovo zaradený do 2. pol. 3. tisícročia BC, je teraz datovaný už medzi roky 2823-2658 BC /https://en.wikipedia.org/wiki/Bell_Beaker_culture ; v časti: Iberian Peninsula/ a fragment z Forca je datovaný medzi roky 2625-2337 BC /Cardoso 2015 str.299/. Podobné poháre boli nájdené v západných Pyrenejách, na dolnom toku rieky Ebro, na západnom pobreží Španielska (AOO a C/ZM; maritime variety; čo je hybrid medzi maritimnými pohármi a AOC), na Mallorke /https://researchgate.net/publication/327691789_redefining_ciempozuelos_bell-beaker_culture_in_toledo 2018/, ale aj v Británii (AOC, už pred polovicou 3. tis. BC /Turek 2006 str.327/).

Preto predpokladám, že časť tzv. zvoncovitých pohárov z dolného Porýnia (AOO, BB), predstavovala iba **ďalšiu vývojovú fázu** pohárov, holandskej neskorej kultúry so šnúrovou keramikou (PFB), ovplyvnenej (epi)maritimnými pohármi KZP (maritimný ľud, ktorý postupoval od severofrancúzskeho pobrežia, k dolnému Rýnu /por. str.7/). Tieto poháre neskorej KŠK prevzal aj stepný ľud, migrujúci z českej kotliny a z dnešného Nemecka, na západ. Dominantným etnikom (okrem autochtónneho a neolitického obyvateľstva), tam však v tej dobe (2600-2500 BC), bol ľud KŠK. Druhá vec je, že to bolo predovšetkým Holandsko, ktoré sa stalo o niečo neskôr (cca 2450/2400 BC), nástupným priestorom pre masívne migrácie poststepného ľudu KZP z kontinentálnej Európy, do Británie.

Tu by som chcel zdôrazniť, že šnúrový ornament na keramike KZP v jej staršej, (epi)maritimnej fáze (AOC, C/ZM), na Pyrenejskom poloostrove, Mallorke na stredomorskom a atlantickom pobreží, ako aj v Británii, pravdepodobne nesúvisel s výzdobou na pohároch KŠK, ale tieto ozdobné prvky boli použité **nezávisle** na sebe (obe kultúry mohli vychádzať zo stepnej tradície; už od obdobia kultúr Srednij Stog a Suvorovo-Novodanilovka). Mladšie poháre KZP boli však určite ovplyvnené neskorou KŠK.

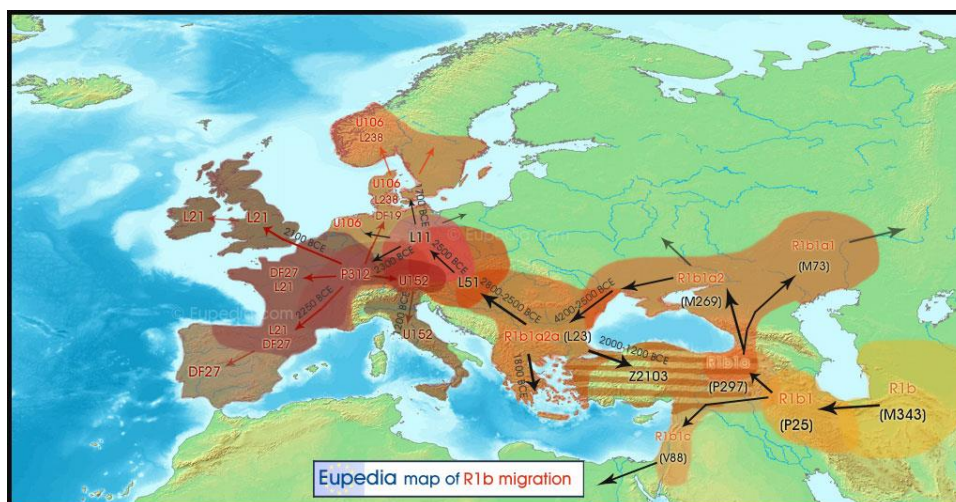
Príčiny, ktoré viedli k šíreniu KZP a následné migrácie.

Čo bolo príčinou toho, že stepný ľud (a s ním aj materiálna náplň KZP), sa začal šíriť po Európe? Jednak značná časť západnej a severnej Európy bola vtedy ešte pomerne riedko osídlená (epidémia moru cca 2950 BC /Pientka: VAP, pozn.447, str.128/). Práve to umožnilo maritimnému ľudu KZP, zaujať v krátkom čase, značné priestory v západnej Európe. Takisto aj nositelia kultúry so šnúrovou keramikou už po roku 2900/2800 BC, zaujali rozsiahle územia v severnej a strednej Európe (fáza A; pomerne homogénna materiálna kultúra, na celom území, kde bola spočiatku rozšírená, tzv. celoeurópsky horizont; v tejto fáze aj viac-menej jednotný, paleoeuropoidný typ). V ďalšom období, v čase expanzie KZP z Pyrenejského poloostrova a ligúrskeho pobrežia do Popádia a do stredodunajskej oblasti, po roku 2600/2500 BC, došlo v strednej Európe, aj k súbežnému šíreniu epišnúrových kultúr (napr. k. Chlovice-Veselé; EPKK I, II).

Tieto pohyby mohli potom v nasledujúcom období vyvolať ďalšie migrácie, ako napríklad vpád poststepných etník (R-M269) z okruhu ľubljanskej kultúry do Grécka (cca 2450 BC) a pohyby z panónskej oblasti na Moravu, do Čiech a Nemecka (2400/2300; R-L151). A súčasne ďalšie pohyby z Rakúska, cez hornopodunajské a alpské oblasti (Bell Beaker East – Danubian EBA; R-L51). V tej dobe dochádzalo i k migráciám z východných častí Karpatskej kotliny (k. Nir, Post-Cotofeni skupiny), na západný a stredný Balkán. O niečo neskôr, iná vlna zasiahla z juhovýchodného Balkánu (R-M269, R-L23, R-Z2103, PF7562) sz Anatóliu a pravdepodobne i Kyklady (2300-2200 BC). V ďalšom období to bol fenomén Cetina (spájaný predovšetkým so šírením haploskupiny R-Z2103): migrácie z adriatickej oblasti na západný Peloponéz a do centrálneho Stredomoria, v priebehu EH III (cca 2200-2000 BC). Súčasne s počiatkom šírenia kultúry Cetina (2200 BC), dochádzalo k migráciám z oblasti Devínskej brány, Burgenlandu a Dolného Rakúska, do sídelnej oblasti skupiny Pitvários (skupiny Leithaprodesdorf a Unterwölbling; ich podiel na vzniku marošskej kultúry; jej klasickej fázy /Bertemes, Heyd 2015/). O niečo neskôr dochádzalo zo sídelného územia kultúry Gáta-Wieselburg (nástupkyňa Leithy), k následným migráciám, do severného Talianska (kultúra Polada; ale predovšetkým tam migrovali populácie z prostredia skupiny Straubing a ďalších, z okruhu Blechkreis). Práve obdobie okolo roku 2200 BC (2200-2150 BC) sa považuje za prelomové. Uvažuje sa aj o čiastočnom kolapse systému, na území severne od Álp (Danubian EBA) a následne, zrýchlenie kultúrno-ekonomického vývoja (inovácie, mobilita /Bertemes, Heyd 2015/.

Jedným z faktorov, ktorý tieto procesy mohol naštartovať, boli klimatické zmeny. Práve v tejto dobe, od 24. stor. BC, dochádzalo postupne k jednej z veľkých klimatických kríz (s vrcholom okolo roku **2200 BC** /Bouzek, AR 2005 str.497/).

Približne okolo roku 2100 BC migrovali aj predkovia "Porteurs de Torques", zo stredného Balkánu, do Anatólie.

Šírenie haploskupiny R1b od epipaleolitu/mezolitú, až po dobu halštatskú. Zdroj: Eupedia.com/genetics/

Genetika iberských a mimoiberských populácií KZP.

Dominantnou Y-haploskupinou mužov, ktorá je spojená s komplexom KZP, je R1b-M269.

1., Mimo Pyrenejský poloostrov sa táto línia vyskytuje vo frekvencii 93,3 % (n=90/84 /Olalde et al. 2018/). Takmer všetci jedinci, u ktorých to bolo možné zistiť, mali odvodenú alelu pre polymorfizmus R1b-S116/P312, ktorá je dnes dominantnou sublíniou v západnej Európe.

2., Na Pyrenejskom poloostrove jedinci spojení s KZP, mali vyšší podiel Y-haploskupín (75%, resp. až 87,5%), ktoré boli v Európe bežné už v neolite ("mezolitická" haploskupina I-M438 a "neolitické" haploskupiny H-L901 = WHG a G-M201 = neolitickí farmári z Levanty a Anatólie). Z Maghrebu tam prišli aj nositelia haploskupiny E-V65 (zastúpená napr. u Baskov), ale pravdepodobne aj R1b-V88 a marginálne i nositelia ďalších haploskupín. Haploskupina R1b-M269 (vrátane jej sublínie stepného pôvodu R1b-S116/P312), sa na Pyrenejskom poloostrove vyskytovala iba vo frekvencii 12,5 % (n=32/4) /Olalde et al. 2018/; z toho R1b-M269* (xP312), zrejme "maghrebská" haploskupina, len 6,25% (n=32/2; nebolo totiž zistené, že má odvodenú alelu pre polymorfizmus R1b-P312). Tá bola neskôr prítomná aj u jedincov k. El Argar (tam u iných jedincov, bola prítomná aj poststepná sublínia R1b-P312).

V inej časti tejto štúdie sa však uvádza, že stepný pôvod bol zistený až u **8 z 32** analyzovaných iberských jedincov (25%), "who represent the earliest detection of Steppe-related genomic affinities in this region" /Olalde et al. 2018/. Zároveň sa v tejto štúdii, v kapitole Ancient DNA data uvádza, že počet skúmaných jedincov spojených s Bell Beaker komplexom v Španielsku a Portugalsku, predstavoval n=37 a nie n=32, ako je uvedené nižšie. V každom prípade je počet skúmaných jedincov z Pyrenejského poloostrova (na rozdiel od strednej Európy) relatívne nízky a tak výber testovaných vzoriek, nemusel byť až tak reprezentatívny. V Čechách je doložené, že práve krátkolebí jedinci sa vyskytujú v hrobách s typickou zvoncovou výbavou, na rozdiel od kostier s menej špecifickými antropologickými rysmi /Kuna ed. 2007 str.71/. Preto by bolo účelné zistiť, ktoré haploskupiny prináležia brachykranným jedincom (Y-DNA a aj mtDNA; ktorí boli ich nositeľmi).

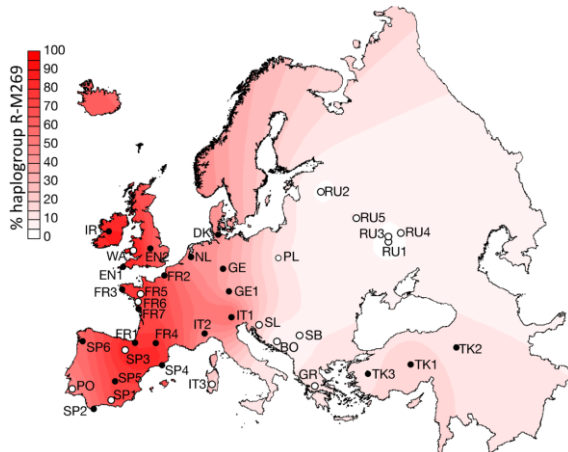
Pôvodný iberský neolitický (a mezolitický: Hg I-M438) ľud, spojený s Bell Beaker komplexom, sa spolupodieľal na formovaní materiálnej kultúry ľudu KZP, ale na rozdiel od maghrebských nositeľov KZP, **ako celok nemigroval** po Európe; môžeme len predpokladať, že ho niektoré iberské autochtónne a neolitické populačné skupiny doprevádzali (na jedincov s iberskou DNA, hypoteticky poukazujú nálezy z Maďarska (viď vyššie) a západného Francúzska, prípadne i zo severného Talianska /Olalde et al. 2018; Grasgruber 2019 str.86/).

Z vyššie uvedených faktov vyplýva, že populácie, ktoré prišli z Maghrebu na Pyrenejský poloostrov, boli málopočetné (s ohľadom na počet pôvodného iberského obyvateľstva; treba však vziať do úvahy aj tú skutočnosť, že maghrebský ľud KZP síce žil na území, kde sídlil aj pôvodný iberský ľud, ale prevažne **oddelene**, na výšinných opevnených sídlach (snáď spoločne s iberskými "kolaborantami"), na rozdiel od otvorených, okolitých sídlisk, kde žilo pôvodné obyvateľstvo /Cardoso 2015 str.288n/). Aj preto získané výsledky od súboru testovaných jedincov na Pyrenejskom poloostrove, nemusia úplne odpovedať realite.

O to viac však bol maghrebský ľud agresívny a zrejme i dobre organizovaný. Významným novým prvkom vo vojenskej taktike, bolo efektívne nasadenie **lučštníkov**. Napríklad v Čechách bolo zistené, že u ľudí, ktorí boli pochovaní s nátepnými doštičkami, došlo k zmenám úponu na kľbe, medzi kosťami a väzmi /Ryan et al. 2018, in: N. Clément 2020 str.59/, čo svedčí o jednostrannej a dlhodobej záťaži (reflexný luk?). Pritom si podmanili časť pôvodného obyvateľstva (príklady z protohistorického obdobia: napr. Huni a Avari; pomerne nízke podiely "ázijskej" zložky vo vtedajších populáciách Karpatskej kotliny).

Bola zistená obmedzená genetická afinita medzi jedincami asociovanými s komplexom KZP na Pyrenejskom poloostrove a v strednej Európe, čo naznačuje, že migrácia pri rannom šírení KZP, zohrala iba menšiu úlohu. To však mohlo byť spôsobené jednak ich relatívnou málopočetnosťou (vyváženou však prítomnosťou maghrebských, ale aj "kolaborujúcich", pôvodom ešte mezolitických a neolitických iberských a snáď i ligúrskech populačných skupín, ktoré mali podobný genetický profil, ako vtedajšie "autochtónne a neolitické" stredoeurópske populácie, **bez** stepnej zložky). Je nepochybné, že došlo aj k početnému zníženiu mužskej časti populácie, v dôsledku vojnových udalostí. Zároveň bolo však zistené, že ďalšie, spätné šírenie KZP (východ - západ), bolo spojené s masívnou migráciou, s vysokým podielom zložky stepného pôvodu (napr. v Británii bolo nahradených až 90 % miestnych populácií, pôvodom ešte mezolitických a neolitických línií). Jedinci asociovaní s britskou Bell Beaker, vykazujú vo svojom genetickom profile veľmi výraznú podobnosť s jedincami asociovanými so stredoeurópskym komplexom KZP /Olalde et al. 2018/ (**vrátane** dominantnej stepnej zložky). Už najstaršia KZP (maritimná fáza) na Pyrenejskom poloostrove, sa spája okrem "mezolitických a neolitických" maghrebských a iberských haploskupín, aj s Y-haploskupinou R-M269 (s marginálnym zastúpením; títo jedinci

však mali pravdepodobne dominantné postavenie). Nositelia týchto haploskupín sa v priebehu 26. stor. BC šírili cez juhofrancúzske pobrežnú oblasť, pádsku nížinu a Alpy, až do strednej Európy a zastavili sa na strednom Dunaji, na línii južne od vácovského ohybu až po ostrov Csepel, v oblasti dnešnej Budapešti. To bola primárna, epimaritimná migračná vlna (západ - východ; okrem staršej, maritimnej fázy), ktorej nositeľmi boli aj krátkolebí, neindoeurópski lukostrelci. Odkiaľ však mohli prísť nositelia haploskupiny R-M269* (xP312) do dnešného Španielska a Portugalska (cca 2900/2800 BC), keď vieme, že táto haploskupina až do nástupu KZP, nielen v týchto krajinách, ale ani v celej západnej Európe nebola dovtedy vôbec prítomná?

Distribúcia haploskupiny R1b-M269 v Európe. Zdroj: https://en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup_R-M269

Severoafriická odbočka I.

Haploskupina R1b-M269 sa izolovane vyskytuje aj v niektorých oblastiach severnej Afriky, a to jak v Maroku a v Tunise (> 7%), tak aj v Alžírsku, v relatívne vysokých frekvenciách; v niektorých enklávach Alžírsku (Oran), až 11,8 % /Robino et al. 2008/. Dokonca bola prítomná i na Kanárskych ostrovoch u domorodých Guančov, ktorých kultúra 1. tis. BC, bola blízka kabylskej z Maroka. Táto "severoafriická" haploskupina, bola však takisto pôvodom **stepná**. Na základe súčasných poznatkov, sa haploskupina R1b-M269* (xP312)- nemohla dostať z ponticko-kaspických stepí do severnej Afriky, cez Levantu (absentuje, alebo sa vyskytuje iba v marginálnych frekvenciách, v celej Levante a v severnej Afrike; okrem Tunisu, Alžírsku a Maroka). Takisto nie je možné, aby jej nositelia prešli cez celú Európu, od východu na západ, pretože armenoidný typ, ktorý je tak charakteristický pre ľud KZP, až do ich vystúpenia na Pyrenejskom poloostrove, (nielen) v západnej Európe, absentuje (prítom je to aj geneticky podmienený znak). Preto ako jediné prijateľné vysvetlenie zostáva, spojenie "severoafrickej" haploskupiny R1b-M269, so stepným ľudom staršej fázy šírenia jamovej kultúry (mezokranná forma), ktorý z východného Balkánu, po roku 3400/3300 BC, postupoval južne od Dunaja, na stredný Balkán (jeho podiel na vzniku k. Vučedol a formovaní k. Glasinac) a ďalej do adriatickej oblasti. A odtiaľ potom cez centrálno-stredomorskú oblasť, až do severnej Afriky.

Post-Cotofeni skupiny (2700 – 2100 BC).

Najstaršou skupinou staršej doby bronzovej v Rumunsku, ktorá patrí na úplný počiatok FBZ I (zhruba totožný so stupňom FB I /napr. Kalicz 1981/), je Zimnicea-Mlajet. Je rozšírená predovšetkým v Olténii a príľahlej časti severného Bulharska (mohyly, okrové hroby, hroby prikryté kamennými doskami). Nepriťomnosť sídlisk svedčí o nomádskom spôsobe života. Charakteristické pre túto skupinu sú prstene typu Zimnicea, ktoré sú rozšírené od Ukrajiny, po Maďarsko, ako aj po celom juhovýchodnom Balkáne. Keramika má analógie v keramickej náplni kultúr Cernavoda II, Ezerovo II a Cotofeni. V Munténii má pokračovanie v skupine Glina. Skupina Zabala je považovaná za výsledok postupu skupiny Zimnicea-Mlajet do juhovýchodného Sedmohradska, kde došlo k predčasnemu ukončeniu vývoja kultúry Cotofeni. Patrí do FBZ I.

Do staršej doby bronzovej FBZ I, patrí aj skupina Livezile v západnom Sedmohradsku. Je synchronizovaná s horizontom Kostolac-Vučedol a skupinami Zabala a Schneckenberg A. (Línia vývoja: Cotofeni III – Livezile – Copaceni – Iermut). Keramika nadväzuje na tradície k. Cotofeni, ako aj k. Cernavoda II. Evidentné sú aj vplyvy

jamovej kultúry (napr. mohyly). Z lokality Ampoita pochádzajú dva zlaté šperky typu Lefkas, ktoré sú rozšírené predovšetkým v adriatickej oblasti a v severozápadnom Grécku. Na skupinu Livezile v západnom Sedmohradsku, nadväzuje skupina Copaceni. Tá patrí už do FBZ II. Keramika vychádza z tradícií kultúry Cotofeni, je ovplyvnená aj keramikou skupiny Jigodin a často sa na nej vyskytuje šnúrová výzdoba. Skupina Jigodin z východného Sedmohradsku patrí takisto do FBZ II. Keramika je veľmi často zdobená šnúrovou výzdobou (najviac u Post-Cotofeni skupín). Je blízka keramike skupiny Schneckenberg B, ako aj Naeni-Odaia-Turcului (predtým: Naeni-Schneckenberg /Bajenaru 1998/). Výzdoba (trojuholníky, inkrustácia) pripomína keramiku kultúr Makó a Nyírség. Je synchronizovaná so skupinou Schneckenberg B a kultúrou Cotofeni III. Skupina Soimus z juhozápadného Sedmohradsku patrí do FBZ II. Nadväzuje na kultúru Cotofeni III a je možné rozlíšiť minimálne dve fázy. Je synchronizovaná s Jigodin, Protonagyrev, Somogyvár, Mures (marošská kultúra; fáza Pitváros) a Sanislau (2. fáza kultúry Nir; vo východnom Maďarsku sa fáza Szaniszló priraduje už k otomanskej kultúre a je synchronizovaná s koštianskou kultúrou na východnom Slovensku). Na keramike sa objavuje slamovanie, podobne ako u fázy Sanislau. Podľa stratigrafickej situácie z Devy, skupinu Soimus prevrstvuje kultúra Wietenberg.

Skupina Schneckenberg z juhovýchodného Sedmohradsku patrí do staršej doby bronzovej FBZ I b-c, a FBZ II. Má dve fázy. Schneckenberg A je súčasťou skupiny Glina II a s kultúrou Cotofeni II – III. Nadväzuje na skupinu Zabala a na jej genézu sa podieľala snáď i kultúra guľovitých amfor (Sanmartin-Ciuc). Schneckenberg B je súčasťou s kultúrou Cotofeni III a so skupinou Glina III, s ktorou sa v minulosti spájala, pričom dnes sa o takejto asociácii pochybuje (je však pravdepodobné, že Glina sa zásahom z juhu, podieľala na genéze skupiny Schneckenberg). Umiestňuje sa pred najstaršiu fázu k. Monteoru, čo vyplýva zo stratigrafie Odaia-Turcului. Ľud tejto skupiny pochovával mŕtvych v kamenných skrinkových hroboch (stepná tradícia, ešte z obdobia kultúr Kemi-Oba: Krym a Michajlovka: Kubáň; mimochodom, aj rumunské stély, ktoré sa spájajú s k. Cotofeni, majú stepný pôvod /por. str.10/). Nachádzajú predovšetkým v údolí Tarnava-Mica, kde sa skupina Schneckenberg stýkala s neskorou kultúrou Cotofeni. Takéto skrinkové hroby sa o niečo neskôr, na počiatku strednoheladského obdobia, objavujú i v Grécku /Bartoněk 1969 str.223; Rutter 2011, Lesson 16/ a takisto i v Sýropalestíne (2000-1800/1750 BC /Bárta 1999 str.155/). Tam ich pripisujem "nositeľom torkézov" a ich potomkom /Pientka VAP, str.102/. Zároveň sa v egejskej oblasti v tej dobe, objavujú kostené ihlice s prevrtaným krčkom (toggle pins), pôvodom z Karpatskej kotliny (v Anatólii a v Sýropalestíne o niečo neskôr, už i z bronzu /cca 2100 BC; resp. v Sýropalestíne až po roku 2000 BC, výhradne z bronzu/). Na keramike sa ojedinele nachádza šnúrová výzdoba.

Súbežnosť skupiny Schneckenberg A s kultúrou Cotofeni vyplýva aj zo skutočnosti, že k. Cotofeni končí v I. stupni iba v Munténii a v juhovýchodnom Sedmohradsku. Na západe nasledujúce stupne sú súbežné so skupinami Zabala, Zimnicea-Mlajet a Schneckenberg A, ktorá sa podobne ako skupina Glina rozšírila na západ a prekryla kultúru Cotofeni. Neskorší postup skupiny Schneckenberg B na juh, prispel ku vzniku skupiny Naeni, ktorá nahrádza skupinu Glina III (spolu s k. Verbicioara a Tei).

Z FBZ III pochádza niekoľko významných Post-Cotofeni skupín (horizont so slamovaním a textilnou výzdobou). Gornea-Orlesti je rozšírená hlavne v Banáte a Olténii. V Zoltane (východné Sedmohradsko) na keramike sa vyskytujú prvky typické pre druhú fázu kultúry Nir (Sanislau). Skupina Iermut zo západného Sedmohradsku, je v prvej fáze typická výzdobou s nepravidelným slamovaním a v druhej fáze s textilnou výzdobou (a voštinovaním). Po iermutskom horizonte nastupuje v záp. Sedmohradsku 2. fáza kultúry Wietenberg. Všetky tieto skupiny FBZ III, vykazujú v materiálnej kultúre značnú podobnosť s kultúrami Nagyrev, Nyírség a predovšetkým, s kultúrou Hatvan. Pre našu problematiku sú dôležité predovšetkým skupiny zo západného a centrálného Sedmohradsku, ako aj z Banátu (Livezile, Copaceni, Soimus, Schneckenberg /por. aj: donau-archaeologie.de/doku.php/start; autor: Matthias Thomas 2007-2009/.

Stredný a západný Balkán; kultúry Kostolac, Vučedol a Cetina.

V slavónsko-sriemskej oblasti, ktorá vtedy ešte nebola priamo zasiahnutá stepnou vlnou, vzniká z domácich skupín (oi. aj Bubanj Ib) a z badenského podložia, kultúra Kostolac (zrejme už pred rokom 3100 BC; podľa najnovších poznatkov už okolo 3350 BC), ktorá sa potom rozšírila aj do východného Srbska a časti Rumunska (oblasť Železných vrát), kde koexistovala s k. Cotofeni II, s významným podielom stepnej zložky. Ďalej prenikla do západného a stredného Maďarska (s najväčšou koncentráciou nálezov pozdĺž Dunaja a Tisy), ale aj na stredný Balkán, až po severnú Macedóniu (juh Srbska a Kosovo; tam aj v koexistencii s Bubanj Ib; ovšem enklávy

kostolackej kultúry boli aj v Bosne a Hercegovine, v Chorvátsku, ale i v najjužnejšej časti Slovenska; tam sa uvažuje iba o kostolackom vplyve).

O niečo neskôr, na kostolackom podloží (G-M201, G-Z6488), ktoré bolo ovplyvnené stepnou zložkou (R-M269; Cotofeni – Kostolac /Bulatovič 2014 str.126/), sa začína v chorvátsko-srbskej Slavónii (západne od územia, kde sa nachádzala kostolacká kultúra /Točík ed. 1970 str.217/), už okolo roku 3000 BC, rozvíjať kultúra Vučedol a jej skupiny; https://en.wikipedia.org/wiki/Vučedol_culture; por. pozn.1/. Tá sa potom šírila po západnom Balkáne, až do východoadriatickej oblasti (k. Ľubljana) a taktiež na sever, do Karpatskej kotliny (spočiatku cca 2800/2700 BC, iba do juhozápadného Maďarska: Zók; už vtedy však výrazne ovplyvnila vznikajúcu kultúru Makó-Čaka). Ovšem po roku 2500 BC, expanduje do celého západného Maďarska a severovýchodného Rakúska (po oboch stranách Dunaja, až k Nežiderskému jazeru a do Viedenskej panvy): skupina Somogyvár-Vinkovci; typ Melk, pričom ovplyvnila ďalší vývoj na Morave, v Čechách a strednom Nemecku (spolu s kultúrami z panónskej oblasti; Makó-Čaka, Protonagyrev: haploskupina R1b-L151; ako aj skupina Pitvários).

Úzke kultúrne prepojenia medzi západobalkánsko - adriatickou oblasťou a Gréckom, pozorujeme už v období medzi neskorou EH I a rannou EH II (cca 2800-2700 BC; inak to bolo obdobie kvalitatívneho, ale nenásilného predelu na gréckej pevnine; predovšetkým v Boiótii /J.L. Caskey 1964/). V nasledujúcom období to dokumentujú nálezy ľubljanskej kultúry (súčasť neskorovučedolského komplexu), reprezentované kovovými artefaktami reprezentatívneho charakteru, predovšetkým zlatými dýkami typu Mala Gruda (anatólskeho pôvodu, EB II /Maran 2008; Batora 2006 str.37/; podobné sa nachádzajú aj v západnom Bulharsku: lokalita Dubene) a šperkmi typu Lefkas, známe z čiernohorských lokalít klasickej vučedolskej kultúry, ale i z iných oblastí Balkánu (sz Bulharsko, Transylvánia: lokalita Ampoita), ako aj zo severozápadného Grécka (balkánsky import /Maran 2008/). Zároveň v období na prelome EH I/EH II, dochádza k šíreniu medených artefaktov z vučedolských metalurgických centier, do severného Grécka (napr. sekerky s jedným ostrím, blízke typu Kozarac /Batora 2006 str.39/).

Na konci EH IIA (2450/2400 BC), dochádza k prvým deštrukciám v Argolide (Lerna IIID, Tíryns), v Korinthii, v Arkádii, v Lakónii ad'. (oi. aj nositelia haploskupiny R1b-M269 /Pientka: VAP pozn.376/).

Obdobie EH IIA a EH IIB (2450-2200 BC), je aj v znamení nástupu a šírenia KZP z východu na západ. Ovšem adriaticko-egejskú a balkánsku oblasť, migrácie KZP v podstate nezasiahli (až na importy a imitácie; výnimkou sú izolované nálezy v srbskom Ostrikovci /Turek 2006 str.289/), aj keď tamojšiu materiálnu kultúru, KZP výrazne ovplyvnila (sprievodná keramika, nátepné doštičky, gombíky s V vŕtaním apod.), predovšetkým v nasledujúcom období EH III - počiatok BA₁ (tzv. periférne skupiny Bell Beaker).

Vzťahy medzi adriatickou, egejskou a centrálnostredomorskou oblasťou, pokračovali i v nasledujúcom období, po odznení kultúrneho komplexu KZP, vo fáze EH III (ktorá je synchronizovaná s počiatkom BA₁, 2200-2000 BC; včasná fáza nitrianskej kultúry: Jelšovce ¹⁴C 2200-2150 BC /Batora SIA 2/2000 str.375, 376; Batora 2018 str.89/). A to úzkou príbuznosťou medzi západopeloponézskou skupinou EH III a keramikou východoadriatickej kultúry **Cetina**. Tá bola nástupkyňou ľubljanskej kultúry a vznikla zásahom z okruhu poststepných kultúr (Nyírség-Zatín, Nir), resp. Post-Cotofeni skupín, z východu Karpatskej kotliny (2400/2300-2200 BC), do domáceho (ľubljanského) podložía (Hg G-M201, R-M269). Tieto novopríchodzie etniká boli predovšetkým nositeľmi Y-haploskupiny R1b-Z2103. Pritom ďalšia haploskupina R1b-L151, ktorej vznik sa kladie do oblasti Malého Alföldu v dnešnom Maďarsku, v období kultúry Protonagyrev (resp. neskorej k. Makó-Čaka), na západnom Balkáne v podstate absente. Migračná vlna tam totiž z Karpatskej kotliny smerovala ešte **pred** vznikom haploskupiny R1b-L151/R-L11 (čo je sublínia z R1b-L51/M412, ktorá sa objavuje v hornom Podunajsku, vrátane dolného Rakúska, už počas trvania KZP); teda tesne pred protonagyrevským obdobím, alebo na jeho začiatku. Lína vývoja: I. Impresso, II. Hvar-Lisiči, III. Baden-Kostolac, IV. Ľubljana, V. Protocetina, VI. Cetina. Práve v kultúrach Ľubljana, Protocetina (a Dinar), sa vyskytuje na keramike šnúrová výzdoba /Bulatovič 2014 str.125/, nepochybne z prostredia poststepných kultúr na východe Karpatskej kotliny, vrátane východopanónskej oblasti (východne od panónskeho Dunaja).

Kultúra Cetina mala evidentné kontakty s nagyrevskou kultúrou v dnešnom juhovýchodnom Maďarsku /J. Maran 2008/. Zrejme sa jednalo o kontakty s potomkami poststepného ľudu, ktorého časť odtiaľ po roku 2400/2300 BC migrovala na západný Balkán a podieľala sa na vzniku k. Cetina. Fenomén Cetina je spojený predovšetkým so šírením "protoindoiránskej" haploskupiny R1b-Z2103 (ktorú v centrálnom Stredomorí snád' sprevádzala i "vučedolská" R1b-M269, ale aj "autochtónne" haploskupiny, ako napr. G-M201).

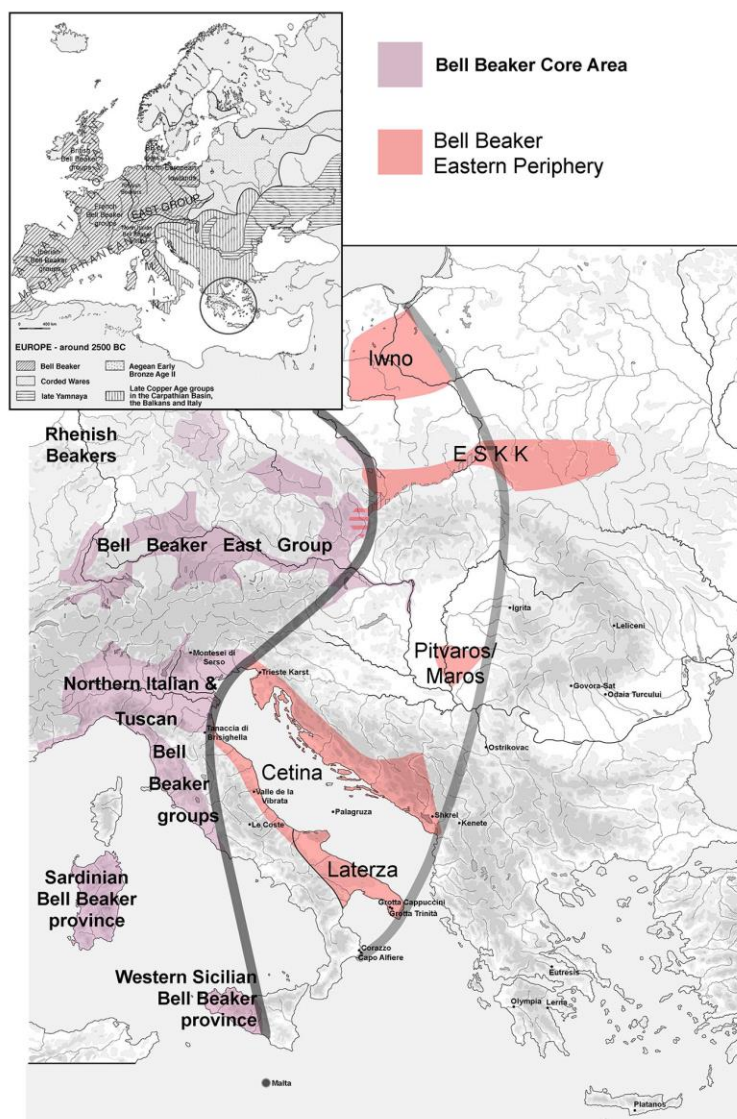
J. Maran rozlíšil v adriaticko-centrálnostredomorskej oblasti, komplex navzájom príbuzných kultúr, keď okrem adriatickej Cetiny a typickej vypichovanej a rytej keramiky na západnom Peloponéze (predovšetkým v Messénii

/J.L. Caskey 1964/), tam patria už od počiatku EH III, aj nálezy typu Cetina v južnom Grécku (ovšem v Olympii a v strednom Grécku: Lerna IV, Korakou ad., až z konca EH III).

Keramika typu Cetina sa nachádza i v severnom Albánsku (Shkrel), vo východnom Taliansku, predovšetkým v **Apúlii** (Fac. di Laterza), ale aj na Malte (fáza Tarxien) a **východnej Sicílii** (Fac. di Malpasso–Chiusazza). Nedivme sa tejto námornej expanzii Cetiny. Časť jej predkov predsa pochádzala z maritimnej stredomorskej neolitickej k. Impresso.

Nie je zrejme náhoda, že práve v období šírenia fenoménu Cetina (EH III), dochádza v egejskej oblasti s výnimkou Kréty, k sérii deštrukcií, čo na konci EH III vyúsťuje do katastrofického horizontu na území Grécka. Súviselo to s etnickými pohybmi na západnom (adriatickom), strednom, ale aj juhovýchodnom Balkáne (Kyklady, Anatólia /k tomu bližšie viď Pientka: VAP, pozn.376 a 447/).

Zdroj obr. Heyd V. 2008, in: Aegean and Balkan Prehistory

	PELOPONNESE	SW GERMANY	CARPATHIAN BASIN	WEST BALKANS	CENTRAL BALKANS	SOUTH ITALY
2000	MH I	Older part of the EARLY BRONZE AGE (Reinecke BZ A1)	NAGYRÉV late	CETINA	BELOTIC - BELA CRKVA	PALMA CAMPANIA
	EH III		NITRA MAROS HATVAN		BUBANJ III - ARMENOKHORI	younger
	Transitional phase EH II/EH III		post - VUČEDOL CULTURAL GROUPS (cf. BELL BEAKERS - CSEPEL, advanced SOMOGYVÁR - VINKOVCI, older NAGYRÉV, PITVAROS, NYÍRSÉG)	↑ PROTOCETINA		
	Late EH II	BELL BEAKERS				
2500	Developed EH II			LJUBLJANA		
	Older EH II	CORDED WARE CULTURE		BOSNIAN and MONTENEGRIAN VUČEDOL		older ("ANDRIA Phase")
			older SOMOGYVÁR- VINKOVCI LATE ↔ MAKÓ		BUBANJ II	
			CLASSICAL			
	EH I		EARLY (with KOSTOLAC)			
3000		HORGEN		?		?
			KOSTOLAC	KOSTOLAC	BUBANJ Ib	
			CLASSICAL BADEN			
3500	Younger Central and Southern Greek CHALCOLITHIC	?		?	?	?
		ALTHEIM	BOLEÁZ			PIANO CONTE

Zdroj J. Maran 2008: Seaborne Contacts...

Samozrejme, že etniká, ktoré boli nositeľmi týchto kultúr a kultúrnych skupín medzi rokmi 2200-2000 BC, sa už nemohli podieľať na šírení KZP; to bola už iná doba. Ale môže nám to pomôcť zrekonštruovať cestu, po ktorej sa ich vzdialení predkovia, nositelia haploskupiny R-M269, vydali pred niekoľkými storočiami (po roku 3100/3050 BC), do severnej Afriky, pričom niektorí z nich sa mohli usadzovať aj vo vyššie spomínaných krajinách.

Práve migrácie na samom počiatku doby bronzovej (stupeň RA0-2 /Lichardus, Vladár SIA 1/1996 str.29/, ktorý je zhruba zhodný s mladším FB II podľa Kalicza (2300-2200 BC /SIA 1/1981 str.72/), čomu odpovedá heladský prechodný stupeň EH II/III), synchronizované s: Protonagyrev (Nagyrev Ia), mladšia fáza Nyírség-Zatín, Sanislau, Schneckenberg B, Gliná III, Pitváros, Protocetina; resp. v období bezprostredne predchádzajúcom, mohli priviesť zo Sedmohradska (oblasť Alba Julia: Apulovia /Daicoviciu 1973 str.13, 23/), na západný Balkán a následne potom do južného Talianska (**Apulia**), kmeň Apulov (2200-2000 BC). Z adriatického Balkánu do južného Talianska migrovali aj kmene Sikulov /Pausaniás: por. str.29/ a Sardov /viď nižšie; k tomu por. mapu na str.30/, ktoré boli známe neskôr ako Šekeleš a Šerden, aj z egyptských prameňov /Pientka: Niekoľko poznámok k tzv. morským národom; pozn.60, 101/. Sikulovia (vtedy snáď aj so Sardami), bezprostredne na to, presídlili do východnej **Sicílie** (ešte v rámci šírenia k. Cetina).

Distribúcia geografických názvov, ktoré sa spájajú so Sikulmi, Sardami a Apulmi na Balkáne a v centrálnom Stredomorí, odpovedá **smeru**, ktorým sa šírila kultúra Cetina a **územi**u, ktoré jej ľud osídľoval.

Sikulovia a Sardovia.

(Túto kapitolu doporučujem konfrontovať s poznámkou 476, in: Pientka: Vyriešenie achchijavského problému).

Sikulovia v dnešnom Sedmohradsku, sa síce dodnes všeobecne považujú za pomaďarčené turkické etniká (potomkovia Hunov a Avarov), prípadne i za potomkov staromaďarských kmeňov, ale ich skutočný pôvod, nebol doteraz ani zďaleka objasnený.

Siculotae bol ilýrsky kmeň, ktorý sa nachádzal v Dalmácii, južne od Liburnie (v širšej oblasti dnešného Splitu). Bezprostredne nad ním podľa Ptolemaia, sídlil kmeň **Sardiotae**; Sardeotae

/https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_ancient_tribes_in_Illyria/. Ako jeden z prvých (po G.A. Lehmannovi), na to upozornil F. Schachermeyr v roku 1982, keď predpokladal, že Šekeleš mohli pochádzať z Ilýrie, a odtiaľ potom migrovali do Levanty.

Ale pôvod týchto etník je zrejme nutné hľadať v Karpatskej kotline a na strednom Balkáne. Naznačuje to napr. názov pokeltčeného "thráckeho" kmeňa Serdov (por. Serdica - dnešná Sofia; por. aj Serdanu, Sard a Sardu v

Rumunsku; k tomu: Serdiana v južnej Sardínii). Ďalej je to geografický (antický) názov Sikuli pri dalmátskom pobreží Chorvátska, ale aj Sikule v sicílskej Catanii a Sicula, Siculeni v Rumunsku a ďalšie názvy /Pientka: VAP, pozn.476/.

Skutočný pôvod Sardov, Šerdenov, však musíme hľadať v ponticko-kaspických stepiach. Poukazuje na to aj podiel stepnej zložky (pôvod: jamová kultúra), u dnešných Sardíncov: 7.1% a menej (u dnešných Sicílanov je to 11.6% a menej /Haak et al. 2015/). Ptolemaios na mape Ázie (Tabula Asiae II; Sarmatia Asiatica), medzi riekami Don (Tanais) a Volga, presnejšie severovýchodne od ohybu Donu, v dnešnej volgogradskej oblasti, umiestňoval ľud, ktorý sa nazýval **Suardeni**. Práve to je oblasť, kde sa rozvíjala kultúra Poltavka, nástupkyňa východnej jamovej kultúry (niekedy označovaná ako jej tretia fáza), o ktorej sa na základe archeogenetických výskumov predpokladá, že úzko geneticky súvisí s neskoršími Sarmatmi /viď vyššie; str.11; odkaz/. Hérodotos píše, že hranicu medzi Skýtmi kráľovskými a Sarmatmi (Sauromati), tvorí Azovské jazero (Maiétis) a rieka Don /Dejiny IV.57/. Skýti sa vo svojej reči nazývali Skolotovia /Hérodotos: Dejiny IV.6/. Tento názov pripomína pomenovanie kmeňa Siculotae, Sikulov.

Tým samozrejme nechcem povedať, že Sardovia a Sikulovia boli predkami Sarmatov a Skýtov. Oni boli súčasťou tých protoindoiránskych etníc, ktoré sa formovali vo východoponticko-kaspických stepiach. V priebehu 4. tisícročia BC, sa v oblasti rozšírenia nastupujúcej jamovej kultúry, na území v oblasti rieky Dneper a východne od nej (oi. aj Hg R1a-Z93; napríklad vzdialení predkovia Skýtov) a východne od rieky Don (Hg R1b-Z2103; napríklad vzdialení predkovia Sarmatov), rozvíjali protoindoiránske jazyky /Anthony 2019/. Časť ich hovorcov koncom 4.tis. BC, z oblasti východného rozšírenia jamovej kultúry (R-Z2103), migrovala na západ, oi. aj do východnej časti Karpatskej kotliny, na územie obývané ľuďmi badenskej kultúry, skupina Viss; Baden III. Na jej podloží, po zásahu stepného ľudu (ale účasť mala i neskorá kostolacká kultúra v dnešnom strednom a západnom Maďarsku) a za výrazných vplyvov z prostredia vučedolskej kultúry, dochádza ku vzniku kultúry Makó-Čaka (2800/2700 BC; stupeň FB I /Kalicz 1981 str.67n/). Čiastočne aj na jej podloží o niečo neskôr, ako aj za príspevku mladších, protoindoiránskych stepných etnických skupín (Hg R-Z2103) a kultúrnych vplyvov z prostredia neskorej vučedolskej kultúry (počiatok stupňa FB II), došlo ku vzniku kultúry Nyírség-Zatín vo východnom Maďarsku, na juhovýchodnom Slovensku a v severozápadnom Rumunsku (tam je známa ako kultúra Nir).

Podobne došlo ku vzniku príbuzných, poststepných skupín v Sedmohradsku: FBZ I: Livezile/Bedeleeu; FBZ II: Copaceni, Șoimuș ad. (ovšem vychádzajúcich z rozdielneho kultúrneho podložia; predovšetkým k. Cotofeni III), súčasných so skupinami Schneckenberg A, B, Somogyvár-Vinkovci ad. Ďalší vývoj smeroval ku vzniku starobronzových kultúr: Hatvan (z podložia k. Nyírség-Zatín; pravdepodobne aj vzdialení predkovia Osov), Otomani I + kultúra Nir (takisto podložie Nyírség-Zatín; pravdepodobne vzdialení predkovia Solymov), Wietenberg I (podložie Cotofeni; pravdepodobne vzdialení predkovia Sikulov, Sardov a Apulov) a kultúry Maros. Vo východnej časti Karpatskej kotliny, ako aj na severe dnešného Bulharska (regióny Montana a Vraca; severozápadná oblasť jamových hrobov), sa neskorý protoindoiránsky jazyk, diferencoval postupne na **predthrácky**. Podobný proces prebiehal pravdepodobne aj východne od Karpát (dnešné východné Rumunsko), odkiaľ stepný ľud (nositelia haploskupín R-Z2103, R-L23, R-M269 a PF7562), potom prenikal medzi rokmi 2900–2600 BC cez Balkánske pohorie (Stará planina; Haemus), na juh, do bulharskej Thrákie (oblasti Sliven a Jambol; juhovýchodná oblasť jamových hrobov v Bulharsku). Tam prevzali väčšinu tvarov staršej keramiky kultúry Ezero B2 (VII-IV) /Bouzek 1990 str.34; Heyd 2013 str.19n/. Odvtedy dochádzalo aj k etnickému miešaniu medzi stepným ľuďmi a chalkolitickými populačnými skupinami, nositeľmi kultúr Ezero, Ezerovo, ale aj Sitagroi-Junacite ad., čo boli hovorcovia tzv. paleobalkánskych jazykov. Ovšem už od fázy Mihalič sa počet kurganov vo východnej Thrákii znižoval. Vo východnom Bulharsku po fáze Mihalič, kultúry Ezero B2, nastupuje stupeň Sveti Kirilovo; EBA III: 2400-2100/2000 BC /Todorova (1982) 2003 str.296/. Vtedy tam dochádzalo k významným zmenám: veľké sídla s citadelami ako napr. Kalingečit, bohaté hroby, napr. Dubene, na kruhu točená keramika, cínový bronz; nepochybné anatólske vplyvy /Heyd, Aydingün, Güldoğan 2016 str.170n/. Svedčí to aj o postupnom splyvaní stepnej (staršej i mladšej vlny) a autochtónnej zložky, výrazne ovplyvnenej anatólskym prostredím (zrejme i etnicky). Tak dochádzalo postupne ku sformovaniu protothráckeho etnika. Tam postupne vzniká aj **protothrácky** jazyk. Tu treba dodať, že po roku 2300 BC, vpadli niektoré etniká z tejto oblasti, do sz Anatólie (zánik Tróje IIg; cca 2250 BC) a pravdepodobne aj do Egeidy (Kyklady).

Vo východnej časti Karpatskej kotliny a na severnom Balkáne (Rumunsko, vrátane územia východne od Karpát, sv Maďarsko, jv Slovensko, Zakarpatská Ukrajina a Moldávia), sa potom z predthráckeho jazyka postupne vyvíjal príbuzný "protogéto-dácky" jazyk. Tieto oblasti však boli v kontakte i v nasledujúcich obdobiach: napr. gávská kultúra vo východnej časti Karpatskej kotliny a príbuzný ľud kultúry Babadag I, ktorý z bulharsko-rumunskej Dobrudže, vytlačil tunajších vzdialených potomkov stepného ľudu; nositeľov kultúry Coslogeni.

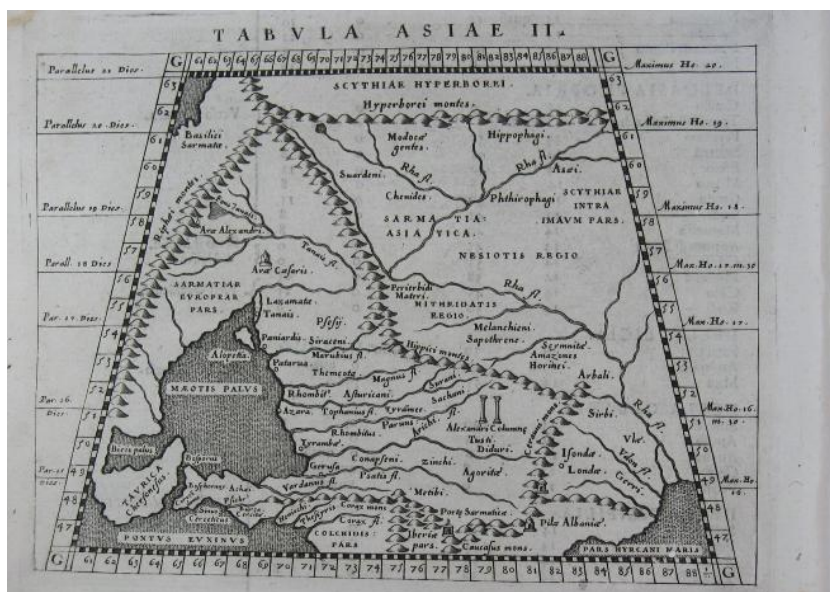
V prípade mladobronzovej kultúry Babadag I, ktorá pokračovala až do halštatského obdobia, sa jedná zrejme o predkov Gétov z Dobružde, ktorých Hérodotos považoval za najstatočnejších a najspravodlivejších z Thrákov /Dejiny IV.93/. Podľa Hekataia, na juhu Dobružde sídlili oi. aj Krobyzovia a Trizovia /Daicovicu 1973 str.11/.

K príbuzným, resp. ovplyvneným kultúram (kultúrne vplyvy z východných oblastí Karpatskej kotliny), patrili aj napr. Belegiš II - Gáva na juhu panónskej panvy a v povodí srbskej Moravy, komplex Plovdiv-Zimnicae-Čerkovna /Bozhinova 2012 str.51-72/, Sava-Conevo v Rumélii ad' (deštrukčný horizont v Rumélii v 13./12. stor. BC /PDČ 1978 str.435/, žliabkovaná keramika s pupkami: Buckelkeramik; Reinecke BD/HA₁). Tieto migračné pohyby v mladšej a neskorej dobe bronzovej, zavŕšili proces formovania thráckeho etnika v dnešnom Bulharsku, gréckej Thrákii a v európskej časti dnešného Turecka.

Poznámka: Termín "protogéto-dácky" jazyk je iba pracovný názov. Nie je totiž úplne jasné, či pôvodne Protodákovia a Protogéti mali spoločné korene, alebo sa jednalo o rôzne etniká /naznačený problém in Pientka: Gutejci a Jutsko/. Medzi rokmi 2400-2300 BC (ešte pred vznikom hypotetického protogéto-dáckeho jazyka), časť hovorcov vtedy ešte neskorého protoindoiránskeho/predthráckeho jazyka (R-Z2103), prenikla zo severu (z okruhu kultúr Nyírség-Zatín, Nir a príbuzných Post-Cotofeni skupín v Rumunsku; do úvahy pripadá aj poststepný ľud nastupujúcej k. Protonagyrev), jednak do adriatickej oblasti (Lublana - Protocetina), ale aj na stredný Balkán (juh Srbska, Kosovo, sz. Bulharsko). O niečo neskôr (2300-2100 BC), zo stredného Balkánu prenikali na juh, do severnej Macedónie, južného Albánska, západného a severného Grécka (tam sa spočiatku sformoval protofrýgijský jazyk; neskôr došlo k jeho diferenciacii na frýgijsčinu, macedónčinu a gréčtinu doby bronzovej, označovanú v jej mladšej fáze, tiež ako mykénska gréčtina). Táto protofrýgijská vlna (od EH II/III, resp. od konca stupňa FH II; oi. zrejme aj predkovia Brigov), je reprezentovaná mohylami, s keramikou so šnúrovou výzdobou (3. horizont; mladšia fáza) v Grécku a Albánsku /Bulatovič 2014 str.123, Häusler SIA 1/1981 str.61n; Pientka: VAP pozn.376 a 476/. Tieto mohyly majú svoj pôvod v Sedmohradsku a v Banáte (Post-Cotofeni skupiny). Etniká spojené s týmito mohylami, boli s veľkou pravdepodobnosťou spoluzodpovedné za deštrukčný horizont na území pevninského Grécka, na konci EH III (2100-2000 BC).

V oblasti osídlenej Osmi (a neskôr i Eraviskami), sa neskorý protoindoiránsky/predthrácky jazyk, tiež pravdepodobne postupne diferencoval (Tacitus ho nazýval "panónskym" /Germania 43/). Solymovia takisto pochádzali z ponticko-kaspickej oblasti. Hesychius menoval Solymi, medzi národmi Skýtie /Encyclopédie de Diderot: Solymes/.

Pre úplnosť treba dodať, že v dnešnom severnom Nemecku, východne od Jutského poloostrova, nad Langobardami, sídlil kmeň, ktorý sa nazýval Suardoni (iný názov Suarini). Nie je vylúčené, že mohol byť príbuzný so "stepnými" Suardenmi, ako aj so Sardami z Karpatskej kotliny. Na sever potom odtiaľ mohol migrovať spolu s ďalšími etnikami (Gútai-Gotones, As-Aesir ad'), v dôsledku udalostí, ktoré sa odohrali na strednom Dunaji, na prelome staršej a strednej doby bronzovej (kosziderský horizont /Pientka: Gutejci a Jutsko/).

Zdroj: wikipedia.org

Dnes už je zrejme, že tí Sikulovia a Sardovia (dominantná haploskupina R-Z2103), od ktorých sa po roku 2400/2300 BC v Sedmohradsku oddelila časť tých, ktorí stáli za fenoménom Cetina, sa stali neskôr, po roku 2100 BC, spolu s ďalšími protofrýgijskými etnikami, súčasťou koalície tzv. nositeľov torkézov, ktorí z Balkánu prenikli do Anatólie a potom ďalej do Sýropalestíny /Pientka: VAP, pozn.374, 447 a 476; Pientka: Niekoľko poznámok k tzv. morským národom, pozn.101/.

V tejto súvislosti musím spomenúť pôvodných, predgréckych obyvateľov v oblasti Syrakúz, teda v juhovýchodnej Sicílii: **Killyriov**, resp. **Killikyriov** /Oliva 1976 str.47/. Jedná sa o časť oblasti, ktorú osídlili nositelia k. Cetina. Prvý názov poukazuje na to, že by sa mohlo pôvodne jednať o ilýrske etnikum (resp. to mohol byť kmeň, ktorý prišiel na Sicíliu z ilýrsko-adriatickej oblasti; podobne ako tam migrovali aj Siculotae a Sardiota). A to naznačuje, že časť predkov Ilýrov mohla takisto prísť na západný Balkán z východu Karpatskej kotliny (por. i nagyrévske kontakty s k. Cetina). Zároveň Killikyriovia pripomínajú názov Kilíkcie. V Anatólii sa Kilíkcie nachádzajú dve. Tá známejšia sa nachádza v juhovýchodnej Anatólii (Mersin, Tarsos, Ádana...). Druhá sa nachádza pri Adramytskom zálive, južne od Tróje (trójska Kilíkcia; Troas).

Podobné názvy máme doložené aj v adriatickej oblasti (Siculotae, Sikuli), vo východnej Sicílii (Sikule, Sikelovia), čo nepochybne súvisí s fenoménom Cetina; tak aj v Anatólii (klasické mesto Sagalassos v Pizídi). Nie je vylúčené, že na Sikulov odkazujú aj Sičanské ostrovy v juhozápadnej Lýkii, ako aj v oblasti Antalye, ale taktiež geografický názov Sičanli, v provincii Hatay (k tomu por. Monti Sicani v severozápadnej, "elymskej" Sicílii). Ovšem podľa niektorých antických autorov /Thúkydídés: Dejiny peloponéské války, VI.2-4/, Sicani predstavovali pôvodné obyvateľstvo Sicílie, ktoré tam v dávnej minulosti, malo údajne prísť z Pyrenejského poloostrova. Podľa mňa sa v tomto prípade mohlo jednať o ľud KZP, alebo o autochtónnych obyvateľov Ibérie (Thúkydídovi Iberovia, ktorých vyhnaní Ligúrovia) a samotní Sicani boli pravdepodobne potomkovia tých Sikulov, ktorí sa spájajú s fenoménom Cetina a ktorí neskôr (spolu s Elymami?), presídlili západnejšie od sídiel Sikulov na Sicílii. To je čiastočne i v súlade s Pausaniom /Cesta po Řecku 5.25.6/, podľa ktorého Sicani a Sikelovia prišli na Sicíliu z Apeninského poloostrova a Frýgovia (zrejme Elymovia), z trójskej krajiny (Troas), od rieky Skamandros (dnes Karamenderes). Odkazy na Sikulov v Anatólii, nepochybne súvisia s "nositeľmi torkézov".

Turecký význam názvu "sicaní", teda "potkan", by v tom prípade bol až sekundárneho pôvodu; por. novodobý výraz "morská krysa" = hanlivé označenie námorníka; pričom Šekeleš (eg.) boli označovaní ako "národ z mora" a Šikalaja (chetit.) ako "ľudia žijúci na lodiach".

Mohla by to byť iba náhoda, ale v egyptských prameňoch, týkajúcich sa "morských národov", spolu so Šekeleš vystupujú predovšetkým Šerdeni (podobne ako Sardiota a Siculotae v adriatickej oblasti). A mesto Sardy sa predsa nachádzalo v neskoršej lýdskej oblasti, v západnej Anatólii. Ale to nie je jediná lokalita v Anatólii, ktorá sa spája so Sardami. Mesto Sardessos sa nachádzalo v trójskej **Kilíkii** (Troas) /Stéphanos Byzántios: Ethnica/. Tam sa mal nachádzať chrám, zasvätený Diovi Sardesiovi. Tvar tohto názvu je etymologicky blízky názvu Ordessos, čo bol jeden z géto-dáckych kmeňov /Daicoviciu 1973 str.23/. Mesto Sardene sa nachádzalo v oblasti bithýnskeho Olympu - Uludağ (Monte della Misia /G. Devoto: Encyclopedica Italiana 1936/). Východne od pohoria Beydağları, na severe zálivu Antalya, teda tam, **kde sídlili Solymovia**, sa takisto nachádzalo mesto Sardessos /S. Şahin, M. Adak: Stadiasmus Patavensis: Itinera Romana Provinciae Lyciae. 2007 str.101/. Dokonca i na ostrove Lémnos sa nachádza mesto Sardes. Šerdeni však žili i v Sýropalestíne, kde sú napríklad doložení v 14. stor. BC, v Byble, ako žoldnieri vládcu Rib-Addi (EA 81, 122, 123; tam žili oi. aj potomkovia "nositeľov torkézov") a v 12./11. stor. BC v Akku /Pientka: Niekoľko poznámok k tzv. morským národom, pozn.103/. Aj o Šikalája ("ktorí sú na lodiach") z chetitských prameňov (Šekeleš z egyptských) vieme, že žili vo východnom Stredomorí. Je možné, že sa jedná o Sičanské ostrovy na juhu Lýkie a v oblasti Antalye. Severne od Antalye sa predsa nachádzalo mesto Sagalassos. No a v Lýkii sídlil kmeň Lukká, ktorý spolu so Šekeleš, Šerdenmi a Akawaša (por. názvy odkazujúce na Achájcov: Solymovia - Achájci v Sýropalestíne a v západnej Anatólii; krajina Achchiya vo východnej Lýkii, Hypachájci v Kilíkii), patrili neskôr do koalície "morských národov" (potomkovia "nositeľov torkézov", predstavovali značný podiel z tých etník, ktoré sa dnes označujú ako "morské národy"). Všetky tieto lokality sa nachádzajú **výhradne**, v pomerne úzkom páse západnej, južnej (a severnej: Uludağ) Anatólie a teda (spolu s ďalšími názvami odkazujúcimi na "nositeľov torkézov": napr. Dardanci a Elymovia v trójskej oblasti, Solymovia a Milyovia v Lýkii, Hypachájci v Kilíkii, Eneti v Paflagónii, Dardanci z matiénskych hôr, kaukazskí Achájci, ľud Mi-lim z Galileje, Solymovia z Jeruzalema a od Mŕtveho mora; a tiež lokality ako napr. Dardanely, Troas, Ikiztepe, krajiny Achchiya a Milyas, Tarsos, obe Laziky, Solymské hory v Lýkii a v oblasti Mŕtveho mora...), kopírujú postup týchto etník, až do Sýropalestíny a arménskych hôr.

Geografický názov Kilíkia, teda pravdepodobne súvisí so šírením protofrýgijských etník (ku ktorým pôvodne, ešte v Sedmohradsku a vo východnom Maďarsku, patrili aj etniká, ktoré sa neskôr v adriatickej oblasti podieľali na genézi Ilýrov); konkrétne v Anatólii a v Sýropalestíne, sú tieto migrácie spojené s “nositeľmi torkézov” /Pientka: VAP, pozn.476/. Fenomény Cetina a Porteurs de Torques, boli **geneticky** vzájomne úzko prepojené. Zároveň ľud “nositeľov torkézov” a mohylový ľud (keramika so šnúrovou výzdobou) v Grécku, v Macedónii a Albánsku od EH II/III (ktorý sa oddelil na strednom Balkáne o niečo skôr; a na konci EH III bol spoluzodpovedný za deštrukčný horizont na gréckej pevnine), predstavujú “**spojité nádoby**”.

Tie etniká na západnom Balkáne, ktoré tam prišli z Karpatskej kotliny a súviseli s fenoménom Cetina (Hg R-Z2103), dali spolu s “autochtónnymi” obyvateľmi (vrátane potomkov kultúr Ľubljan a Glasinac; Hg R-M269, G-M201 ad; prípadne i potomkami k. Bubanj Hum III/Armenochori), základ predkom Ilýrov; na rozdiel od homogénnejších etník (dominantná haploskupina R-Z2103), v Macedónii, južnom Albánsku a v západnom Grécku: predkovia Frýgov.

Je zaujímavé, že niektoré bronzové sošky “nositeľov torkézov” zo Sýropalestíny, majú určité typologické a štýlové obdoby v nuragických soškách zo Sardínie; dokonca niektoré i s torkézmi.

Aj Šerdeni patrili k tzv. morským národom a so Šekeleš vystupovali väčšinou spoločne. V piatom roku vlády Merenptaha s nimi zároveň vystupovali aj Akawaša - Acháji zo Sýropalestíny; a čo je dôležité: všetky tieto tri etniká, na rozdiel od ostatných, vystupovali ako “národy z mora” a prevádzali obriezku. Acháji - Solymovia (protofrýgijské kmene), boli takisto potomkami “nositeľov torkézov” /Pientka: Niekoľko poznámok k tzv. morským národom; pozn.9, 10, 61, 101 (tam aj odkaz na genetickú štúdiu - Balkán); Pientka: VAP, kapitola VIII: K problematike fenoménu “Porteurs de Torques” a pozn.476/.

Genetické štúdie tiež naznačujú, že mužská línia bukovských Sikulov, poukazuje na etnickú podobnosť s ľuďmi z južnej Európy. Toto zistenie dopĺňa fakt, že kým u dnešných Maďarov sa haploskupina R-M269 a od nej odvodené línie, vyskytujú vo frekvencii 15 %, tak u dnešných Sikulov je to až 20 % /N. Dreiszinger: The Székelys: Ancestor of Today's Hungarians? In: <https://hungarianstudies.org/blog/wp-content/uploads/2018/10/HSR2009.pdf> , str.162n; <https://cs.wikipedia.org/wiki/Sikulové> /.

SARDIOTAE AND SICULOTAE
ADRIATIC REGION, DALMATIA
EUROPAE TABULA V. PTOLEMY

COGNIARCHAE.COM

Zdroj: Cogniarchae.com. Zaujímavý je i názov adriatického ostrova Seardona (por. so Suardeni a Suardoni).

Severoafrická odbočka II.

Vrátim sa k migráciám predheladského obdobia (cca po roku 3100 BC). Z dalmátskeho pobrežia prešli nositelia haploskupiny R-M269 popri juhu Grécka, do južného Talianska a potom cez východnú Sicíliu, až na ostrov Malta. Nositelia haploskupiny R-M269 z prelomu 4. a 3. tisícročia BC, však na rozdiel od neskorších etníc, ktoré stáli po roku 2200 BC za fenoménom Cetina (R-Z2103 a G-M269?), postupovali aj ďalej; do Tunisu, Alžírsku a Maroka.

Možno preto sa v Alžírsku nachádza geografický názov Ifetesene nad Ahaggarom, čo môže byť odkaz na gréckeho Titána **Iapeta** ~ por. s **Lapithai** (k jeho potomkom patrili: Prométheus - Kaukaz, Menoitios, Epimétheus - Grécko? a **Atlás** - severná Afrika). Jeho obdobia je starozákonný Jáfet, od ktorého podľa HB, pochádzajú etniká, ktoré sa väčšinou považujú za indoeurópske (mimochodom, jeho vnuk Taršiš sa väčšinou spája s mestom Tartéssos, na juhu Španielska /NBS 2017 str.1022; z dôvodov, ktoré tu nebudem rozvádzať je nepravdepodobné, že by sa mohlo jednať o kilíkijský Tarsos, alebo o Sardíniu; k tomu por. Géryona, kráľa Tartéssu, s ktorým bojoval Hérakles). Grécke mýty jednoznačne tvrdia, že Héraklés prišiel na Pyrenejský poloostrov zo **severnej Afriky** (záhrada Hesperidií, ktorú antická tradícia kladla do oblasti starovekého Lixu, zlaté jablká, ktoré pravdepodobne symbolizovali prírodnú med; por. aj Titán Atlás, obor Antaios).

V oblasti pohoria Atlas nejaký čas (snáď 100-200 rokov), žili medzi domorodým obyvateľstvom (R1b-V88 a dominantná E1b1b), od ktorého mohli prevziať i (protoberberský) jazyk (ale nemôžeme vylúčiť ani tú možnosť, že vtedy ešte stále niektorí z nich hovorili protoindoeurópcinou, aj keď už ovplyvnenou protoberberskými jazykmi). Časť z nich v oblasti marockého Atlasu a pohoria Rif zostala (boli to možno predkovia Hérodotových Atlanťanov, alebo s nimi koexistovali). Dodnes v oblasti mesta Chaouen v pohorí Rif, žije národ Ghomara (por. s Gomerom od **Jafeta**), spolu s Kabylami (Rifovia; tí však môžu byť i nositeľmi R-V88; od neolitu). Ale časť z nich sa odtiaľ prepravila cez Gibratár, resp. sa preplavili po mori, až po dnešné Portugalsko (ústie rieky Tejo; Estremadura), kam dorazili medzi rokmi 2900-2800 BC. Je veľmi pravdepodobné, že s nimi tam odišli aj niektoré skupiny nositeľov haploskupín R1b-V88 a J1, ktorí v oblasti pohoria Rif, sídlili už od neolitu (R-V88 je doložená v južnom Francúzsku, na Korzike a Sardínii /Myres et al. 2011/). Do Ibérie vtedy odišli takmer určite nositelia autochtónnej, severoafrickej, "berberskej" haploskupiny E-V65; tá je totiž zastúpená aj u Baskov; viď nižšie). Ďalšie skupiny sa k nim pridali až v dnešnom Španielsku a Portugalsku (tamojšie domáce populácie: Hg G2a, I2a, H2 - potomkovia k. Los Millares a ďalších chalkolitických megalitických kultúr, sa síce podieľali na utváraní materiálnej kultúry zvoncovitých pohárov, ale ako celok nemigrovali po Európe; iba niektoré "kolaborantské" a podmanené skupiny, ich doprevádzali). Odtiaľ po roku 2600 BC, zahájili svoje ťaženie až do strednej Európy. Tam však narazili na svojich vzdialených príbuzných (po otcovskej línii; ovšem len malá časť z nich; výhradne nositelia Hg R-M269), ktorí zostali usadení v Panónskej nížine. Títo nositelia kultúr Makó-Čaka a Nyírség-Zatín, vrátane stepného a postbadenského ľudu a v spolupráci s ľuďmi skupiny Somogyvár, zastavili ich postup na Dunaji. Vtedy sa ľud KZP usadil na pôvodnom území k. Makó-Čaka, predovšetkým pozdĺž pravého brehu panónskeho Dunaja, vrátane dunajských ostrovov. Môžeme len predpokladať, že medzi oboma skupinami (KZP & neskorá kultúra Makó-Čaka, kultúra Nyírség-Zatín a skupina Somogyvár-Vinkovci), dochádzalo k vojenským konfliktom. Po tom, čo pôvodom stepný ľud z Panónskej nížiny, porazil nositeľov KZP, ktorí prišli z Pyrenejského poloostrova, prevzal aj ich materiálnu kultúru a začal ju šíriť ďalej, po Európe. Je pravdepodobné, že časť tých pôvodných nositeľov KZP ktorí prežili, postupne v oblasti panónskeho Dunaja, splynula s domácim obyvateľstvom (následné kultúry Kisapostag a Nagyrév - Hatvan), čo o niečo neskôr, v mladšej fáze staršej doby bronzovej, vyústilo do sformovania samostatnej kultúry Vaty.

Jafetovci.

Španielsko: Lapatza, Lapatzea (na baskickom pobreží a v oblasti Bilbaa, západne od rieky **Lapitxuri** na španielsko-francúzskej hranici; tam sa nachádzajú i staršie formy pohárov AOC a C/ZM; maritime variety). Francúzsko: Lapitzague, Lapitsague, Lapiteau, Lapitzaga, Lapitzéa, Lapitztoya, Lapitz (všetky tieto názvy sa nachádzajú v Pay Basque, východne od rieky Lapitxuri). Nemecko: Lapitz, Lapitzer See. Práve v týchto krajinách sa stretávame s geografickými názvami, ktoré pravdepodobne odkazujú na Lapitov, Iapetes, teda **Jafetovcov** /Pientka: Lapiti/. Ich geografické rozšírenie v týchto oblastiach naznačuje, že môžu súvisieť aj so šírením KZP. Obdobné geografické názvy však poznáme i z Grécka (Lapithos, Lapithon, Lapato, Lepetymnos; ale aj k nim podobné: Lebedos, Lebadeia, Livadia, Livadi...), z Cypru (Lapithos, Lapatsa, Livádia) a tiež i v Rumunsku (Livada, Livadia, Livadea), v Chorvátsku (Livade, Lapat), Albánsku (Livadi, Livadhja), v Čiernej Hore (Lepetane) a v Srbsku (Livadica, Lapotinac). Ale primárne sa podobné názvy vyskytujú na Ukrajine a v Rusku (Lebedivka, Lebedia,

Lebedyn, Lebedyan...; mimochodom, Levedia bola **stepná** krajina medzi Kaspikom a Donom), ale aj v Bulharsku (Lebed; viacero názvov, predovšetkým v pričiernomorskej oblasti). Pravdepodobne to súvisí so šírením stepného ľudu staršej fázy jamovej kultúry, z ruských a ukrajinských stepí, na juhozápad.

Najbližšími súzvuknými obdobami k názvom typu "lapit-", sú termíny ako lapis (lat. kameň, z toho lapideus; predovšetkým v západnej Európe, v Grécku a na Cypre); lapot (rus. lyková obuv; česky: laptě); ale aj lebeď (rus. labuť; posvätný vták v mezolite, ale aj v dobe bronzovej).

V bulharčine "livadi", v chorvátčine "livadij", v bosenčine "livade", v albánčine "livadha", v gréčtine "livades", znamená "lúky", v prenesenom zmysle "**step**" (v rumunčine "livada" znamená "ovocný sad", v pôvodnom zmysle snád "Élysiion"). Tieto názvy sa vyskytujú predovšetkým v rusko-ukrajinsko-balkánskej oblasti, v Grécku a na Cypre; spájajú sa pravdepodobne s juhobalkánskym stepným prúdom.

Tieto názvy nás teda uvádzajú do doby veľmi starej, do doby kameňa (svedčí o tom i skutočnosť, že názov Lapiti pripomína gréckeho Titána lapeta a starozákonného patriarchu Jáfeta /Jefet; spomínaného v súvislosti s veľkou potopou/). Môže o tom svedčiť i baskický názov "lapitzag" (strúhadlo), čo však pôvodne znamenalo niečo drsné, primitívne.

Na to, že to nie je iba náhoda, poukazujú názvy starovekých kmeňov, v rozličných častiach Európy. V severnom Čiernomorí to bol "Hérodotov pseudoskýtsky kmeň" Lipoxaios a pogrčení Skýti: Kallipidi /Hérodotos: Dejiny IV.5, IV.17/. V západnom Španielsku (v severnej Galícii, západne od miest, kde sa nachádzajú geografické názvy Lapatza, Lapatzea a rieka Lapitxuri), to boli Lapatianci. V Ligúrii s nimi snád súviseli Lapicinii. V severnom Albánsku (a na juhu Čiernej Hory u Skodru: Lacus Labeatis) Lapitov pripomína kmeň Labeatae /Plínius 3.26.3; tento kmeň žil pôvodne na území, kde sa stýkajú dnešné hranice Albánska, Macedónie a Kosova/. A v Ilýrii, v oblasti Liburnie vo vnútrozemí, to bol kmeň lapodes, Japydes (por. **lapetes**). Títo sú spájaní s "ilýrskymi" (ale nie s benátskymi) Venetmi (Eneti) /Dobiáš 1964 str.16;

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_ancient_Celtic_peoples_and_tribes/.

Lapiti, ako aj niektoré ďalšie staro-indoeurópske etniká, sa v rámci **staršej, jafetovskej** stepnej vlny (nositelia dominantnej haploskupiny R1b-M269), šírili zo severovýchodného Balkánu, pravdepodobne dvomi smermi.

1., Jednak južne od Karpatskej kotliny popri Dunaji, na západný (adriatický) Balkán, kde sa od cca 3000 BC, podieľali oi. na vzniku vučedolskej kultúry. Neskôr, okolo roku 2450 BC, ich potomkovia (ľubljanská k.), vpadli aj do Grécka (Lerna IID).

2., Jednak cez južný Balkán, až do gréckej Thrákie (Sitagroi) a Thessálie (už po roku 2900/2800 BC). Na Balkáne, na dolnom toku rieky Marice, Lapiti pravdepodobne vystupovali aj pod názvom **Kaini** /Pientka: Lapiti; k tomu por. Bouzek 1990 str.77/. Nie je vylúčené, že súvisia s etnikami, ktoré grécka mytológia pozná ako Kentaurov (Kaini Taurskí? /por. pozn.59; k tomu por: lapitský vládca Kaineus, syn Elatov/).

Mimochodom, práve na Balkáne (severná Macedónia, Kosovo a Srbsko), sa vyskytujú pomerne vysoké frekvencie haploskupiny R-M269* (xL23), na rozdiel od okolitých oblastí (pravdepodobne sa jedná o relikt z obdobia staršej fázy šírenia jamovej kultúry; cca 3400-3100/3050 BC).

Poznámka. Etnické spoločenstvo, ktoré poznáme pod názvami Jafet, lapetos, žilo ešte v 8. tisícročí BC, pravdepodobne v oblasti medzi južným (iránskym) Kaspikom a Kaukazom (por. Prométheus, syn lapeta a jeho náprotivok Amirani, prikovaný na kaukazskej hore Amaranta, kde pramení rieka Fasis - Rioni). Toto spoločenstvo bolo nositeľom dominantnej haploskupiny R1b-L754. Pracovne ho nazývam Protoréfajci. Ich potomkovia, Jafetovci, boli rozdelení do dvoch vetiev. Prvá, levantsko-africká, bola nositeľkou dominantnej haploskupiny R1b-V88. V Sýropalestíne je reprezentovaná etnikom, ako sú napr. Protoamorejci, teda Réfajci. Druhá vetva, ponticko-kaspická, bola nositeľkou dominantnej haploskupiny R1b-P297. Z tejto línie vznikla prvá, skutočne protoindoeurópska haploskupina R1b-M269 (napr. Lapiti, Veneti, Andi, Bebrykovia atď).

Zatiaľ nie je možné z genetického hľadiska odlíšiť, či konkrétny nositeľ haploskupiny R-M269, pochádzal priamo z Panónie, kde bol usídlený, alebo sa tam znovu vrátil, "okľukou" cez severnú Afriku a Pyrenejský poloostrov. Nie je však vylúčené, že stepnú haploskupinu R-M269, vrátane jej sublínií (a materiálnu kultúru zvoncovitých pohárov), po strednej a západnej Európe (smer východ - západ), šírili spätne, paradoxne jedni i druhí; a to dokonca spoločne. 1., Jednak s nástupným priestorom v najzápadnejšej oblasti Maďarska a vo východnom Rakúsku (R-L51 **hornodunajsko-alpská vetva**; Bell Beaker East; smer: horný Dunaj, alpské oblasti, východné Francúzsko, ale aj Portugalsko, severné Írsko a z Moravy aj Malopoľsko). 2., A jednak s nástupným priestorom v Čechách a v Nemecku (R-L151/L11 a jej sublínia R-P312; Bell Beaker North/West, **hercýnska vetva**; smer: severná polovica západnej Európy okrem Škandinávie; ale aj Pyrenejský poloostrov).

V súvislosti s objasňovaním migračných pohybov ľudu KZP, nie je v podstate až tak dôležité, kde keramika tejto kultúry vznikla. Mohlo to byť jak Maroko, tak i Portugalsko a do Maroka by sa tak dostala spätne. Dokonca môžeme uvažovať o vzájomných kultúrnych interakciách medzi oboma oblasťami, resp. aj o ovplyvnení pôvodnej iberskej kultúry, severoafrickými tradíciami.

Mám tým na mysli saharskú neolitickú kultúru, ku ktorej nositeľom možno priradiť i obyvateľov Nabta Playa a Bir Kiseiba (chovatelia dobytky; ovšem nepodarilo sa doložiť, že tam nájdené kosterné pozostatky, patria k domestikovaným formám). Tí boli určite v styku s nomádmi z neďalekej lokality Gabal Ramla (tulipánovité poháre s geometrickými rytými motívami a hrebeňovaním, vrátane inkrustácie, výzdobou blízke pohárom KZP; ale vyskytovala sa tam aj núbijská keramika /horizont Chartúm, podobne ako aj v Nabte a Kiseibe/; kostry posypané okrom; pripomínajú aj dávnu severoafrickú tradíciu výroby bridlicových kozmetických paliet, ktoré z technologického hľadiska, sú blízke nátepným doštičkám zvoncových lukostrelcov). Boli to pravdepodobne nositelia haploskupiny R1b-V88, spolu s E-V65, ktorí migrovali zo saharskej oblasti k nílskemu údoliu (Dér Tása /Bárta 2017 str.125n/). Práve títo nositelia R-V88, môžu patriť k jedincom, so širokou, štvorhrannou lebku a hrubou, robusnou stavbou kostry (Dér Tása, Sakkára, Heluán), ktorých W.B. Emery a ďalší, označili za "dynastickú - panskú rasu"/por. napr. Trigger a kol. 2004, str.8; ESE 2007, str.164n/; na rozdiel od prevažnej väčšiny nevysokého, gracilného obyvateľstva, mediteranoidného typu. Označenie "dynastická rasa", je dnes už prekonaný termín. Takisto sú prekonané hypotézy o údajnom príchode tohto cudzieho ľudu, z mezopotámskej, resp. elamskej oblasti. Iná uvažovaná oblasť ich pôvodu - západná Ázia, by čiastočne mohla odpovedať skutočnosti, ovšem tieto migrácie z Levanty do severnej Afriky, sa uskutočnili oveľa skôr; cca po 8. tisícročí BC. Je ale pravda, že pomerne intenzívne kultúrne styky medzi Egyptom a Sýropalestínou (ktorá potom mohla sprostredkovať styky s mezopotámskou oblasťou), sa datujú aj od počiatku 4. tis. BC (Nakáda II; gerzean /Trigger a kol. 2004, str.34n/). Dokonca nie je vylúčené, že niektorí jedinci k. Maadí z poslednej štvrtiny 4. tis. BC, mohli pochádzať aj z prostredia ghassulsko - **berševského** komplexu, pravdepodobne z Negevu /Shaw ed. 2003 str.73n; Bárta 2008 str.42n. (k. Ghassul: predpokladaná dominantná haploskupina R-V88; k. Beršeba: dominantná haploskupina T1a; Pientka: VAP, pozn.620)/.

Populácie, ktoré boli nositeľmi dominantnej haploskupiny R1b-V88, sa zároveň šírili aj na juh (preto niektoré etniká v subsaharskej Afrike majú veľmi vysoké frekvencie haploskupiny R1b-V88, predovšetkým v severnom Kamerune, Čade a v Nigérii /Cruciani et al. 2010/: efekt zakladateľa, resp. efekt hrdla fľaše), ale aj na sever a západ (pohorie Atlas a Rif; por. Atlás, syn Iapeta), aj so svojimi stádami, po celej Sahare. Pred 5. tisícročím BC, táto krajina mala väčšinou ešte charakter savany; "zelená Sahara": jazerá, močiare (plaje). Postupne ju však medzi rokmi 4500-3500 BC začala pohlcovať púšť. To bol hlavný dôvod tamajších migrácií.

Dôležitý je však postup šírenia haploskupiny M269: Sedmohradsko/Banát - juhozápadný Balkán - centrálna Stredomorie - Maghreb - Pyrenejský poloostrov.

Baskovia.

Niekoľko poznámok k pôvodu národa Baskov. Pokiaľ sa týka antropologického typu, tak na severných svahoch Pyrenej prevládajú brachycefalici, kým na južných svahoch dolichocefalici /Collins 1997 str.9/.

Najdôležitejšia baskická materská línia, mtDNA U5(a,b), pochádza ešte z epigravetien a mezolitu. Jedná sa o mitochondriálnu líniu klastu Villabruna (mtDNA haploskupina U5b sa spolu s haploskupinou V, považuje za marker postglaciálnej populačnej expanzie z Pyrenejského poloostrova /Nováčková 2016 str.42/). Aj ďalšie línie, mtDNA U8a a J1c, sú pôvodom taktiež mezolitické /Grasgruber 2019 str.56, tab.3:5/; ich fenotypovým vyjadrením je dolichocefálna morfológia. V nasledujúcom období (neolit), sú tieto mitochondriálne línie v ostatnej Európe, zastúpené už veľmi málo /Grasgruber 2019 str.69/. Takže po materskej línii sú Baskovia prevažne autochtónnymi obyvateľmi Pyrenejského poloostrova a dnešného juhozápadného Francúzska, pôvodom ešte z obdobia epigravetien (tam sa konkrétne jedná o solutren). Práve pre tieto populácie platí hypotéza o refúgiách na poloostrove, počas záverečnej fázy zaľadenia Európy; avšak nie pre nositeľov Y-haploskupiny R1b (s výnimkou archaickej R-M343), ako sa pôvodne predpokladalo /Semino 2000/.

U Baskov sa vyskytujú vysoké frekvencie krvnej skupiny 0 (55 %), oproti ostatným európskym populáciám, čo naznačuje, že sú najmenej zmiešanou skupinou obyvateľstva v Európe /Collins 1997 str.8/; a to aj preto, že sa vyvíjali pomerne izolovane, od okolitého sveta. Aj ďalší klasický polymorfizmus, faktor Rh-, sa zo všetkých európskych etníc, najviac vyskytuje u Baskov; cca 35% /Kuna ed. 2007 str.79/. Podľa najnovších poznatkov (Olalde, Iñigo et al. Science 363, 2019 str.1230n), sa dnešní Baskovia dajú z genetického hľadiska popísať, ako typická populácia doby železnej, bez prímiesi (napr. Kelti, Féničania, Vizigóti, Vandalovia, Maurovia a muslimskí Arabovia, ľudia pôvodom z územia Rímskej ríše; oi. aj Židia ad), ktorými sa vyznačujú ostatné iberské populácie /<https://en.wikipedia.org/wiki/Basques> /. Svedčí to o ich etnickej izolácii a samostatnom populačnom vývoji. Je

však treba zdôrazniť, že medzi pôvodnými obyvateľmi Pyrenejského poloostrova a dnešnými Baskami, existuje určitá genetická diskontinuita.

Pozn. Podľa niektorých bádateľov /Günther, Thorsten et al. 2015/, Baskovia sú nositeľmi archaických mtDNA línií, ktoré nie sú paleolitického pôvodu, ale majú výrazný ranný neolitický charakter, s prepojením na izolovaných Sardínčanov. Je nepochybné, že predkami Baskov boli aj niektoré neolitické afroázijské populačné skupiny (čistočne i z Maghrebu; viď nižšie), ale vzťahovať to na celú ich populáciu (matrilineárne), je vysoko nepravdepodobné.

Naproti tomu najdôležitejšie otcovské línie Y-DNA, vychádzajú z haploskupiny R1b1a1b (ISOGG 2020) = M269, ktorá patrí jednoznačne k tzv. stepnému haplotypu, rozšírenému po celej západnej Európe. Sublínie tejto haploskupiny sa u Baskov vyskytujú vo frekvenciách až 86%. Ovšem v niektorých oblastiach Baskicka sa nachádzajú aj relatívne vysoké frekvencie Y-haploskupiny E-V65; v provincii Alava 17,3% a v provincii Vizcaya 10,9%.

K najviac zastúpeným R1b líniám u Baskov, nachádzajúcimi sa takmer **výhradne** v Baskicku, patria R1b1a2a1a1b1 (ISOGG 2011) = M65, R1b1a2a1a1b1a1a1a (ISOGG 2012) = M153. Dokonca aj línia R1b1b2a1a2a = M167, ktorá sa najviac vyskytuje v Katalánsku (22 %), je u Baskov je zastúpená vo frekvencii cca 11 % a viac. Haploskupiny M153 a M167, sú sublíniami R-DF27 (z R-P312; z nej je priamo odvodená sublínia R-M65). To znamená, že predkovia nositeľov týchto haploskupín, prišli na Pyrenejský poloostrov z východu, ako súčasť poststepnej vlny. Patrili teda k potomkom toho IE stepného ľudu ("stepná" haploskupina R1b-M269 a od nej odvodené línie), ktorý po roku 2450 BC, šíril materiálnu kultúru KZP, z východu (Zadunajsko, Čechy) na západ (tak sa vtedy do Španielska, z oblasti Rýna, dostala aj línia R-P312 - El Argar; a z alpských oblastí do Portugalska línia R-L51, čo boli zrejme predkovia Lusitáncov).

Ovšem, nemôžeme pominúť fakt, že primárna, maritimná vlna magrebsko-iberského ľudu KZP (maritimné poháre: predovšetkým poháre Corded-zoned Maritime variety, C/ZM), zasiahla aj atlantické pobrežie dnešného severozápadného Španielska (západné Pyreneje, dolný tok rieky Ebro, Galícia) a juhozápadného Francúzska (oi. aj Lapiti, Lapatianci; a dnešná baskická oblasť okolo rieky Lapitxuri).

Rozhodne sa Baskovia nemôžu spájať s neskoršími protokeltskými migráciami, na Pyrenejský poloostrov (R1b1b2a2g1 = M126 a R1b1b2a2g2 = M160). Urnfieldská kultúra zasiahla iba južný okraj Baskicka (údolie rieky Ebro; práve tam, južne od rieky Ebro, T. Lívius umiestňoval keltských Berones a Keltiberov, ktorých považoval za južných susedov Vasconcov /por. Collins 1997 str.31; tam i najstaršie správy o Baskoch/). Väčšina tamojších obyvateľov však zotrvala v kultúrnom kontexte atlantickej doby bronzovej.

Na druhej strane sú tu ďalšie fakty, ktoré dokladajú, že predkovia niektorých Baskov, ako i ďalších obyvateľov Pyrenejského poloostrova, prišli aj zo severnej Afriky. Jedným z dokladov toho, môže byť aj ďalšia materská mtDNA H1. Najvyššie frekvencie sa vyskytujú u Baskov 27,8, v Portugalsku 25,5, v Andalúzii 24,3, v Kantábrii 23,5 a na Sardínii 17,9%. Na východ a sever od Pyrenejského poloostrova, tieto frekvencie klesajú (s výnimkou Talianska a Francúzska iba jednociferné hodnoty), ale aj tak predstavujú určitý indikátor postupu nositeľov KZP, až do strednej Európy. Ale vysoké frekvencie mtDNA H1 sú aj v Maghrebe a všeobecne v severnej Afrike: Berberi v Maroku 20,2, Tuarégovia v záp. Sahele 23,3 a Tuarégovia v Líbyi až 61%. Podobne je to i s mtDNA H3, len frekvencie sú nižšie, s vrcholom na Pyrenejskom poloostrove, u Baskov a v Maghrebe (v ostatnej Európe sú frekvencie mtDNA H3, na rozdiel od H1, marginálne). Preto si myslím, že nositelia Hg R-M269 sa miešali s berberskými ženami, práve v Alžírsku a v Maroku (v Tunise sú frekvencie mtDNA H1 a H3, veľmi nízke).

S príchodom maghrebského ľudu na Pyrenejský poloostrov, takmer určite súvisí aj **"berberská"** haploskupina E-V65, ktorá je v relatívne vyšších frekvenciách, doložená v baskických provinciách Alava a Vizcaya (viď vyššie). Predpokladaný príchod maghrebského ľudu na Pyrenejský poloostrov, má podporu aj v mytologickom Héraklovskom cykle. Tak tam mohli prísť nositelia haploskupín E-V65, R-V88, R-M269, J1 a T, ale určite nie I-M438, ktorá sa v severnej Afrike u pôvodných populácií, v podstate vôbec nevyskytuje a ani G-M201, ktorá sa tam vyskytuje len vo veľmi nízkych frekvenciách (na rozdiel od Pyrenejského poloostrova). O dávnom stepnom pôvode časti maghrebského ľudu KZP, svedčia aj antropomorfné stély s dýkami, rozšírené predovšetkým v ibersko-ligúrskej oblasti (viď vyššie).

Na základe horeuvedených faktov sa domnievam, že Baskovia po otcovskej línii, sú potomkami jak maghrebsko-iberského ľudu KZP (minoritná R-M269 + "autochtónne" a "neolitické" haploskupiny), tak následne aj poststepného ľudu KZP (R-P312, R-DF27), ktorý bol tvorcom starobronzových kultúr (zrejme aj pod kultúrnym vplyvom k. El Argar), ktoré boli súčasťou komplexu Atlantic Bronze culture: predovšetkým sa jedná o kultúru Protocogotas. Poststepný ľud KZP sa tak stal (po otcovskej línii), dominantným etnikom v tejto oblasti. A samozrejme, Baskovia sú aj potomkami pôvodných neolitikov a mezolitikov (v Španielsku u mužských línií len

cca 13%, z toho haploskupina I-M26/L158 vo frekvencii 3 až 8-9,5%; vo Francúzsku o niečo viac, cca 25% neolitickej a autochtónnej zložky).

Pokiaľ sa týka dnes úplne izolovaného baskického jazyka (euskara; jeho predchodcom bol akvitánsky jazyk), myslím si, že sa jedná o reliktnú reč, pôvodom ešte z neskorého paleolitu (solutrén), ktorou hovorilo nielen pôvodné obyvateľstvo Pyrenejského poloostrova, ale pravdepodobne až do príchodu nositeľov kardiových kultúr, aj značná časť južnej a juhovýchodnej Európy (epigravettien). A dokonca je možné, že príbuzným jazykom hovorili aj epipaleolitické/mezolitické populácie v severnom Čiernomorí a na Kaukaze. Ľud KZP tento jazyk prevzal od pôvodného paleoiberského obyvateľstva. Jedným z charakteristických znakov tohto jazyka, je výrazne vyššia frekvencia výskytu konsonanty “x” (frikativa), než v iných starovekých známych jazykoch. Nie je vylúčené, že tento jazyk (napr. podobnosti jazykového substrátu so sardínčinou; por. aj geografické názvy na Malte), mohol absorbovať aj niektoré prvky afroázijských jazykov, spájajúcich sa s neolitickou kolonizáciou z Levanty a Kilíkie (sýrske impresso; Mersin), do západného Stredomoria, vrátane západoeurópskej atlantickej oblasti, prípadne aj niektoré prvky príbuzného, protoberberského jazyka, v súvislosti s ich príchodom zo severnej Afriky.

Viacerí bádatelia už dlhšiu dobu, upozorňujú na zdanlivú príbuznosť medzi baskičtinou a kaukazskými jazykmi. Na to má napr. poukazovať aj fakt, že niektoré baskické miestne názvy sú zakončené na “-dze”, čo je bežné hlavne u kartvelských jazykov. A taktiež fakt, že v kaukazskej Gruzii, sa nachádzala krajina Ibéria. V skutočnosti Iberovia, zo severných oblastí Pyrenejského poloostrova, boli pomenovaní podľa berberského (afroázijského) “i-ber”, čo znamená: “tí ktorí žijú mimo svoju domovinu”; na rozdiel od “ber-ber”, čo znamená: “tí ktorí žijú vo vnútrozemí” /Wolf 1984, str.57, 109/. Kaukazská Ibéria môže súvisieť s afroázijskými etnikami (Hamiti), ktoré v epipaleolite/mezolite migrovali z Afriky na Predný východ (mimočodom, tak sa do severnej Levanty a do východnej Kilíkie, mohol dostať aj geografický názov Kúš). Boli to tvorcovia natúfijскеj kultúry a ich vzdialení potomkovia, ako napríklad nositelia kultúry Impresso a jej následovníčky, kultúry Chassún /Pientka: VAP pozn.403/. Táto kultúra je doložená aj na Kaukaze (napr. Adler pri Soči) a výrazne ovplyvnila kaukazskú neskoroneolitickú kultúru Šulaveri-Šomu.

Poznáme Asturikánov v Sarmatii a krajinu Astúria v Španielsku /Bouzek, Hošek 1978 str.87; tam sa však zrejme jedná o stepný pôvod/. Poukazuje sa na zhodu mien kaukazských Abaskov (predkov dnešných Abcházcov) a španielskych Baskov (žiadna zjavná genetická príbuznosť medzi nimi). Existujú aj údajné zhody medzi baskičtinou a niektorými ďalšími jazykmi. Jedná sa však zrejme len o spoločný atlanticko-stredomorský-kaukazský jazykový substrát (WHG /Villabruna/, EHG a CHG /Satsurblia/ populácie; všetky tri epigravettien), pochádzajúci ešte z neskorého paleolitu /Pientka: VAP, pozn.447/. Boli to lovci a zberači, ktorí putovali za zverou, potravou a surovinami, **po celom južnom okraji Európy** (samozrejme, že je to treba chápať v dlhšom časovom horizonte). Preto sa už v tejto dobe, mohla v južnej a juhozápadnej Európe, ako aj na Balkáne, rozšíriť pôvodom východoeurópska archaická haploskupina R1b-M343 (konkrétne sublínia R1b1a-), ktorej nositelia sa však prakticky takmer vôbec nepodieľali na neskoršom populačnom vývoji (slepá línia v týchto európskych oblastiach; na rozdiel od východnej Európy).

Na druhej strane, hypotetickým nostratickým jazykom (ANE a EHG populácie; EHG má blízko k východoeurópskym gravettským populáciám), sa snáď pôvodne hovorilo predovšetkým v severovýchodnej Euroázii. K prastarým jazykom môžeme pripočítať i hvízdacie jazyky (silbo gomero z La Gomery, kuşkōy z Turecka, ale aj z Euboie a z francúzskych Pyrenej - Aas).

Poznámka: Výsledky testov autozomálnej DNA, nepotvrdili genetickú kontinuitu gravettien (Hg C1, IJK, F; najnovšie sa udáva i prítomnosť I-M170; Věstonický cluster) a epigravettien (Hg I-M170, R-M343) /Grasgruber 2019 str.47/. Z genetického hľadiska sa teda jedná o dve pomerne odlišné populácie, aj keď niektorí jedinci, mohli mať spoločných, veľmi vzdialených predkov. Kosterné pozostatky z epigravettien, sú gracilnejšie, než kostry pôvodných gravettienov. Obe kultúry spája iba používanie gravettskej technológie, pri výrobe nástrojov.

Baskirci môžu byť po otcovskej línii veľmi vzdialenými príbuznými Baskov z Pyrenejského poloostrova, pretože u nich, na rozdiel od okolitých etníc, je veľmi významne zastúpená haploskupina R1b-M269 (32,2- 48%). Spája ich aj spoločný slovný koreň “bask”. V Permskom regióne u Baskircov, celkový podiel R1b haploskupín dosahuje až 84%; z toho “ázijská” R1b-M73 sa vyskytuje vo frekvencii 23,4%, ale prítomná je tam aj haploskupina R-U152 z R-P312; zo západnej Európy (spätné migrácie? stredovekí kolonisti?).

Pokiaľ sa týka toho, čo sa stalo s domorodými mužmi z Pyrenejského poloostrova, tak sa zdá, že po vojenskom ovládnutí časti územia Pyrenejského poloostrova maghrebským ľudom, došlo postupne ku koexistencii a kooperácii s pôvodným obyvateľstvom (až 75%, resp. 87,5% iberských mužov KZP, patrilo k pôvodným neolitickým a mezolitickým línii na Pyrenejskom poloostrove). Preto ani mužská časť populácie, nebola spočiatku natoľko zdecimovaná ako neskôr, po preniknutí poststepných nositeľov KZP z východu (Maďarsko, Rakúsko, Čechy) na západ, ako na to poukazuje situácia v Británii, kde bolo nahradených až 90% pôvodných, čiastočne ešte mezolitických línii /Olalde et al. 2018/. V západnej Európe (platí to v menšej miere i pre atlantické pobrežie severného Španielska a južného Francúzska), bolo nahradených až 70% neolitických a chalkolitických línii /Haak et al. 2015/, indoeurópskymi nositeľmi KZP (viď vyššie; k tomu však ešte predtým prispela i morová epidémia okolo roku 2950 BC, ktorá vtedy čiastočne vyľudnila západnú Európu /Pientka: VAP, pozn.447, str.128/).

[/https://en.wikipedia.org/wiki/Origin_of_the_Basques](https://en.wikipedia.org/wiki/Origin_of_the_Basques) ; snpedia.com/index.php/Haplogroup_R1b1b2g_(Y-DNA); khazaria.com/genetics/basques.html; [https://en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup_H_\(mtDNA\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup_H_(mtDNA)); R. Collins 1997/.

Veneti.

Niekoľko poznámok k Venetom (so zvláštnym zreteľom na ich bretónsko-armorickú vetvu).

Dôležité je to, že juhovýchodne od Venetov, severne od dolného toku rieky Loiry, blízko Atlantiku, žili Andés, Andi. Pôvodne som predpokladal, že v oboch prípadoch sa jednalo o staro-indoeurópske populácie, ktoré sa do dnešného severozápadného Francúzska, dostali šírením popolnicových polí v halštate. Dnes si však myslím, že tomu tak nebolo.

Okrem vislansko-baltských Venetov /Tacitus: Germania 46; Plínius starší: Naturalis historia IV.96-97; Ptolemaios: Geographia III.5.21; Jordanes: Getica V.34/, ktorí sú dodnes väčšinou považovaní za predkov Slovanov, Baltov, ale aj niektorých pogermánčených kmeňov (napr. Vandalov; viď nižšie) a neslovanských adriatických (benátskych) Venetov /Hérodotos: Dejiny V.9: Ενετων...Αδρινη; por. i Strabón XIII.1.53: Αδριαν Ενετιχην/, poznáme aj ďalších Venetov, po celej Európe. Podľa Tabula Peutingeriana, sa sídla Venedov (segm. VII.4) nachádzali na sever od dolného toku Dunaja, blízko jeho ústia (tam sa nachádza aj rímska pevnosť a prístav Noviodunum na dolnom Dunaji, v provincii Moesia /Curta AR 2008 str.644-5/; dnes je to rumunské mestečko Isaccea, v severnej Dobruži). Na rozdiel od Venadi Sarmatae (segm. VIII.4), ktorých sídla boli umiestňované medzi Dunajom a Dnestrom /L. Niederle 1902, str.188, ďalej na str. 198-200 autor uvádza množstvo starovekých názvov, ktoré môžu súvisieť s Venetmi/. Táto mapa vznikla pravdepodobne v 4. stor. nl. Keďže jej predloha (M. Vipsanius Agrippa), pochádza už z doby vlády cisára Augusta /J. Filip 1948 str.318; por. aj heslo Agrippa, Ottův slovník naučný/, tak je nepravdepodobné, že by tam uvedení Venedi, mohli byť totožní so Slovanmi, ktorí na Balkán vo väčších vlnách, prenikali až v priebehu 6. stor. nl. V tejto balkánskej oblasti sú frekvencie haploskupiny R1a-M417 pomerne nízke (priemer 15%), čo svedčí jednak o dominancii pôvodného obyvateľstva (dominantná haploskupina I2a-P37) a jednak o tom, že časť Slovanov, ktorí prenikali na Balkán, bola iba slavinizovaná; nemali slovanské korene (u nich predovšetkým výskyt haploskupín R1b-M269, R1b-L23, R1b-Z2103, R1a-Z93). Haploskupina R1a-M417 sa vo východnej a strednej Európe, totiž spája hlavne s autentickými Slovanmi (sublínie R1a-L260, R1a-M458 a hlavne R1a-Z282).

Jordanes /Getica V.34/ uvádza, že: "...na nesmiernych priestranstvách v smere od prameňov rieky Vistuly sa **usadil** ľudnatý národ Venetov." Z kontextu vyplýva, že sa jedná o prítomnosť, alebo nedávnu minulosť. A teda zrejme o dobu, v ktorej Jordanes žil, alebo krátko pred ňou. Ten svoje dielo dokončil v roku 551 nl.

Tí Sklaveni (zo slovanských Venetov), ktorí podľa Jordana /Getica V.34n/, sídlili v 6. stor. n.l. v priestore od mesta Noviodunum (podobne ako Peutingerova mapa tam umiestňuje ešte neslovanských Venedov) a jazera Mursianskeho, až po Vistulu na severe, boli zrejme slovanské kmene, ktoré postupne zaujali pôvodné sídla autentických Venetov a samozrejme i ďalších etníc. V oblasti medzi Dnestrom a Dneprom, boli slovanské, resp. slavinizované kmene, označované ako Antovia /Getica V.35/. Z toho čo písal Jordanes /Getica V.34/ vyplýva, že sa jednalo o úplne nové etnikum, ktoré Jordanovi predchodcovia ešte nepoznali. Zároveň uvádza, že mená Venetov boli už v jeho dobe rôzne (podľa miest a kmeňov), ale väčšinou sa nazývali Sklaveni a Antovia. Prokopios /Válka s Góty III.14/ udáva ich údajný pôvodný názov: Sporoi, Sporovia, ktorí boli snáď totožní s Jordanovým kmeňom Spalov (Spali), v skýtskej zemi, ktorých Gótovia porazili /Getica IV.28/. Naproti tomu neskorší prameň Bavorský geograf /Descriptio civitatum et regionum.../, považoval Zeriuánov za tých, od ktorých odvodzujú pôvod všetky národy Slovanov. To poukazuje na iránske prostredie (Zervan, Zurvan, zarathuštrické božstvo času). Aj jeden arabský autor (Al-Masudi), považoval Slovanov za potomkov Mádaja od Jáfeta (Médi). /Novšie k tejto problematike viď: M. Téra 2017 str.271-296; P. Šalkovský 2018 str.12-35/. Z uvedeného vyplýva, že Slovanov ako Venetov na Visle a na Balkáne, začali označovať antickí autori podľa názvu pôvodných (neslovanských) etníc (o ktorých písal ešte Strabón, Tacitus, Plínius starší a Ptolemaios; a uvádza ich aj Peutingerova mapa), ktoré tam pred príchodom Slovanov sídlili. Podobne Slovanov označovali i Germáni (v severskej mytológii predslovanskí Veneti, vystupujú zrejme ako Vanir, Vanovia) a neskôr i Frankovia. **Slovania sa ako Veneti nikdy neoznačovali** /Téra 2017 str.278/. Je veľmi pravdepodobné, že Slovania (a Germáni) toto pôvodné obyvateľstvo (hovorcovia hypotetickej temematčiny; potomkovia ľudu lužickej a čiastočne i pomoranskej kultúry) pohltili; skrátka, tieto pôvodné etniká sa asimilovali. To isté sa stalo i na Balkáne; aj tam sa Veneti asimilovali a rozplynuli medzi novopríchodzimi Slovanmi, ale aj neslovanskými etnikami (napr. v Dácii).

Hérodotos pozná aj ilýrskych Venetov /Hérodotos: Dejiny I.196: Ἰλλυριῶν Εἰετούς; myslí tým geograficky, nie etnicky/, ktorí sú zrejme totožní s Venetmi balkánskymi, v susedstve severnej Macedónie /Appianos/ a v susedstve Triballov /Stéphanos Byzántios; juž. Srbsko, sev. Macedónia a záp. Bulharsko/. Plínius starší ich sídla kladie najbližšie k južnej hranici provincie Panónia; tam sa zaoberali obchodom s jantárom, keď ho kupovali od Germánov /Naturalis historia 37.43/.

Jantárová cesta vtedy končila na severe Adriatického mora, vo venetskej oblasti. Dá sa teda predpokladať, že ilýrski a adriatickí Veneti, boli spolu v kontakte.

Na rozdiel od adriatických Venetov, boli ilýrski Veneti kmeňom vnútrozemským /Dobiáš 1964 str.16/, i keď sa nachádzal aj v blízkosti Jadranského mora /Hérodotos: Dejiny V.9/.

Ďalej poznáme napr. Vindelikov, pokeltčený kmeň, ktorý žil na hraniciach dnešného Švajčiarska a Nemecka (Alpy), ale aj Venetulanov v Latii, na Mons Alban /PDČ 1978 str.535; tí mohli súvisieť jak s adriatickými, tak aj s "ilýrskymi" Venetmi/. Poznáme však aj Venatioques, ako súčasť Carpetanov, v centrálnom Španielsku.

Dokonca i v Malej Ázii, v Paflagónii, Homér pozná Enetov /Ílias kn. II/. Zrejme ich tamojšia prítomnosť súvisí s postupom "nositeľov torkézov" pozdĺž južného čiernomorského pobrežia, aj keď Eneti k nim pôvodne nepatrili, iba sa k "ľudu torkézov" (k Dardancom), pripojili na strednom Balkáne ("ilýrski" Eneti /Pientka: VAP pozn.476/). V krétskom Psychre sa našiel fragment kamennej dosky s gréckym nápisom z 4./3. stor. BC, v neznámom jazyku (mínojský? anatólsky? semitský?), kde sa spomína bohyňa(?) ENETH. Kuriózne je, že nápis obsahoval aj text o troch znakoch v lin. A písme /Bartoněk 1987 str.51-52/.

Poznáme i geografické názvy, ktoré pravdepodobne odkazujú na Venetov. Vo Francúzsku je to napr. Vendée, Vendôme, Vindobriga, Vindalum. Vo Švajčiarsku je to Vindonissa a rieka Vindo. V Akvitánii je to Vindeleia. Lacus Venetus je rímsky názov Bodamského jazera. Venet je vrch v rakúskom Tyrolsku (Ötztalské Alpy), pri rieke Inn (alpské priesmyky). Venetico je na Sicílii, pri Messinskej úžine, ale aj v Grécku, čo je ostrov, južne od Peloponézu. V Británii je to Venedotia (Wales) a množstvo názvov Vend-, Vind-, Venta-. A samozrejme, poznáme i Venedskú zátoku (Gdaňská) a Venedské hory (Swietokrzyske?, Karpaty?). Podobné názvy sú i v pobaltských krajinách (Venta, Ventspils, Wendene). Vendsyssel v Dánsku s neslovanskými Venetmi buď nesúvisí, alebo sa jedná o názov epimaritimný (postup od dolného Rýna).

Ale aj na východnom Balkáne sa nachádzajú podobné názvy. Venetia je ľavý prítok rieky Olt, pri Brašove, v Rumunsku (etymologicky s adriatickou Veneziou, teda Benátkami, priamo nesúvisí; spája ich iba rovnaký jazykový základ). Obec Venets sa nachádza južne od Silistry, v Bulharsku, v oblasti výskytu severovýchodnej

skupiny jamových hrobov (jej názov sa síce odvodzuje od slovanského pomenovania venca, ale v tomto prípade si myslím, že sa jedná až o sekundárny význam tohto názvu). Pritom neďaleko odtiaľ, na sever od dolného toku Dunaja, blízko jeho ústia, umiestňovala Peutingerova mapa, sídla Venedov. Zo severného Chorvátska máme doložený názov Vindija. Zhruba 400 km od Venetsy smerom na západ, popri Dunaji, na severozápade Bulharska, sa nachádza jaskyňa Venetsa. No a neďaleko odtiaľ, medzi Macedóniou, sídlami Triballov a Panóniou, sa predsa nachádzali "ilýrski" Veneti. Myslím, že to nie je náhoda.

V týchto prípadoch som si vedomý určitej problematičnosti etymológie (výkladu). Napríklad v historických východných, nemecky hovoriacich krajinách (vrátane území v oblasti Pobaltia), geografické názvy ako Wend-, Wind- a pod., sa väčšinou spájajú so Slovanmi, ktorí sa tam však usídľovali až od 6. stor. n.l. V krajinách, ktoré boli súčasťou Rímskej ríše, podobné názvy takisto nemusia súvisieť s Venetmi (napr. Beneventum, pričom "ventus, ventum" v lat. znamená vietor; por. aj anglic. "wind"). Podobné názvy poznáme však aj z iných jazykov. V albánčine "vend" znamená krajina. V galo a iberorománskych jazykoch, geografické názvy s koreňom "vende" súvisia s predajom (trhové osady).

Na druhej strane, keltský názov dnešnej Viedne bol Vindobona, pričom keltské "uindos" znamená biely. To však ale mohol byť pôvodný význam tohto názvu. Pretože napríklad welšský geografický názov "Gwyned" je v latinčine zapisovaný ako "Venedotia". No a welšské "gwyn" znamená "biely".

Pôvodne sa Veneti považovali za ilýrsky kmeň (Kossinna: tzv. severní Ilýrovia; ešte predtým údajní Karpodákovia). Neskôr sa predpokladalo, že sa jedná o zaniknutý indoeurópsky "národ", ktorý obýval rozsiahle územia, od Baltu, až po Jadran /PDČ 1978 str.535n; Jazdzewski 1981 str.375n/. V súčasnosti sa uvažuje o tom, že to bolo staroindoeurópske etnikum (jeho hypotetický jazyk sa nazýva temematčina /G. Holzer 1989, in: F. Kortlandt 2016 str.81-86; A. Erhart 1992 str.152n./ a dáva sa čiastočne do súvislosti s lužickou a po nej nasledujúcou pomoranskou kultúrou). Názov týchto staro-indoeurópskych Venetov, prešiel neskôr na Slovanov. Túto hypotézu, ktorá sa dnes zdá byť najpravdepodobnejšia (týka sa len severných Venetov), podporuje predovšetkým jazykoveda. Podporuje to i fakt (podľa J. Udolpha), že všetky hydronymy v severnej polovici Poľska, sú predslovanského a značná časť aj predgermánskeho pôvodu. Tie sa dokonca nachádzajú v značnom počte, na celom území Poľska /Šalkovský 2018 str.35/. Takže Slovania ich museli prevziať od predslovanských etníc, u ktorých je možné hypoteticky predpokladať aj venetský pôvod (autentickí Veneti). Títo Veneti boli s veľkou pravdepodobnosťou nositeľmi dominantnej haploskupiny R1a-M417 a "autochtónnych" haploskupín, predovšetkým I-M438 (potomkovia ľudu KŠK, ale aj k. guľovitých amfor). Ich jazyk bol pravdepodobne pôvodne blízky protobaltskému jazyku a zrejme i protogermánske, pravda s určitými špecifikami. Nie je vylúčené, že mohol byť čiastočne ovplyvnený aj rannou formou protoitalického jazyka (enkláva výskytu haploskupiny R-L51 v Malopoľsku).

Niektorí bádatelia, na základe štúdia hydroným a toponým, predpokladajú jazykovú príbuznosť, medzi baltskými a adriatickými Venetmi /T. Lehr-Splawinski, J. Udolph, F.H.H. Kortlandt, J. Gvozdanovič ad/. Tieto hypotézy však genetika nepotvrďuje.

Predovšetkým je to fakt, že v sídelnej oblasti armorických Venetov v Bretónsku, sú frekvencie haploskupiny R1a, takmer nulové. Totiž západní a južní Veneti, boli geneticky odlišní od severných Venetov (viď nižšie). Kým v Poľsku (oi. aj v oblasti Gdaňského zálivu: Venedský záliv), je dominantnou haploskupinou R1a (frekvencie vyššie ako 50%), tak v oblasti Benátok je to R1b. Nachádza sa tam síce aj malá enkláva haploskupiny R1a (frekvencie nižšie ako 10%), ktorá by hypoteticky mohla súvisieť s príchodom niektorých etníc zo strednej Európy, v neskoršej dobe bronzovej, HA - HB. Benátski Veneti sa všeobecne spájajú s ľuďmi kultúry d' Este (atestinská k.), ktorá vychádza z protovillanovskej kultúry https://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Villanovan_culture. Jej amfory majú analógie na strednom Dunaji, i v nemeckej neskorobronzovej kultúre Urnenfeld. Zároveň napr. juhovýchodoalpská oblasť, ale aj adriatická (daunijská keramika, pôvodom z Apúlie, ktorá ovplyvnila aj kalenderberskú keramiku) a slavonsko-osiecka oblasť (skupina Dalj, ktorá má niektoré spoločné prvky s kultúrou d' Este a ovplyvnila aj napr. somotorský typ), inšpirovali východoalpský okruh /Buchvaldek 1985 str.165; Pleinerová, Olmerová SIA 1/1958 str.114/. O severoadriatickej oblasti sa predpokladá, že ju zasiahli kultúrne (a zrejme i etnické) vplyvy z oblasti stredného Dunaja. Tak sa tam mohol dostať i ľud, ktorý bol aj nositeľom haploskupiny R1a. Pravdepodobnejšie však bude, že táto enkláva haploskupiny R1a, súvisí až s prenikaním Slovanov do adriatickej oblasti, od 6. stor. n.l. (pomerné vysoké frekvencie haploskupiny- R1a na Istrii, v severnom Chorvátsku (29,1%), v bezprostrednom susedstve Benátska). To však môže potvrdiť iba testovanie na SNP, u benátskej haploskupiny R1a.

Spomínané zhody v hydronymách a toponymách v oboch oblastiach (baltská a adriatická), môžu pochádzať ešte zo staršieho indoeurópskeho obdobia (1. polovica 3. tisícročia BC). Totiž napríklad slovné základy názvov veľkých európskych riek, sú relikty ranej vývojovej fázy IE jazykov (Alteuropäisch /H. Krahe 1949, in: Dobiáš

1964 str.10n/). Táto fáza nasledovala po zániku protoindoeurópciny, ale predchádzala rozdeleniu jej západných dialektov na rôzne vetvy (italická, "thrácko-frýgijská", baltská; neskôr germánska, keltská...).

V súčasnosti sa predpokladá, že od západnej Panónie, cez alpské oblasti, až po Švajčiarsko, sa rozkladala oblasť, ktorá bola domovom protoitalických jazykov, ktoré nevykazovali žiadnu podobnosť s keltskými jazykmi /P.

Anreiter, B.M. Prósper/. Zdá sa, že predpokladaná **oblasť rozšírenia protoitalických jazykov, sa pomerne významne prekrývala s oblasťou distribúcie haploskupiny R1b-L51** (obr. na str.18), ktorej nositeľom bol stepný ľud KZP (Bell Beaker East group; a následné kultúrne skupiny podunajskej staršej doby bronzovej; Danubian EBA: Unterwölbling, Leithaprodersdorf, jej nástupkyňa kultúra Gáta-Wieselburg a západný okruh Blechkreis). Pôvod týchto jazykov, sa hľadá na západe Panónskej nížiny /D. Anthony 2007/. S tým je spojený aj problém lusitánčiny z Pyrenejského poloostrova (dnešné Portugalsko; tam i enkláva výskytu haploskupiny R-L51), ktorej sú vlastné viaceré charakteristiky, ktoré vylučujú jej zaradenie medzi keltské jazyky a vykazuje špecifické izoglosy s indoiránskymi jazykmi, považované za archaizmy /Blažek 2006 str.15/. Lusitánčina je viacerými bádateľmi považovaná taktiež za protoitalický jazyk. Lusitánsky jazyk sa pôvodne zrejme neobmedzoval iba na územie dnešného Portugalska, ale jeho hovorcovia žili v oveľa rozsiahlejšej oblasti, ako tomu napovedá množstvo geografických názvov z Francúzska (napr. Lusignan, Lusigny, Lézigneux, Lézignan, Luzinay a mnoho ďalších názvov, spájaných v stredoveku s legendou o Mélusine).

Adriatická venetčina, ako archaický italický jazyk, sa výrazne odlišuje od ostatných italických jazykov, konkrétne latinsko-falických a sabelských (oskisko-umbrijských). Veneti teda prišli do benátskej oblasti pravdepodobne oveľa skôr, než väčšina ostatných italických kmeňov, keď ešte protoitalický jazyk, nebol až tak diferencovaný.

T. Lívius /Dějiny I.1; podobne i Justinus/ ich však považoval za paflagónskych Enetov a ich príchod kládol do obdobia po trójskej vojne, keď zo severoadriatickej oblasti vyhnali do hôr Eganov, príbuzných Réto, alebo Kamunov /Plínius: Naturalis historia 3.134/. Lívius však nie je príliš dôveryhodný historik.

Uvažuje sa o ich príchode na konci 3., alebo na počiatku 2. tisícročia BC /Urbanová, Blažek 2008, str.121; B. Machajdíkova/. Podľa mňa, príchod Venetov (resp. protoitalických kmeňov) do adriatickej oblasti, súvisel s postzvoncovými udalosťami v Karpatskej kotline, v dôsledku čoho došlo k následným etnickým pohybom; a to aj zo sídelnej oblasti vučedolskej kultúry.

1., Mladšia vučedolská kultúra sa šírila ako skupina Somogyvár-Vinkovci z dnešného juhozápadného Maďarska (Zók), do celej západopanónskej nížiny (západne od Dunaja), vrátane východnej časti dnešného Rakúska (Viedenská panva, Burgenland, Dolné Rakúsko). Skupina Somogyvár-Vinkovci, protonagyrevská kultúra, ako aj skupina Pitváros/Maros, prispeli spolu s KZP, ku vzniku únětického komplexu, ktorý čiastočne ovplyvnil aj regionálnu skupinu Straubing a ďalšie skupiny okruhu Blechkreis. Tie sa zasa podieľali na vzniku k. Polada, za výrazných vplyvov z podunajskej oblasti /Buchvaldek 1985 str.133, 137/; napr. wieselburgské šálky v severnom Taliansku a "Brotlaibidole" /J. Köninger 1998 str.440/. Práve skupiny ako napr. Unterwölbling (a zrejme aj Leithaprodersdorf), sa spolupodieľali na vzniku komplexu západného okruhu Blechkreis (predovšetkým skupiny Straubing, Ries-Alt Mühl, mladšie skupiny Singen a Linz /Straubing + Unterwölbling/ ad').

2., Ranná kultúra Maros (po fáze Pitváros) mala veľmi blízko ku kultúrnemu okruhu Blechkreis /Voght 1948/, pričom sa uvažuje i o priamej migrácii do tejto balkánskej oblasti, z oblasti Dolného Rakúska, Burgenlandu a Devínskej brány, okolo roku 2200 BC /Bertemes, Heyd 2015; osídlené nové tellové sídliská, ktoré nenadväzovali na predošlý vývoj: Obéba-Pitváros/. Marošská kultúra svojou materiálnou náplňou, mala v ďalšej fáze, veľmi blízko ku kultúre Vatin (len k jej najstaršej fáze: Pančevo-Omoljica /M. Ljuština 2017 str.29, 30/). Kultúra Vatin vyrastala okrem podložia kultúr Bubanj Hum III/Armenochori, aj na podloží neskorovučedolského komplexu (skupina Vinkovci; Hg R-M269, R-L23, G-M201). Na druhej strane, ľud marošskej kultúry (konkrétne v Mokrin), okrem prímеси farmárov z egejského neolitu (55%) a WHG (8%), bol aj nositeľom haploskupiny R-Z2103 /C. Quiles in: indo-european.eu/05/2020/, čo ju geneticky spája aj s kultúrou Nyírség-Zatín a príbuznými skupinami v Rumunsku (hypoteticky však aj s okruhom Blechkreis).

/V tejto časti som niektoré informácie čerpal z článkov D. Valenta, uverejnené v internetovom magazíne In Vivo. Predovšetkým sa jedná o články: Prehistória jazykov: Siahajú korene jazyka Rímskej ríše do strednej Európy?; Záhada pôvodnej identity vislanských Venetov a jazykov v strednej Európe v dobe železnej.; Akými jazykmi sa hovorilo v Európe pred 6500 rokmi...; 4500 rokmi.; 2000 rokov pred praslovančinou...; Jazyk bez ľudu, ľud bez jazyka... Tam sú i odkazy na literatúru a zmienených autorov/.

Ako som už spomínal, tak juhovýchodne od **Venetov** v Bretónsku, sídlil kmeň **Andés**.

Andés je aj obec v Astúrii, v sz Španielsku. Antas je obec v provincii Alméria, v Andalúzii. Táto oblasť bola centrom kultúry El Argar. Antas v portugalčine znamená "dolmen". Andorrana sú starobylý národ katalánskeho pôvodu /Wolf 1984, str.32/. Rieka Andarax preteká cez provinciu Almeria, v Andalúzii (Los Millares).

Antov poznáme ako sarmatsko-slovanské etnikum v strednom Podneprí, prípadne i v oblasti severovýchodného rozšírenia čerňachovskej kultúry. Z písomných prameňov ich poznáme jednak východne od Dnepru a jednak medzi Dnestrom a Dneprom. Po prvý krát sa spomínajú 4. stor. nl; ale etniká pod týmto názvom tam nepochybne žili už dávno predtým. V 6. stor. nl. sa s Antami úzko spájajú vtedy už slovanskí Veneti. Jordanes v Getica uvádza, že Antovia boli súčasťou Venetov /Getica V.35/. Prokopios zdôrazňuje, že hovorili rovnakým jazykom /Prokopios: Válka s Góty. VII.14, 26/.

Andov resp. Andi-zétov poznáme však aj v Ilýrii. Bol to malý panónsky kmeň /Strabón: Geographica VII.5.3/, ktorý sídlil na rieke Dráve /Plínius starší: Naturalis historia 3.147; Dobiáš 1964 str.19/, v **susedstve** "ilýrskych" Venetov, až po jej ústie do Dunaja (por. však aj s názvom rieky Zeta v Čiernej Hore). V Panónii, západne od sídiel Eraviskov, žil aj kmeň Andiatov /Ptolemaios II.15.3; por. i mesto Andautonion v západnej Panónii, na rieke Sáva/. Mimochodom, v oblasti rieky Drávy v staršej dobe bronzovej, sa rozvíjala skupina Szeremle, ktorej keramika, spolu s keramikou kultúry Vatin od konca BA₂, sa objavuje v Maďarsku a na juhozápadnom Slovensku.

Spomeňme si na obra **Antaia**, syna boha morí a oceánov Poseidona, s ktorým zápasil Hérakles v Tingitánii v Maroku, u Gibraltárskeho prielivu. Prvou krajinou na Pyrenejskom poloostrove, do ktorej sa po jeho prekonaní dostaneme, je **Andalúzia**. Jej názov sa obvyčajne odvodzuje od pomenovania germánskeho kmeňa Vandalov. Pretože v rane stredovekých latinských kronikách, bola táto krajina nazývaná Vandalusia /Bednaříková 2003 str.138/. To pomenovanie je však pravdepodobne až sekundárneho pôvodu, ako na to koniec koncov poukazuje napríklad názov rieky Andarax v provincii Alméria, v Andalúzii, ktorej názov určite nie je odvodený od Vandalov (podobne ako aj ďalšie názvy /viď vyššie/). Preto je veľmi pravdepodobné, že Andalúzia bola pôvodne pomenovaná podľa kmeňa Andés, (Andov), čo sa v mytológii personifikovalo na obra Antaia (por. aj "antas" = dolmen; tie sa všeobecne v mytológii spájali aj s obrami).

Kmeň armorických **Andov** žil blízko Atlantiku, juhovýchodne od Bretónska, kde sídlili **Veneti**. Bretónsko bola jednou z prvých krajín, v ktorej sa usídlili nositelia KZP, ešte počas staršej maritimnej fázy, keď ako cudzorodý prvok, prerušili vývoj miestnych chalkolitických kultúr /Turek 2006 str.314/. Väčšina nálezov pochádza z južného pobrežia Bretónska, čo korešponduje s distribúciou megalitických monumentov, ktoré ľud KZP využíval k sekundárnym pohrebom. K ich charakteristickému inventáru patrili armorické silexové šípky a nátepné doštičky výhradne západného typu. K významným nálezom patria i polmesiacovité zlaté pektorály (lunuly), ktoré však pochádzajú výhradne z depotov (podobné sú známe napr. z Írska: Blessington, Coggalbeg, zo Škótska, ale aj z dolného Saska). Na západoiberskú oblasť poukazujú medené hroty typu Palmela a zlomok pohára španielskeho typu Ciempozuelos /Turek 2006 str.315/.

Podľa Caesara boli Veneti vynikajúci moreplavci, boli najbohatším kmeňom v oblasti a vlastnili najviac lodí, na ktorých sa plavili cez Kanál do Británie, ku svojim príbuzným /G.J. Caesar: Bell. Gall. kap. III.7-16/; nachádzali sa tam napr. kmene Venicones v Kaledónii a Venicnii v Írsku; por. aj geogr. názov vo Walese: Gwynedd; lat. Venedotia.

Môžeme sa len domnievať, že ich bohatstvo súviselo aj s ich zapojením do obchodu z britským (cornwallským a **devonským**) cínom /Neustupný 1946 str.338; Bouzek 2013 str.104, 132/ a inými komoditami (napr. meď). Ako protihodnota zrejme slúžilo zlato, z bohatých bretónskych nálezísk, ktoré je doložené aj napr. v k. Wessex. K týmto náleziskám patria lokality ako Finistère, Lopèrec a Châteaulin. Významným zistením sa zdá byť fakt, že objavené prístavy z doby bronzovej v južnom **Devone**: Bantham a Mount Batten, sa nachádzali **priamo oproti** bretónskému výbežku. Cez tieto prístavy sa nepochybne sprostredkovával obchod s kontinentom (armorická kultúra a následné kultúry atlantického okruhu).

V rannej dobe bronzovej (od cca 2150 BC), vystriedala KZP v dolnom Bretónsku, kultúra Armorických tumulov. Je charakterizovaná bohatými náčelníckymi pohrebmi, súčasnými s pohrebmi elít kultúry Wessex a únětickej kultúry (kontakty, obchod). Skončilo kolektívne pochovávanie v dolmenoch a nastúpilo pochovávanie pod mohylami. Nálezy svedčia o značnej spoločenskej diferenciácii. V hrobách elít sa nachádzajú predmety zo zlata a striebra, ale aj jantár. Trojuholníkové bronzové dýky, "armorické" šípky a nátepné doštičky, svedčia o určitej

tradícii, ešte z obdobia KZP. Atlantický okruh dnešného západného Francúzska si udržal svoju kultúrnu svojbytnosť až do konca doby bronzovej /Bouzek 2013 str.104/. To platí samozrejme aj o širšej oblasti Bretónska, kde je možné od nástupu KZP, takisto pozorovať neprerušenu kontinuitu vývoja; a to až do vystúpenia historických Keltov /Kozłowski ed. 1981 str.171, 172/. Pritom si celá táto oblasť udržiavala autonómny charakter, či už kultúrny, alebo etnický. V atlantickej oblasti dnešného Francúzska sa nachádzajú veľmi nízke, až nulové frekvencie haploskupiny R1b-L51: R-M269* (xL51); na rozdiel od línií odvodených z haploskupiny R1b-P312 ("predkeltská" R-L21, doložená už v staršej dobe bronzovej /ostrov Rathlin na severe Írska/ a jej sublinia R-M529, ktorých nositeľmi boli vzdialení potomkovia stepného ľudu z východu /kultúry a skupiny spájajúce sa s únětickým komplexom a príbuznými kultúrami, ako napr. k. Adlerberg/). Dá sa teda predpokladať, že armorickí Veneti a Andi, boli vzdialenými potomkami "stepnej zložky" maghrebsko-iberského ľudu KZP, následne prevrstveným poststepným ľuďom KZP. Zároveň fakt, že Veneti vystupovali v písomných prameňoch spoločne s Antami, resp. s Andami jak na Balkáne, tak aj v západnej, ale aj vo východnej Európe dokladá, sa jedná o etniká, ktoré si pôvodne museli byť veľmi blízke a minimálne museli spolu koexistovať, resp. byť spolu v kontakte v pôvodnej pravlasti. A z toho vyplýva, **že sa nejedná o náhodnú zhodu názvov**. To, že Veneti a Andi boli (spolu) rozptýlení po rôznych častiach európskeho kontinentu, je možné vysvetliť len ich **spoločnými migráciami**. Plínius tvrdil, že Armorica bol starší názov pre Akvitániu a uvádza, že územie Armoriky siahalo od Bretónska až po Pyreneje (atlantický kultúrny okruh, kultúrne viac-menej jednotný), kde sa nachádzala jej južná hranica /Plínius: Naturalis historia IV.17.105/. Zdá sa teda, že predkovia Baskov, ako aj Veneti a Andés, boli súčasťou jedného kultúrneho okruhu. Samotný význam názvu Armorica: všeobecne sa jedná o prímorskú krajinu (ekvivalent: Pomoransko).

Myslím si teda, že Veneti, Andi, Lapiti (aj baskické kraje; západné Pyreneje) a ďalšie staro-indoeurópske etniká (Bebrykovia?; Pyreneje), pôvodom z pontických stepí a lesostepí, patrili k primárnym šíriteľom KZP (maritimná fáza 2900/2800-2600 BC). Aj preto sa v baskickej oblasti nachádza viacero geografických názvov odkazujúcich na Lapitov. A tiež mnoho ďalších názvov v rôznych oblastiach Európy, ktoré sa spájajú s Lapitmi, Venetmi a Andami. Oni boli nositeľmi dominantnej haploskupiny R-M269.

Počiatky ich migrácií môžeme sledovať od obdobia staršej fázy šírenia jamovej kultúry, medzi rokmi 3400/3300 - 3100/3050 BC, keď prešli z východného Čiernomoria a Ukrajiny (Anti pôvodne vo východnom Čiernomorí; neskôr aj medzi Dneprom a Dnestrom a východne od Dnestra /Jordanes, Prokopios: už poslovančení Antovia;/ Venadi Sarmatae medzi Dnestrom a Dunajom /Peutinger/), cez východný Balkán (Venedi nad ústím Dunaja /Peutinger/; Venetia pri Brašove), proti prúdu rieky Dunaj (bulharské Venets, Venetsa), a ďalej po roku 3100 BC, cez Banát a centrálnu Srbsko, na juhozápadný Balkán. Do dnešného Maďarska síce sporadicky postupovali v staršej fáze šírenia jamovej kultúry, aj nositelia haploskupiny R1b-M269, prípadne aj jej sublinie R1b-L23 (napr. lokality Tiszavasvári, Sárrétúdvári), ale Veneti a Lapiti až tam neprenikli. Aj Andiat a časť Andizétov do západného Maďarska prišli pravdepodobne až v súvislosti so šírením skupiny Somogyvár-Vinkovci, alebo až s migračnou vlnou zo severného Balkánu (Litzenkeramik; to je však menej pravdepodobné). Veneti a ďalšie staro-indoeurópske etniká totiž postupovali na juhozápadný Balkán (ilýrski Eneti blízko provincie Panónia, v širšej oblasti rieky Sávy až po Jadran; Andi - Andizéti na Dráve; Labeatae pri Skodre a Iapodes v Liburnii), odtiaľ ďalej sa preplavili popri juhu Grécka (Venetico), prešli cez južné Taliansko a východnú Sicíliu (Venetico), až do severnej Afriky. Mimochodom v Maroku, medzi pohorím Atlas a Saharou, žili Gaetulovia, ktorých púštna vetva sa nazývala Zeneti /J.R. Vávra: Tuâreg. 1942/; resp. Zenata (berber. Iznatén) ~ Eneti? No a v Španielsku okrem Andov, máme doložený aj kmeň Venatioques.

Vzhľadom k tomu, že Veneti koexistovali s Andami/Antami jak vo východnej, tak i v západnej Európe (Bretónsko - Armorika, Španielsko), predpokladám, že aj Andizéti na Dráve, medzi Chorvátskom a Maďarskom, koexistovali s "ilýrskymi" Venetmi (Eneti), ktorých sídla Plínius starší, umiestňuje najbližšie k Panónii, teda pravdepodobne na územie, medzi historickou Bosnou a Srbskom, až k Jadranu. Predpokladám preto, že dávni predkovia týchto "ilýrskych" Venetov a Andizétov, **ktorí sa tu usídlili**, patrili k tomu stepnému ľudu (R-M269), ktorých bezprostrední potomkovia, sa spolu s pôvodným obyvateľstvom (G-M201; na Dráve až 14%; https://en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup_G-M201), podieľali oi. aj na genéze vučedolskej kultúry. Tí Veneti a Andi, ktorí okolo rokov 3100/3000 BC migrovali cez centrálnu Stredomorie, do severnej Afriky, boli nositeľmi **dominantnej** haploskupiny R-M269 (faktická neprítomnosť SNP L23).

Je treba rozlišovať staro-indoeurópskych Venetov a Antov (dominantná haploskupina R-M269), ktorí sa šírili ako nositelia staršej jamovej kultúry z ponticko-kaspických stepí na Balkán, od Venetov a Andov v Bretónsku ("maghrebská" haploskupina R-M269, poststepné haploskupiny R-L21 a R-M529 a zmiešané "autochtónne" a "neolitické" haploskupiny), ktorí tam prišli z Pyrenejského poloostrova a zo západnej Európy. Ale aj od protoitalických Venetov (haploskupiny R-L51, R-Z2103, R-M269 a od nich odvodené línie), ktorí sa šírili pravdepodobne zo Zadunajska, do alpských oblastí, Dalmácie a do Benátska. Magrebsko-iberskí nositelia KZP, ktorí prenikli až do strednej Európy okolo roku 2500 BC, sa zrejme ako Veneti už neoznačovali (s výnimkou západoalpskej oblasti: Venet, Vindo, Vindelici, Lacus Venetus). Protoitalickí Veneti (bez ohľadu na Líviiov výklad), majú pravdepodobne svoje korene okrem podunajských kultúr (Blechkreis; dominantné haploskupiny R-L51 a R-Z2103), aj vo vučedolskej kultúre (balkánski Veneti v susedstve Triballov; haploskupiny R-M269 a G-M201), ktorej ľud sa v mladšej fáze (Somogyvár-Vinkovci), šírili do západného Maďarska (snáď spolu s Andizétmi a Andiatmi), ale aj do Burgenlandu, Viedenskej panvy (Vindobona), až k alpskej oblasti. Na rozdiel od staro-indoeurópskych Venetov, protoitalickí Veneti boli už čiastočne jazykovo diferencovaní.

Už som spomínal, že Héraklés okrem bojov s Géryonom a Ligúrmami, sa stačil ešte dvoriť bebryckej princeznej Pyréne. Je pravda, že v Pyrenejách kmeň Bebruces skutočne žil <https://en.wikipedia.org/wiki/Bebryces>. Samozrejme, že v tomto prípade sa nejednalo o thrácky kmeň /Strabón: Geographica 7.3.2/. Spolu s Venetmi, Andami, Lapitmi ad., patril k tzv. staro-indoeurópskym populáciám (nemýliť si s proto-IE). Preto ho nemôžeme považovať za keltský kmeň, ale iba ako pokeltčený. Tak isto ako Venetov v Británii, tak aj Bebrykov poznáme na jej južnom pobreží, východne od Dorsetu, ktorý je známy výskytom maritimných pohárov (Bibroci).

Veneti boli teda pôvodne staro-indoeurópske etniká, žijúce v oblasti ponticko-kaspických stepí a lesostepí. Samotný názov **Veneti**, spočiatku zrejme **nebolo označením etnickým**. Napríklad, keltské "uindos" znamená "**biely**" (por. aj írské "find", welšské "gwyn" a protogermánske "winidazu") a vychádza z proto IE "ven'd", resp. "u(e)id-2" (/Z. Váňa 1990 str.10; J. Pokorný: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. 1959/; ovšem Pokorný mylne odvodzoval ich názov od proto IE "venh-1", čo znamená "usilovať, želať, milovať"). Zrejme ako "bieli – uindos", sa označovali jednak populácie s dominantnou haploskupinou R1b (jamová kultúra; Pit-Grave culture), tak aj populácie s dominantnou haploskupinou R1a (KŠK; Corded Ware culture), v ponticko-kaspickom stepnom a lesostepnom pásme (spoločný jazyk: protoindoeurópečina), aby sa odlišili od tamojšieho pôvodného obyvateľstva tmavšej pleti [/https://eupedia.com/europe/Haplogroup_R1b_Y-DNA.shtml](https://eupedia.com/europe/Haplogroup_R1b_Y-DNA.shtml), kap. 5: R1 populations & light pigmentation; por. aj Grasgruber 2019 str.20, obr.2.8/. Reliktom toho, môže byť aj pomenovanie Baltov (lotyš. "baltá" = "biela" /Běťáková, Blažek 2012 str.38/, Bielej Rusi, ale aj Bielych Chorvátov, ktorých sídla sa po odchode zo severopontickej (tam boli súčasťou alanského kmeňového zväzu /M. Téra 2017 str.293/) a východokarpatskej oblasti (Veľké Chorvátsko), nachádzali v 6.-7. stor. nl, okrem Dalmácie, aj v dnešnom Poľsku /Dvorník 1970 str.27/, pravdepodobne v Sliezske, alebo na hornej Visle. Aj Heftaliti (ktorí však pochádzali z úplne odlišného kultúrneho prostredia) boli označovaní ako Bieli Huni, aby sa tak odlišili od altajských Hunov a Kidaritov, pretože na rozdiel od nich mali bielu pleť a neboli až tak škaredí /Prokopios: Válka s Peršany a Vandaly. Praha 1985, kniha I kap. 3/.

Časť Protovenetov, nositeľov haploskupiny R1a-M417, bola postupne vytlačovaná nositeľmi R1b-M269 a následných línií, do strednodneperskej oblasti (vtedy osídlennej lovcami a zberačmi k. Volosovo) a potom sa už ďalej sami šírili na západ, sever a severovýchod (súčasť migračnej vlny KŠK), teda do oblastí, osídlených prevažne nositeľmi haploskupín I-M438 a N-M231 (riedke osídlenie, na rozdiel od Balkánu; nebol pre nich väčší problém preniknúť hlboko do vnútrozemia dnešného Bieloruska, pobaltských krajín a južnej Škandinávie; ďalej potom postupovali do Poľska spolu s ďalšími etnickými skupinami v rámci šírenia KŠK; haploskupina R1a-Z645, od počiatku EBA). Ako Veneti sa teda označovali aj R1a populácie v severnom Poľsku, v Pobaltí a v Bielorusku, prípadne i v južnej Škandinávii (severní R1a Veneti; na rozdiel od R1b južných a západných Venetov).

Nositelia haploskupiny R1a-M417, reprezentovaní najstaršou KŠK, sa zrejme vtedy ešte výraznejšie nemiešali s nositeľmi haploskupiny R1b-M269 a od nej odvodených línií, pretože v staršej fáze KŠK, tvorí rozhodujúci podiel paleoeuropoidná (cromanoidná) zložka /PDČ 1978 str.326, 373/. Až v nasledujúcom období, získava prevahu v strednej Európe mediteranoidný typ a dokonca je doložený i nie bezvýznamný laponoidný podiel, predovšetkým v severných a východných populáciách KŠK, ako dôsledok miešania sa s pôvodným obyvateľstvom /PDČ 1978 str.326; Jazdzewski 1981 str.282/.

Starší stepný ľud, nositeľ haploskupiny R-M269* (xL23), prenikal z Moldávie a východného Balkánu (3400/3300 BC), pozdĺž Dunaja, cez severné Bulharsko, ďalej pozdĺž rieky Mureş cez Banát, do centrálneho Srbska a ďalej cez Kosovo, až na juhozápadný Balkán, do adriatickej oblasti (ich podiel na vzniku k. Vučedol). Odtiaľ časť z nich, migrovala cez centrálnostredomorskú oblasť, až do severnej Afriky a potom na Pyrenejský poloostrov. A tam sa začína to, čomu sa dnes hovorí fenomén Bell Beaker. Veneti a Andi však do Grécka, na rozdiel od Lapitov (pôvodne grécka Thráčia a Thessália: Lapiti, Kaini), pravdepodobne neprenikli.

Mladší stepný ľud po roku 3050/3000 BC (hlavne R-L23, R-Z2103), postupoval priamo proti prúdu Dunaja a Tisy, do východopanónskej oblasti (v oblasti povodia Tisy) a do Sedmohradska. A odtiaľ o niečo neskôr, v 2. polovici 3. tisícročia BC, prenikol do adriatickej oblasti, ale aj do Macedónie, južného Albánska a západného Grécka. S časťou z nich sú spojené fenomény Cetina a Porteurs de Torques.

Poznámka: Haploskupina R-M269* (xL23); tj. negatívna na SNP – L23;

[/https://en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup_R-M269](https://en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup_R-M269), pozn.15/. Práve v Srbsku, Kosove a v severnej Macedónii, sa nachádza na rozdiel od okolitých krajín, v relatívne vyšších frekvenciách (4,4-7,9%). Túto paraskupinu považujem za relik, ešte z obdobia šírenia staršej fázy jamovej kultúry.

Po odchode značnej časti R1b- populácií z nadčiernomorských stepí na Balkán a do strednej Európy, tieto priestory v 2. polovici 3. tisícročia BC, znovu z časti zaujali R1a- populácie, ktoré sa potom podieľali napr. aj na vzniku katakombnej kultúry (aj u nej je aspoň v staršej fáze, ešte stále dominantná haploskupina R1b, predovšetkým R-L23) a ďalších kultúr.

Ešte donedávna sa predpokladalo (uvádzajú to archeogenetické štúdie pred rokom 2019), že ľud fatjanovskej kultúry (východná facies KŠK; R1a-M417, R1a-Z93 [/https://en.wikipedia.org/wiki/Fatyanovo-Balanovo_culture/](https://en.wikipedia.org/wiki/Fatyanovo-Balanovo_culture/)), sa mal údajne podieľať na vzniku protoindoiránskej k. Sintašta: dominantná haploskupina R1a-Z93, ďalej R1b-Z2103; ale aj cca 20% anatólskej DNA (potomkovia ponticko-kaspických neolitikov; je však možné, že sa jedná aj o príbuzných mezopotámsko-matiénskych Subarejcov /Pientka: Subarejci a Aesir; Pientka: VAP str.144/). Ovšem podľa najnovších výskumov bolo dokázané, že už ľud k. Srednij Stog (R1b-M269, L23), bol nositeľom haploskupiny R1a-Z93 /D. Anthony 2019 str.16n/. To ale znamená, že fatjanovská kultúra sa nepodieľala na vzniku k. Sintašta, pretože nositelia haploskupiny R1a-Z93 v stepnom pásme, žili už v 5. tisícročí BC. Naopak, niektorí nositelia haploskupiny R1a-Z93 migrovali na sever, na územie osídlené nositeľmi haploskupiny R1a-M417 (boli vytlačovaní z lesostepného pásma, nositeľmi dominantných R1b línií); práve tí sa neskôr podieľali na vzniku fatjanovskej kultúry. Ale možné je i to, že keďže fatjanovská kultúra preukazuje prispela k formovaniu abaševskej kultúry, tak táto mohla následne ovplyvniť k. Sintašta.

Ľud kultúry Fatjanovo-Balanovo ako celok, nepatrí k hovorcom protoindoiránskeho jazyka (až na zdieľanú terminológiu malej časti slovnej zásoby; tam sa však skôr môže uvažovať o protoindoeurópskom substráte).

Prevládajúcim bol niektorý protoindoeurópsky (zrejme protobaltský) jazyk, pričom niektoré severné a východné fatjanovské skupiny, hovorili zrejme aj neindoeurópskym (protouralským?) jazykom. Predkovia hovorcov **protoindoiránskeho jazyka**, žili už dávno predtým, v ponticko-kaspických stepiach a boli nositeľmi haploskupín **R1a-Z93** (predovšetkým v oblasti Dnepra a na území východne od neho; napr. vzdialení predkovia Skýtov; potomkovia k. Srubnaya, jej západnej časti) a **R1b-Z2103/CTS1078** (východne od Donu; napr. vzdialení predkovia Sarmatov). Doteraz testované vzorky (aDNA) jamovej kultúry z povodia Volgy, obsahujú takmer výlučne Y-haploskupinu R1b-CTS1078, ktorá je typická aj pre následné kultúry Poltavka a Afanasievo /Anthony 2019 str.10n; Grasgruber 2018 str.83, 84/. Nositelia haploskupín R1a, ktorí v druhej polovici 3. tisícročia BC prišli zo severu, **prevzali** neskorý protoindoiránsky jazyk. Kultúra Sintašta je považovaná za nástupkyňu kultúry Poltavka (dominantná haploskupina R-Z2103; zastúpenie má však aj R1a-Z93). Ľud kultúry Sintašta sa považuje za hovorcov neskorej protoindoiránčiny. Aj pohrebné praktiky kultúry Sintašta, pripomínajú rituály, opísané v Rigvéde. Tento ľud potom postupne vytlačil nositeľov haploskupiny R1b-CTS1078 z oblasti Povolžia a línia R1a-Z93 sa stala dominantnou vo východnej Európe /Grasgruber 2019 str.84/; s výnimkou stepnej oblasti medzi Donom a Volgou a okrem niektorých regiónov (napr. Perm).

To, že nositelia Hg R1b-Z2103/CTS1078 patrili takisto k pôvodným hovorcom protoindoiránskych jazykov, dokladajú vlastne i hovorcovia lusitánskeho (protoitalického) jazyka, ktorí boli nositeľmi sesterskej haploskupiny R1b-L51. Zachovali sa izoglosy medzi **indoiránskymi** jazykmi a **lusitánčinou**, ktoré sú považované za archaizmy, konzervované jak na východnej, tak aj na západnej (európskej) periférii /Blažek 2006 str.15/. To znamená, že predkovia hovorcov lusitánskeho jazyka, museli byť v kontakte s hovorcami protoindoiránskych jazykov, buď v oblasti, ktorá susedila s východopanónskou oblasťou (to znamená, že predkovia Lusitánov by v tom prípade museli pôvodne žiť západne od panónskeho Dunaja; snád v širšej oblasti Devínskej brány /Porta

Hungarica/, vo Viedenskej panve, alebo až vo východoalpskej oblasti, vrátane časti horného Dunaja). Totiž zo zreteľa nemôžeme pustiť fakt, že ľud východného kultúrneho okruhu "Blechkreis", bol okrem dominantnej haploskupiny R-L51, aj nositeľom Hg R-Z2103.

To, že pôvodnými hovorcami protoindoiránskych jazykov boli aj nositelia Hg R1b v stepnom pásme (východná Yamnaya a jej nástupkyňa, k. Poltavka; pravlast' Sarmatov - As /Pientka: Subarejci a Aesir/), potvrdzuje skutočnosť, že aj hovorcovia jazykov blízkych indoiránskym v Európe a Anatólii (gréčtina, frýgijčina, arménčina a pravdepodobne i thráčtina), boli nositeľmi haploskupín R1b. Pomerne vysoké frekvencie haploskupiny R1b-Z2103/CTS1078 sa vyskytovali u Frýgov a dodnes i u Arménov (až 30%). Jej sesterská línia R1b-L51 bola dominantná u hovorcov protoitalických jazykov, ktoré spočiatku boli v kontakte s protoindoiránskymi; na rozdiel od haploskupiny R1a, ktorá bola u hovorcov vyššie spomínaných jazykov, zastúpená iba v nízkych frekvenciách.

K slovanskej etnogenéze a expanzii.

Slovanské jazyky na rozdiel od baltských, boli zásadne ovplyvnené iránskymi jazykmi. Počiatky predslavanských a staroiránskych kontaktov môžeme klásť už do obdobia, po 8. stor. BC. Je známy fakt, že slovanské jazyky obsahujú lexikálne výpožičky z iránskych jazykov /Džunková 2014 str.35n/. Tie sú však oveľa mladšieho dátá, než primárne kontakty predkov oboch etníc. Je to dané tým, že k etnogenéze Slovanov došlo pomerne neskoro. Usudzuje sa tak aj preto, že slovanské jazyky sú si veľmi blízke, majú vysokú lexikálnu diferenciu a fonetické odlišnosti sa začali vyvíjať zrejme až v 2. polovici 1. tisícročia n.l. /H. Popowska-Taborska in: Téra 2017 str.289/. O Protoslovanoch (Praslovanoch) môžeme hovoriť až krátko pred zlomom letopočtu, alebo dokonca až v prvých storočiach n.l, kam ich situuje súčasné bádanie /K. Godlowski a jeho škola; por. napr. Z. Váňa PA 1/1980 str.227n/. Preto nie je celkom dobre možné uvažovať o slavinite niektorých Hérodotových východoeurópskych etníc, ako napr. Skýti oráči, Budíni, Neuri ad'.

Niektoré novšie hypotézy /F. Curta AR 4/2008/, nie sú v súlade s genetickými poznatkami, ktoré vyznievajú v prospech migrácií (šírenie haploskupiny R1a-M417 a od nej odvodených línií: R-Z282, R-L260, R-M458, po strednej Európe). Pritom spochybňujú aj evidentné šírenie materiálnej kultúry z východnej Európy, na Balkán a do strednej Európy, prevažne v dôsledku migrácií. Slovania rozhodne nie sú konštruktom východorímskych spravodajcov, alebo historikov. F. Curta má čiastočne pravdu v tom, že na Balkáne od 6. storočia, dochádzalo k poslovančovaniu tamjšieho bývalého rímskoprovinciálneho obyvateľstva.

Myslím, že nebudem ďaleko od pravdy, keď predpokladám v súlade s K. Godlowskim /Téra 2017 str.283n/, že Protoslovania sa väčšinou vydělili, ako južná odnož Protobaltov/Baltov (napr. baltské hydronymá zasahujú hlboko do sídelného rozšírenia k. Korčák /Váňa PA 1/1980 str.229/). K rozpadu hypotetickej baltoslovanskej jazykovej jednoty, došlo na prelome 2./1. tisícročia BC, alebo až v priebehu 1. tisícročia BC. V. Podborský /1997 str.275/ udáva, že táto udalosť nastala po roku 700 BC, v dôsledku prieniku iránskych etníc, oi. aj Skýtov, na sever. Samotní Protobaltovia sa v dobe železnej spájajú predovšetkým s východnou pobaltskou kultúrou (Strichkeramische kultur), kultúrou západobaltských mohýl a prípadne i s dneprodvinskou kultúrou (tá už mala zrejme zmiešaný charakter; oi. aj protouralské etniká). Južnejšie položená milogradská kultúra bola zrejme tou, kde síce ešte spočiatku žili hovorcovia neskorého protobaltského jazyka (zhruba tam Hérodotos kládol sídla Neurov /Hérodotos: Dejiny IV.17, 51, 105; Smirnov 1980 str.86/), ale ďalší vývoj smeroval k **predslavanskému**. Do istej miery to môže platiť aj pre západnú oblasť juchnovskej kultúry (ovšem vzhľadom k tomu, že juchnovská kultúra sa od milogradskej značne líši /Eisner 1966 str.68; Smirnov 1980 str.87/, bude asi pravdepodobnejšie, že šírenie predslavanského jazyka (okrem iných jazykov) na východ, je možné spojiť až s neskoršou expanziou zarubineckého ľudu (cca 250-150 BC), do juchnovskej oblasti /Eisner 1966 str.69; por. aj mapu č.26a, in: Buchvaldek, Košnar, Lippert 2007/).

Významný bol pritom južný, staroiránsky podiel, na vzniku Protoslovanov (predovšetkým "skýtska" a neskôr i "antská, sarmatská" zložka). Z oblasti osídlenej skýtskymi kmeňmi v Pričernomorí, prenikali iránske prvky (importy, kovové predmety) smerom na sever, do oblasti osídlenej ľuďom čornoliskej kultúry (v neskoršom období: skifská lesostepnája kultúra; tam niekde Hérodotos umiestňoval Skýtov-oráčov /Hérodotos: Dejiny IV.17, 19/). Zároveň z oblasti čornoliskej kultúry, ale aj z Pričernomoria, prenikali iránske vplyvy (aj etnické), do prostredia milogradskej kultúry /por. napr. Eisner 1966 str.55, 67; Smirnov 1980 str.86/.

Naopak, v ďalšom období (zhruba od prelomu letopočtu a ďalej), dochádzalo k šíreniu už včasného protoslovanského jazyka zo severu na juh. V tomto období sa tento jazyk šírili predovšetkým **akulturáciou**, pričom mohlo dochádzať aj k asimilácii susedného neslovanského obyvateľstva, čo platí i pre nasledujúce

obdobie. Preto Slovania (s výnimkou severnejších oblastí osídlenia ako napr. niektoré časti Poľska: R1a-L260, ale aj Bieloruska a niektorých oblastí západnej časti Ruska: R1a-Z282), nevykazujú antropologicky jednotný typ /Téra 2017 str.293/; týka sa to hlavne južnej Ukrajiny, Balkánu, ale aj napr. Čiech a Slovenska.

Zo severu sa protoslovanský jazyk šírila z oblasti **neskorej** zarubineckej kultúry na hornom Dnestri a v povodí rieky Pripjať. A taktiež aj zo stredného Dnepra. Zarubinecká kultúra ako celok, nebola výhradne protoslovanská a výrazne sa odlišovala od predchádzajúcej milogradskej kultúry. V oblasti rieky Desny a severne od Pripjati, sa nachádzali baltské etniká /Sedov in: Poboľ SIA 1/1975 str.56/. Na juhu zarubineckej oblasti bola výrazná stepná, sarmatská zložka. Výrazné boli aj laténske vplyvy, ktoré mohli sprostredkovať niektoré kmene z karpatsko-podolskej oblasti a ľud przeworskej kultúry. Zarubinecká kultúra zanikla v 2. stor. n.l, pod tlakom Sarmatov. Niektoré tvary keramiky tejto kultúry, pripomínajú hrnce pražského typu /por. napr. Poboľ SIA 1/1975, tab. II: 1-2; tab. III: 1-2/. Podobné keramické tvary sa vyskytujú i v przeworskej kultúre /Eisner 1966 str.141/. Ľud tejto kultúry si staval polozemnice, podobne ako ranní Slovania. Zároveň pohrebný rítus tejto kultúry bol takmer výhradne žiarový (s výnimkou pohrebiska v Korčevate). Práve v oblasti Pripjati, západného Bugu a horného Dnestra, sa vyskytujú okrem baltských, aj slovanské hydronymá. Má sa za to, že v závere existencie tejto kultúry, došlo k migráciám jej obyvateľstva, keď v dôsledku sucha, boli opustené výšinné a ostrožné hradiská; ľudia sa sťahovali bližšie k riekam. Jej západné časti sa stali súčasťou wielbarskej kultúry. Evidentné boli aj presuny na juh, do oblastí osídlených sarmatskými a ďalšími nomádskymi kmeňmi. Naopak, v oblasti horných tokov riek Bug, Prut, Dnester a v Pripjati, sa z neskorej zarubineckej kultúry vyvinula v 3. storočí kyjevská kultúra (typ) a z nej, v priebehu 5. storočia, praslovanská kultúra. Jej ľud hovoril protoslovanským (praslovanským) jazykom. Ovšem k hovorcom tohto jazyka v tej dobe, patrili už aj asimilované, početné antské a ďalšie sarmatské kmene, prípadne aj ďalšie etniká, ktoré sa podieľali na vzniku peňkovskej kultúry, a na etnogenéze južných Slovanov.

Západne od zarubineckej kultúry sa nachádzali sídla wielbarskej kultúry, zhruba od rieky Visly, až po horný Bug, vrátane jeho ľavobrežia a po horný tok rieky Pripjať. Má sa za to, že elitu spoločenstva, ktorého materiálным prejavom je wielbarská kultúra, tvorili gótske kmene /por. napr. Doležal 2012 str.73n/. Germánske jazyky, medzi ktoré patrí aj gótsky jazyk, tiež pomerne výrazne ovplyvnili protoslovančinu.

Šírenie protoslovanského jazyka smerovalo teda jednak na juh, do oblasti budúceho rozšírenia čerňachovskej kultúry (tá potom zaujala aj južnú časť územia zanikajúcej zarubineckej kultúry) a jednak na juhovýchod (stredné Podnestrie a územie na juh od neho). Inak povedané, tento jazyk prevzali niektoré, predovšetkým iránske etniká (posarmatčení Antovia /R1b-M269/, ale aj napr. alanskí Chorváti, Srbi a ďalšie etniká). Antovia a príbuzné etniká sídlili minimálne od 3./4. stor.n.l, v oblasti stredného a časti južného Podnepria. Podľa Prokopia /Válka s Góty IV.4/, Antovia ale sídlili aj východne od Dnepru, na sever od Meotijskej zátoky (Azovské jazero). Jordanes ich v polovici 6. stor. n.l nachádzal nad ohybom (Dnepru) u Čierneho mora, medzi Dneprom a Dnestrom /Getica V.35/. Preto nie je vylúčené, že niektoré antské kmene mohli byť súčasťou severovýchodných oblastí čerňachovskej kultúry, podobne ako na nej participovali Góti (ich podiel na jej vzniku; koexistencia), na juhu Dákovia (Sîntana de Mureş) a v Moldávii Bastarni, resp. Peucini /por. napr. Tacitus: Germania 46/. Na severozápade to bol ľud przeworskej kultúry (zrejme Vandalovia, ktorí pozostávali okrem škandinávskych a jutských Germánov, pravdepodobne aj z pogermánčených potomkov autentických Venetov, ku ktorým pôvodne patrili snád aj Lugiovia).

Przeworská kultúra, aj napriek mnohým súvislostiam s predchádzajúcim vývojom, vykazuje početné nové prvky (napr. výrazné jastorfské vplyvy na západe a výrazný podiel laténskej kultúry na jej vzniku). Existujú taktiež doklady kultúrnych vzťahov ku Škandinávii a zvlášť k severu Jutského poloostrova /Schlette 1977 str.23; Jazdzewski 1981 str.543n/, čo nepochybne svedčí o prisťahovaní sa nového obyvateľstva z tejto oblasti. A nimi mohli byť len Germáni. Przeworská kultúra bola rozšírená na časti bývalého územia lužickej kultúry /Eisner 1966 str.49/. Východopomorská (pomoranská) kultúra, ktorá przeworskú kultúru bezprostredne predchádzala, bola od nej veľmi odlišná. Przeworská kultúra sa objavuje akoby náhle v 3. stor. BC, v súvislosti so šírením laténskej kultúry na sever. V celej oblasti rozšírenia przeworskej kultúry, od Odry až po Vislu, sú známe (okrem Burgundov), predovšetkým dve etniká: Lugiovia a Vandalovia. Antickí autori však nikdy neuvádzajú oba názvy zároveň. Preto niektorí bádatelia predpokladajú, že pogermánčení Lugiovia tvorili polyetnický kmeňový zväz, pričom Vandali mali byť jeho súčasťou. O Vandaloch sa z antických prameňov dozvedáme niečo viac až v 2. stor. n.l, keď vďaka migrácii Gótov, došlo k ich presunom do Sliezska (Silingovia; cca 120 n.l) a horného Potisia (Hasdingovia). Migrácie Gótov od Baltu k Čiernemu moru v 2.-3. stor. n.l, sa spájajú všeobecne s wielbarskou kultúrou /Jazdzewski 1981 str.556; Doležal 2012 str.75/. Tá však nebola etnicky jednotná. O tom svedčí i biritualita; od fázy Wielbark-Lubovidz nastupuje i kostrové pochovávanie /Heather 2002 str.33/. Je nepochybné, že privilegované postavenie v gótskom spoločenstve, mala germánska vyššia vrstva na čele s kráľom, ale väčšina príslušníkov tohto spoločenstva vo východnej

Európe, pozostávala zo zmesi rôznych etníc, vrátane pôvodného skýtosarmatského obyvateľstva, ale aj z Dákov, Herulov a snád' i Protoslovanov.

Wielbarská kultúra sa rozšírila do rovnakého geografického prostredia, kde sa len o niečo neskôr formovala čerňachovská kultúra; teda v období bezprostredne pred jej vznikom (2. stor. n.l.). Písomné pramene dosvedčujú prítomnosť Gótov v oboch oblastiach, čím naznačujú ich spojenie s oboma kultúrami. Bolo tiež zistené, že určité charakteristické prvky wielbarskej kultúry, sa výrazne prejavujú v materiálnej náplni kultúry čerňachovskej /Heather 2002 str.31/. Gótske spoločenstvo bolo takisto ovplyvnené antickým a nomádkym prostredím v Pričernomorí, z ktorých čerpalo mnohé podnety.

Kultúrne podložie čerňachovskej kultúry malo teda skýtsko-sarmatský charakter, pretože pôvodne tam sídlili Skýti, ktorých postupne (v priebehu druhého storočia BC), vystriedali Sarmati (v Dobruďži a v Moldávii, vytlačili Skýtov Kelti a Bastarni, už v 3. storočí BC). Väčšina Skýtov sa zrejme asimilovala v sarmatskom prostredí. Podľa P. Heathera /2002 str.96/, možné slovanské prvky sú význačným rysom jednej podskupiny čerňachovskej kultúry (Čerepin-Teremcy; príbuzné znaky s kultúrou pražského typu /Fusek, Zábojník SIA 2/2003 str.322/), na hornom a strednom Dnestri, ako aj na hornom Pobuží. Aj K. Godlowski nachádza najstaršiu fázu slovanských kultúr (koniec 4. a začiatok 5. stor. n.l.), na horných tokoch západného Bugu, Prutu a Dnestru /por. napr. Šalkovský 2018 str.40 a obr.7/. Definitívne sa včasnosclovanská kultúra, reprezentovaná typom Praha-Korčak, sformovala v 5. stor., na území východne od karpatského oblúka, až po Pripjať a stredný Dneper /Těra 2017 str.284/.

Najneskôr od začiatku 6. stor. n.l. boli etniká v povodí stredného Dnepru (od jeho ohybu, až po juh kijevskej oblasti; teda južne od sídelného územia typu Korčak) a východne od Dnepru, ako aj južne od Pripjatja, smerom na juhozápad (vrátane Moldávie, východu Rumunska, až po dolný Dunaj), reprezentované kultúrou Peňkovka. Niektoré súvislosti so zanikajúcou čerňachovskou kultúrou (zhruba na počiatku 5. stor.), naznačujú určité kultúrne kontakty oboch subjektov a možnú asimiláciu staršieho čerňachovského obyvateľstva, zrejme sarmatského pôvodu /Měřínský 2002 str.45/. Ovšem časť sarmatsko-alanského obyvateľstva odišla vtedy na západ, čím došlo k čiastočnému vyprázdneniu priestoru juhozápadnej Ukrajiny /Šalkovský 2018 str.41/. Okrem ručne robenej keramiky s dvojkónickým profilom a vyťahnutým okrajom, sa v náplni kultúry Peňkovka objavujú i na kruhu točené nádoby, typ Pastyrskoje a Saltovo (saltovo-majacká kultúra, ktorá bola rozšírená východne od peňkovskej kultúry, medzi Dneprom a Donom, býva pripisovaná Utigurom, a Alanom; ale bola aj akýmsi kotlom, kde sa zmiešavali aj pečenežské, chazarské a slovanské prvky).

Južne od sídelnej oblasti peňkovskej kultúry, až po Krym, sa od polovice 6., do prvej polovice 7. storočia, nachádzajú pamiatky skupín Sivašovka a Suchanovo /Kazanskij 2014 str.49n. a mapa na str.97/. Jedná sa o neslovanské, nomádske etniká, ako napr. Bulhari, Kutriguri, Akatziri, Altziagiri, Sabiri ap. /Bednaříková, Homola, Měřínský 2006 str.277n/. So starými Bulharmi (Prabulhari) súvisia i bohaté hrobové nálezy z Malej Pereščepiny (onogurský Kuvrat?), kde sa spájajú prvky byzantské, nomádske a sásanovské /J. Werner 1984/. Tieto nálezy patria do horizontu Pereščepino, ktorý predstavuje najvýraznejšiu skupinu pamiatok stepného pôvodu z druhej polovice 7. storočia, na území stredného a dolného Podnepria /Kazanskij 2014 str.58n/. Do tohto kultúrneho okruhu patrí napr. aj staršia časť nagyszentmiklóského súboru /Benda SIA 2/1965 str.405-406/. Niektoré z týchto etníc, či už pôvodom iránske, alebo nomádske (neindoeurópske), sa určitým spôsobom podieľali na etnogenéze južných Slovanov /por. Nestor: Povest' vremennych let; a k tomu: Dalimilova kronika/.

Mimochodom, Nestor nepovažoval Slovanov za autochtónny ľud v Panónii a na dolnom Dunaji, ako usudzujú niektorí bádatelia, počínajúc P.J. Šafárikom, na základe nesprávnej interpretácie textu. V skutočnosti, z toho čo Nestor písal vyplýva, že do zmienených krajín odniekiaľ prišli a následne sa tam usadili: "**Potom po mnohých časoch usadili sa** Slovania popri Dunaji, kde teraz je Uhorská zem a Bulharská". Podľa niektorých novších interpretácií, Povest' vremennych let pravdepodobne zaznamenala iba tradíciu migračných pohybov Slovanov v dolnom Podunajsku, známu z viacerých prameňov, zo 6. storočia /Šalkovský 2018 str.30/.

Nedá sa vylúčiť ani čiastočný sarmatský pôvod kmeňa Čechov (Zichi, Zechi /G. Dobner 1761-1782/). To nemusí byť až tak nepravdepodobná hypotéza. Podľa Prokopia /Válka s Góty IV.4/, Zichiovia sídlili pri pobreží Čierneho mora, južne od Kaukazu.

Podľa iných zdrojov, Zichiovia sídlili východne od Heniochov; pričom obe etniká boli pravdepodobne vzdialení príbuzní kaukazských Achájcov /Thomson 1952 str.353; Pientka VAP str.150/. V období po 2. stor. n.l. boli už pravdepodobne Zichiovia posarmatčení. Severne od Heniochov a kaukazských Achájcov, mali sídliť Antovia (Antaeæ).

Podľa Prokopia, sa za Zichiami nachádzalo územie osídlené Saginami, pričom na časti ich pobrežia vybudovali Rimania pevnosti Sebastopolis (Suchumi; grécky názov: Dioscurias) a Pityus (Picunda; obe sídla v skutočnosti založili už Gréci). Medzi dnešným Suchumi a riekou Rioni (Fasis), sídlili Abaskovia (predkovia dnešných

Abcházcov). Za horami Abaskov, smerom ku Kaukazu sídlili Bruchovia a za nimi **Alani** /Prokopios: Válka s Goty IV.4/.

Podľa Prokopia, Antovia sídlili severne od Azovského jazera: “pri jazere Maiotis a pri rieke Tanais (Don), ktorá sa do jazera vlieva, bývajú Utiguri; za nimi k severu sídlia nespočetné kmene Antov” /Válka s Góty IV.4/). U Antov sa predpokladá sarmatský (v mojom ponímaní: posarmatčený) pôvod. Zrejme to boli tí Antovia, ktorých neskôr poznal Jordanes, medzi Dneprom Dnestrom. Tam zrejme došlo i k ich poslovančeniu.

V tejto oblasti (na Done) pôvodne sídlili aj Chorváti, ktorí boli súčasťou **alanského** kmeňového zväzu /Téra 2017 str.293/. Z. Vinski predpokladal, že Chorváti boli súčasťou antskeho zväzu Slovanov /Čilinská 1989/1990 str.23/. V Nestorovom letopise, v časti o založení Kyjeva, vystupujú bratia Kyj, Šček a Choriv. Zatiaľ čo Choriv putoval na juh, na stredný a západný Balkán a Kyj založil Kyjev, tak Šček pripomína “patriarchu” Čecha. Veľmi podobný sujet sa objavuje v jednej arménskej kronike zo 6./7. stor. nl, takže pôvod tohto mýtu môže siahať až do predslovanského obdobia; dokonca sa uvažuje o skýtskych /M. Téra/, alebo čo je pravdepodobnejšie, sarmatských koreňoch tohto mýtu. Mená Choriv (Chorvat) a Čech, sú známe i z chorvátskych povestí; pripomínam i krapinskú legendu.

Chorváti zhruba v 4.-6. stor. nl, migrovali medzi rieky Dnester, Bug a Prut, kde vzniká zrejme za ich aktívnej účasti (spolu s Dulebmi vo Volyni), slovanský kmeňový zväz, neskôr známy ako Veľké Chorvátsko /Téra 2017 str.293/. Po príchode Avarov do tejto oblasti, časť Chorvátov spolu so Srbmi, odišla na stredný a západný Balkán, kde sa (aj spolu s Avarmi) zúčastňovali lupičských nájazdov. Nie je vylúčené, že s nimi odišli aj Zichiovia, teda kmeň Čechov(?). A zároveň, vtedy mohli odísť do dolného Potisia Obodriti (okrem ich sídiel v dolnom Polabí) a do Panónie Dulebovia, ktorí tam potom boli nedobrovoľnými spojencami Avarov.

Nepriamo to potvrdzuje i neskoršia tradícia, zapísaná Konstantinom Porfyrogennétom, podľa ktorej kmene Chorvátov a Srbov osídlili Balkán v dvadsiatych rokoch 7. stor., krátko po poslednom avarskom útoku na Antov a ich konečnej porážke (okolo roku 602). Obe etnonymá sú iránskeho pôvodu a meno Chorvátov sa objavuje aj blízko antskej oblasti /Téra 2017 str.296/. Pokiaľ sa týka Srbov (Sirbi), Ptolemaiova mapa ich v 2. stor. nl umiestňuje na dolnú Volgu /por. mapu na str.28/. To naznačuje, že i Srbovia boli sarmatského pôvodu.

V tejto súvislosti uvediem citát z Dalimilovej kroniky (moderná úprava), začiatok 2. kapitoly:

“V srbské zemi je kraj, který má jméno Chorváty. Jeden z lechů tohoto kraje se jmenoval Čech. Ten se dopustil vraždy a pro ni svou zemi stratil”. No a tak lech Čech aj so šiestimi bratmi a početnou čeľadou, prišiel až k hore Říp. To jednak posiluje hypotézu o príchode niektorých etník (oi. aj kmeň Čechov) z Balkánu, do strednej Európy a je to aj v prekvapujúcej zhode s krapinskou legendou.

V nej vystupujú bratia Čech, Lech, Mech a ich sestra Vilína. Na starých mapách Krapiny je zaznamenané miesto Gradina Čech. Aj podľa tejto legendy museli bratia utiecť, pretože Čech údajne zabil rímskeho správcu Ilýrie, Aureola (220-268 nl).

Táto časť legendy však nezodpovedá skutočnosti. Pretože Slovania v tej dobe v južnej Panónii (severne od Dalmácie), ešte nemohli byť a Aureola popravili v roku 268 v Miláne, po tom, čo ho jeho vojenské jednotky prehľadali za cisára.

Časť Chorvátov z Veľkého Chorvátska, prešla pravdepodobne aj pozdĺž vonkajšej strany karpatského oblúka (Bieli Chorváti), k hornému toku Visly, alebo až do Sliezska (a východných Čiech). Teda na severovýchod od českej kotliny, kde sa usídlil kmeň Čechov. Časť z nich začiatkom 7. storočia odišla na pozvanie byzantského cisára Herakleia /Dvorník 1970 str.27/, do Dalmácie v Ilýrii (zrejme ku svojim príbuzným).

Podobne smerovali do Lužice aj niektoré srbské kmene, či už spolu s Chorvátmi, alebo nezávisle na sebe. Tam budú potom známi ako Bieli Srbi a neskôr ako Lužickí Srbi (Serbja, Serby). V 7. stor. je zmieňovaný ich vládca Dervan /Fredegar IV.68/, v súvislosti so Samovým kmeňovým zväzom. Lužickí Srbovia si ako jediný slovanský kmeň/národ, v čiste germánskom/nemeckom prostredí, zachovali dodnes svoju identitu.

Dulebovia sa po odchode z Volyne, pôvodne usídlili západne od Blatenského jazera /Bednaříková, Homola, Měřínský 2006 str.42/. Práve na území západne od Balatonu, na západnej hranici kaganátu, je doložená vyššia frekvencia výskytu avarských nálezov (oi. aj eponymná lokalita Keszthely). Podľa Nestora, Dulebovia údajne ťažko trpeli pod avarskou nadvládou. Avari (Obri) ich nútili bojovať vo vojnách proti svojim susedom a znásilňovali dulebské ženy /Zástěrová VPS 3 1960 str.15n/. Preto časť z nich odišla do Štajerska/Korutánska a časť do južných Čiech. Nie je vylúčené, že do Čiech mohli putovať aj spolu so Zichiami (Čechmi?), ktorí predtým do západnej Panónie, prišli snáď z dnešného severného Chorvátska.

Poznámka: V súvislosti s možnou prítomnosťou Zichov v Čechách a v Panónii, chcel by som upozorniť na výskyt priezvisk **Zich** v Čechách a **Zichy** v Maďarsku (známy šľachtický rod; meno odvodené od názvu obce Zics, v šomodskej župe, ktorá sa nachádza južne od Balatonu, od jeho južných brehov).

Na sever sa Slovania šírili z pripjaťskej a strednodneperskej oblasti až neskôr; v 8./9. stor. nl, keď vývoj typu Koločin-Tušemlja (baltsko - slovanské etniká), bol prevrstvený novou osídľovacou slovanskou vlnou, prenikajúcou tam od juhu, z (bývalého) územia typu Korčak a Peňkovka /Měřínský 2002, str.46/. Ovšem neskorozarubinecké prvky prenikali na sever (do baltskej a ugrofínskej oblasti), už oveľa skôr. Na sever od Kijeva, pretrvávajúca neskorá zarubinecká kultúra (kijevský typ; pripomínam i podskupinu čerňachovskej kultúry Čerepin-Teremcy), minimálne do 4./5. stor. /Eisner 1966 str.65; Bednaříková, Homola, Měřínský 2006 str.18/. Tento ľud môžeme i v zhode s K. Godlowskim (viď str.46; horný tok západného Bugu, Prutu a Dnestra), už definitívne považovať za Protoslovanov /Téra 2017 str.284, 286/, resp. za jednu časť Venetov, o ktorých písal Jordanes.

Nemožno pominúť tú skutočnosť, že na území osídľovanom Slovanmi, žilo pôvodné rurálne obyvateľstvo (ktorých korene u časti z nich, siahali až do eneolitu a neolitu; a dokonca i ďalej). V takých nekludných obdobiach, ako bolo napríklad sťahovanie národov (4.-6. stor. nl.), odchádzali predovšetkým elity, aj s vojenskou zložkou obyvateľstva. Poľnohospodárske obyvateľstvo (pokiaľ im nehrozila eliminácia) väčšinou zostávalo (úzky vzťah ku svojej pôde; takmer iste už od doby bronzovej), pričom asimilovalo príchodzie etniká, alebo sa postupne samo asimilovalo (čo v podstate potvrdzuje i genetika; napr. haplogrupina I2a-P37 býva síce spájaná s južnými Slovanmi, ale v podstate sa jedná o autochtónne balkánske obyvateľstvo). A platí to aj pre iné etniká, v rôznych obdobiach. Ako aj napr. pre populácie przeworskej, wielbarskej a čerňachovskej kultúry, ktoré podľa súčasných antropologických a genetických (mtDNA) výskumov, majú oveľa bližšiu podobnosť s rane stredovekými západnými Slovanmi, než s včasnostredovekými germánskymi populáciami /https://en.wikipedia.org/wiki/Przeworsk_culture, pozn.14; Šalkovský 2018 str.34/.

K expanzii Slovanov okrem primárnych kmeňových pohybov od 4. stor. nl. (Huni, Góti, Vandali, Sarmati a neskôr i Avari...), mohli prispieť aj iné skutočnosti. Jednak to pravdepodobne bol výbuch islandskej sopky v roku 536 nl (prípadne aj súbeh ďalších prírodných faktorov, v tej dobe). Podľa Prokopia, slnko vtedy po celý rok svietilo matne, asi ako mesiac. Došlo k zníženiu priemerných teplôt, snáď až o niekoľko stupňov. Toto ochladenie trvalo dlhšiu dobu (udáva sa 18 mesiacov, až niekoľko rokov; podľa úzkych letokruhov), čo malo fatálne dôsledky pre poľnohospodárstvo a tým pádom i pre výživu obyvateľstva (ale aj stád dobytky). O tomto hladomore písal Prokopios /Válka s Góty II.20/.

Tým druhým faktorom bol justiniánsky mor (541-542-544 nl), ktorý sa potom v krátkych intervaloch znovu vracal, až do roku 622 nl. (úplne skončil okolo roku 750 nl). V priebehu niekoľkých rokov tejto epidémie podľahla viac než tretina obyvateľstva východného Stredomoria, ale aj na Balkáne (neplatí to pre strednú Európu). Práve tieto čiastočne vyľudnené balkánske oblasti, boli cieľom mimo iných etník, aj pre južné slovanské kmene, **pôvodom** z oblasti **stredného Podnestria** (v tej dobe však už sídlili aj s ďalšími slavinizovanými etnikami, na celom rozsiahlom území, ktoré zaberala kultúra Peňkovka). Títo Slovania snáď aj pod vplyvom Sarmatov, už

uplatňovali inhumačné pohreby (/Čilinská 1989/1990 str.22/; aj s tým, okrem avarského vplyvu, sa spája zmena pohrebnej ríty u Slovanov v strednej Európe). Samozrejme, že morová epidémia a prírodné faktory neboli jediné činitele, ktoré spôsobili vlny migrácií. Od šesťdesiatych rokov 6. stor. n.l., to bol aj tlak Avarov a ďalších nomádskych etníc, v stepnej a lesostepnej oblasti, ako aj na Balkáne, na tamojšie obyvateľstvo.

Ale primárnou príčinou lúpeživých nájazdov Sklavinov a Antov (**ktoré predchádzali ich migráciám**), bolo to, čo bolo vlastné väčšine etníc v barbariku: lákalo ich bohatstvo a lesk antického sveta. Tieto koristnícke ťaženia gradovali už medzi rokmi 527 (víťazstvo Byzancie nad Antami /Měřinský 2002 str.55/) a 531, čo bol 4. rok vlády cisára Justiniána /Prokopios: Válka s Góty III.14/. Následné slovanské migrácie na Balkán, sa spájajú nielen s pustošením byzantských území na východnom Balkáne (neskôr aj spolu s Avarmi, či už ako spojenci, alebo len ako belfuci), ale aj byzantských dŕžav od Benátska a Istrie, cez Salonu v Dalmácii, až po Dyrhachion (Drač v dnešnom Albánsku) a Heladu.

Dôležité boli však slovanské ťaženia na strednom a západnom Balkáne, ktoré sa udiali ešte **pred** príchodom Avarov. V dobe, keď Jordanes písal svoju Geticu (prvá polovica 6. storočia) a teda aj v dobe, keď Slovania (Sklavíni) zaujímali nové územia v strednej Európe, tak na Balkáne sa ich sídla nachádzali ešte **východne** od karpatského oblúka /Getica V.34/. Na juhu hranicu tvoril dolný Dunaj. Ten Slovania (Antovia) pravidelne prekračovali a plienili byzantské územia na východnom Balkáne. Ale už v roku 548 (teda krátko po vypuknutí morovej pandémie), slovanské vojsko hrozne besnilo v Ilýrii, až k Epidamnu (Dyrhachion) /Prokopios III.29/. V roku 550 po prekročení Dunaja, zamierili k Naissu (Niš) a cez ilýrske hory vpadli do Dalmácie /Prokopios III.40/. V roku 551 vpadli do Ilýrie a spôsobili tam neopísateľnú hrôzu /Prokopios IV.25/. Medzi rokmi 581-583 Slovania vpadli cez grécku Thrákiu a Thessáliu, do celej Helady /Ján z Efezu VI.25/.

Podľa Menandra Protektora, Slovania pustošili Heladu už v rokoch 570-579. Avari vtedy, po porážke od Frankov v roku 562 (a ich následnom víťazstve nad franským kráľom Sigibertom v roku 566 /Čilinská ŠZ 32/1996 str.160/), sa zdržiavali severne od dolného Dunaja (Malá Skýtia, teda rumunská Dobruďa). Cisár Tibérios I. podnecoval kagana Bajana, aby Avari zaútočili na Slovanov. Ovšem vtedy sa Slovania Avarom nepoddali a odmietli platiť tribút /fragm.48/. V roku 582, v dobe vlády cisára Maurícia, Avari dobyli Sirmium, z ktorého si urobili nástupný priestor pre ich výboje do Ilýrie, Dalmácie a Macedónie, ale aj proti Franskej ríši. Na týchto ťaženiach sa často podieľali aj Slovania. V roku 610 vtrhli Avari do severného Talianska. V roku 614 dobyli Salonu v Dalmácii. Podobný osud postihol i Epidaurus (Ragusa, Dubrovnik). Približne v rokoch 615 a 618 Slovania a Avari dvakrát tiahli na byzantské mesto Solún, ktoré obliehali /Miracula Sancti Demetrii/. Niektorí Slovania (napr. Dulebovia, ale aj ďalšie kmene, ako napr. nimi porazený antský kmeňový zväz; cca po roku 602), v tej dobe na Balkáne a v Panónii, vystupovali ako (nedobrovoľní) spojenci Avarov. Aj vďaka tomu, mohli Slovania ďalej expandovať (napr. Korutánsko, Alpy - porážka vojska bavorského kráľa Tassila I. v roku 595; práve vtedy prišli Avari na pomoc Slovanom a hneď po ich víťazstve, podnikli výpravu do Durínska, proti Frankom /Třeštík 2010 str.22/).

Tak Slovania osídlili aj územie od Álp, až po Peloponéz. Tu je však treba zdôrazniť, že Avari väčšinou nezostávali na dobytých územiach. Pre nich bola dôležitá **korisť**, s ktorou sa potom vracali (prezimovať) na územie kaganátu v Panónii. A samozrejme i vymáhanie tribútu, predovšetkým z Byzancie. Na obsadených územiach, kde žilo romanizované obyvateľstvo, sa usídľovali slovanské kmene, ktoré sa zúčastnili vojenských ťažení. Napriek tomu, že títo Slovania boli v podstate nezávislí, Avari ich stále považovali za svojich poddaných a vazalov.

S migračnými pohybmi mladšej, južnej slovanskej vlny (ovšem nie výhradne), je spojené aj šírenie strieborných a bronzových artefaktov typu Martynovka. Okrem depotov, ktorých ukladanie sa dáva do súvislosti, až so zánikom peňkovskej kultúry okolo polovice 7. storočia (Martynovka, Pastyrskoje, Gaponovo, Hački, Kozijevka, Bojšije Budki, ale aj Zalesie v bývalej Haliči), sú to predovšetkým hrobové a sídliské nálezy: Mochnač, Budy-Berezovka, Kňajaža gora, Čapajevka, Razinkovo, Jasinovataja... ale aj časť inventára pohrebísk v Eski-Kermen a v Lučistoje, na Kryme: Ostrogóti?... /Kazanskij 2014 str.97-142/. Do tohto kultúrneho okruhu patrí i Čadjavica /Fettich 1942 str.55n; dva(?) **kostrové** hroby/ a Biskupije u Kninu v Chorvátsku /Eisner 1966 str.107/, Oroszlány v Panónii (**kostrové** pohrebisko, príbuznosť inventára s nálezmi z Pastyrskoje a z ďalších lokalít v Podneprí; podobne i Pécs a Keszthely /Čilinská 1989/1990 str.22n; Profantová PA 2013, str.162/, Czerkút /Svoboda PA 1953 str.47; tam ovšem i dvojica germánskych spôn/ a Csepel v Budapešti /Nagy 1998 in: Kazanskij 2014 rys.46/). Chcel by som upozorniť, že lokality Čadjavica, Czerkút a Pécs sa nachádzali západne od západných hraníc avarského kaganátu a Keszthely boli ich súčasťou, západne od Balatonu (tam i Dulebovia). Týmto neavarským územím (západne od hraníc kaganátu), mohli prenikať i slovanské kmene, z dnešného severného

Chorvátska, na severozápad (medzi nimi aj napríklad Zichiovia, či tí, ktorí sa v novej vlasti, budú nazývať Moravania).

Primárne sa teda Slovania v rámci mladšej migračnej vlny, šírili na Balkán (oi. aj do Dalmácie, Liburnie a Istrie), či už spolu s Avarmi, s inými etnikami (napr. s Langobardami v Istrii), alebo sami. A práve zo stredného Balkánu, ktorý vtedy zaujali (dnešné Chorvátsko), prenikli Slovania začiatkom 7. stor. n.l. (pravdepodobne v dvadsiatych rokoch /viď str.46/), aj do stredného Podunajska.

M.M. Kazanskij /2014 str.55/ datuje dolnú hranicu ukladania depotov typu Martynovka do rokov 620/640 n.l., v súvislosti so zánikom peňkovskej kultúry (jej koniec sa datuje do polovice 7. storočia). To však neznamená, že jednotlivé artefakty, ktoré patria k tomuto typu pamiatok, sa na Balkán a do Karpatskej kotliny nemohli šíriť už skôr. Predpokladám i v zhode s Z. Čilinskou /1989/1990 str.19n/, že slovanské migrácie v rámci mladšej vlny a prostredníctvom nich šírené jednotlivé pamiatky typu Martynovka v Karpatskej kotline, je možné klásť už na počiatok 7. storočia a na Balkáne ešte skôr. Nie všetky artefakty tohto typu, je možné klásť do rovnakého časového obdobia; niektoré patria už do 6. storočia, niektoré sú až neskoršieho dátumu. Jedná sa o veľmi nesúrodú skupinu pamiatok, ktoré nemožno pripísať len jedinému etniku. Ale aj napriek tomu, sú dôležitým indikátorom, ktorý naznačuje smer šírenia slovanských etník na Balkáne, v Karpatskej kotline aď. a približne určuje dobu, v ktorej tieto migrácie prebiehali.

V dnešnom Maďarsku (najprv v bývalom gepidskom Potisí a po odchode Langobardov do Talianska, aj v Transdanubii, západne od Dunaja, až po Neziderské jazero) a na územiach, ktoré s ním hraničili, boli už vtedy napevno usadení Avari, ktorí tam vytvorili avarský kaganát. K týmto hraničným územiám patrilo južné Slovensko, enkláva v Sedmohradsku, ktorú s Panóniou spájala rieka Mures, Päťkostolie, oblasť okolo Neziderského jazera a od konca 7. storočia aj severovýchodné Rakúsko (Wienerwald, povodie rieky Thaya, ale aj Marchfeld a "stepná" oblasť okolo juhomoravskej Pálavy; napr. Dolní Dunajovice). Avari si podrobili oi. aj slovanské obyvateľstvo, ktoré sa tam prisťahovalo ešte pred ich príchodom, v rámci prvej migračnej vlny. To však nebránilo tomu, aby "južní" Slovania druhej hlavnej migračnej vlny na **začiatku 7. storočia**, prenikali na sever, zrejme cez dnešné Dolné Rakúsko a Burgenland (ktoré Avari obsadili až v období neskoroavarskeho kaganátu, koncom 7. storočia /Zábojník 2014 str.33, obr.1; Bednaříková, Homola, Měřínský 2006 str.46-48/). Títo "južní" Slovania zaujali pravdepodobne aj územia na sever od Devínskej brány a v okolí Bratislavy. Zdá sa, že tamjšie "slovansko-avarské" pohrebiská ako napr. Devínska Nová Ves, Záhorská Bystrica, Bernolákovo aď, majú prevažne slovanský charakter, na rozdiel napr. od Komárna II /Trugly SIA 2/1993 str.191-308/, aj keď samozrejme nie je možné vylúčiť, že tam boli pochovaní aj Avari (por. napr. keramiku tzv. potiského typu v DNV a niektoré zvláštnosti pohrebného rítu /Eisner 1966 str.162n, 326, 389n aď/).

Mohli by o tom zdánlivo svedčiť i lebky nachádzané v "slovansko-avarských" hroboch, ktoré majú v období staršieho kaganátu, takmer výhradne europoidný charakter. Až v období neskorého kaganátu, bol podiel mongoloidných typov lebiek o niečo vyšší, čo pravdepodobne súviselo s príchodom ďalšej vlny stredoázijských nomádov do Karpatskej kotliny. Zdá sa, že väčšina mongolsko-turkitických Avarov v Karpatskej kotline mala europoidné rysy; týka sa to predovšetkým nemongoloidnej časti Turkutov /Talbot Rice 1973 str.38/, ale aj Heftalitov, ktorí pravdepodobne boli súčasťou avarskeho kmeňového zväzu (a mali bielu pleť /por. str.42/). Pôvodne u Avarov v Ázii, bola zrejme pomerne rovnomerne zastúpená jak ázijská, mongoloidná (Žuan-žuan a snád' i časť Ogurov, resp. Oghuzov a ďalších Turkutov), tak aj europoidná zložka (niektoré turkitické etniká). Až počas ich migrácie do Európy a po ich príchode do Karpatskej kotliny, sa súčasťou avarskeho kmeňového zväzu stali aj "pseudo-Avari" (Varchoniti: Uar/War, Chunn), ktorí potom spolu s Turkutmi, tvorili jeho prevládajúcu zložku. V Komárne Lodeniciach, kde boli pochované avarské elity, boli antropologicky určené iba traja mongoloidní a dvaja mongoloidní jedinci, z celkového počtu 63 skúmaných hrobov /Jakab SIA 2/1993 str.320/.

Podľa niektorých hypotéz, Heftaliti boli indoeurópskeho pôvodu. To považujem za takmer vylúčené. Oni iba prijali východoiránsku baktrijsčinu, ale hovorili aj sogdčinou a turkickými dialektami. Je však možné, že súčasťou Heftalitov sa stali niektoré indoiránske etniká, pochádzajúce z krajín, kde Heftaliti pôvodne sídlili (dnešný Afganistan a sč Pakistan; Paktyjci, predkovia Paštúnov) a ktoré zhruba do polovice 6. storočia dobyli (Baktria a Tarimská panva: Jue'č - Tocharovia; severná India, vrátane Guptovskej ríše...).

Podotýkam, že medzi "južnými" Slovanmi, ktorí prenikali do podunajského priestoru, boli skúsení bojovníci, ktorí sa zúčastňovali balkánskych vojenských ťažení a preto dobre poznali avarskú taktiku. Koniec, koncov, pokiaľ sa týka odevu, výstroja a výzbroje, veľmi sa od Avarov neodlišovali, skôr naopak, ako to dokladajú aj hrobové nálezy.

Títo "južní" Slovania potom postupovali pozdĺž rieky Moravy, až na dnešnú južnú Moravu, kde sa postupne na všetkých týchto územiach usadzovali. Aj to vytváralo napätie medzi Avarmi a oboma slovanskými etnikami (vrátane ďalších faktorov, ako bolo napr. platenie tribútu, násilie voči ženám, "odvody" do avarskeho vojska

atď). K tomuto napätiu nepochybne prispel i odchod niektorých skupín obyvateľstva (na ktorých boli Avari hospodársky závislí; napr. Dulebovia), z dosahu avarskej moci, do vzdialenejších, (väčšinou) slovanských území. To všetko nakoniec vyústilo do povstania a otvoreného slovansko - avarského konfliktu, **po roku 623**, ktorého sa na slovanskej strane zúčastnili i potomkovia Avarov a slovanských žien (z prvej migračnej vlny: Praha-Korčák; väčšina z nich sa totiž musela narodiť už medzi rokmi 590-605). Vtedy časť Slovanov nad Dunajom, predovšetkým na juhu dnešného západného Slovenska a v oblasti rieky Moravy, získala na Avaroch nezávislosť (politické zjednotenie podunajských Slovanov, pod vedením franského kupca Sama a úspešné vojenské akcie, aj vďaka znalosti avarskej taktiky a skúsenosti z bojov na Balkáne). K tomu prispelo i dočasné oslabenie avarskej moci v dôsledku neúspešného, až katastrofálneho obliehania Konštantínopolu v roku 626 (spolu so Slovanmi), ale aj kvôli vnútorným rozporom (rozštiepenie avarského kmeňového zväzu; odchod Kutrigurov).

Neskôr si však (niektorí) slovanskí náčelníci a avarské elity, zrejme spolu celkom dobre rozumeli. Bez ohľadu na to, čo písali Fredegar /IV.48/ a vlastne i Nestor, o avarskom útlaku. Pokiaľ tomu tak aj bolo, tak sa to týkalo väčšinou iba nižších vrstiev obyvateľstva, a aj to predovšetkým, pred rokom 623.

Práve s touto neskoršou vlnou, sa mohol dostať zo stredného Balkánu, cez stredné Podunajsko (Burgenland, západná Panónia; tam i Dulebovia) a Moravu, až do českej kotliny, predovšetkým do oblasti Polabia, kmeň Čechov. Títo "južní" Slovania však zaujali pravdepodobne aj stredné a dolné Povltavie; por. napr. veľké sídlisko v Roztokách u Prahy, ktoré aspoň z časti, sa dá pripísať južnej migračnej slovanskej vlne (pokiaľ by tu obe slovanské etniká spoločne žili, tak by si celkom dobre rozumeli; jazykové rozdiely medzi nimi nemohli byť totiž príliš veľké).

V oblasti rieky Moravy sa vtedy usídlili tí "južní Slovania", z ktorých niektorí jedinci neskôr, mohli predstavovať mocenskú elitu (mojmírovská dynastia /por. napr. Měřínský 2006 str.12, 15-17/).

K elitám 8. a 9. storočia mohli patriť i potomkovia franského Sama (ktorí však s Mojmirovcami nemali nič spoločné). Pripomínam, že Samo mal podľa Fredegara /IV.48/, s dvanástimi slovanskými manželkami, 22 synov a 15 dcér a tí mali určite ďalších potomkov. Nepredpokladám, že bol židovského pôvodu, ako usudzujú niektorí bádatelia. Fredegar i Conversio jednoznačne uvádzajú že bol Frank. Jeho meno mohlo byť odvodené od staroitálického boha prísahy, ktorý sa nazýval Semo Sancus /Svoboda ed. 1974 str.554/.

Nie je vylúčené, že sídla Samových potomkov sa mohli nachádzať na strednom Považí a v Ponitří, v širšom ponímaní, na juhozápadnom Slovensku /Čilinská ŠZ 32/1996 str.166/. V tejto oblasti sa nachádza pomerne vyššia koncentrácia včasnოსlovanských pamiatok. Na juhu sa táto oblasť stýkala so severnou hranicou avarského kaganátu. Na rozdiel od južnej Moravy, ktorá až do záveru 7. storočia, nebola v bezprostrednom kontakte s Avarmi. V Burgenlande a v Dolnom Rakúsku sa včasnოსlovanské nálezy nachádzajú len sporadicky (napr. Hohenau a. d. March; z novších výskumov je to Mitterretzbach, Pellendorf a Enns /König 2022 str.25n/). Čechy zrejme nepripadajú do úvahy, aj keď sa tam väčšinou lokalizuje Wogastisburg, ovšem bez dostatočne preukazných faktov (napr. Úhošť u Kadane: len na základe nepresvedčivej etymológie; hradisko Rubín: pomerne hojné nálezy "avarských" pamiatok; ale vyvodzuje sa to i zo smeru vojenských ťažení: Austrázijsi, Alemanni, Longobardi).

Pokiaľ sa týka lužického Srbska (Dervan), ale aj Korutánska (Valluk), tak pôvodne sa jednalo o franské vazalské krajiny, ktoré po prejení na Samovu stranu, sa určite nestali integrálnou súčasťou jadra Samového kmeňového zväzu (vzdialene to pripomína roztrúsené stredoveké "štátiky", patriace do "svätej rímskej ríše národa nemeckého").

Potom sa tu logicky ponúka otázka, či Pribina na Nitriansku, nebol vzdialeným príbuzným franského Sama (Pribinov evidentný príklon k Franskej ríši; jeho pravdepodobná franská (bavorská) kresťanská manželka; otvorený konflikt medzi Mojmirovcami a Pribinom a jeho útek k správcovi franskej Východnej marky, Ratbodovi; v súvislosti s vysvätením kostola v Nitrave arcibiskupom Adalramom, sa uvažuje o tom, že kresťanské jadro Pribinovho "dvora", tvorili franskí obchodníci). Samozrejme, že sa jedná len o ťažko overiteľnú hypotézu. Pritom neriešim otázku, či Pribina už vtedy bol kresťanom (jeho krst z určitých dôvodov nemuseli Frankovia uznávať).

Ale asi nie je náhoda, že na strednom Považí (Pobedim, Majcichov) a v Ponitří (Bojná), vznikajú na prelome 8./9. storočia, významné hradiská. A taktiež nie je bez významu skutočnosť, že už od včasnოსlovanského obdobia je možné vydeliť na Morave a západnom Slovensku, dva samostatné kultúrne okruhy: 1., stredná a južná Morava, vrátane Záhoria, až po Bratislavskú bránu, 2., Ponitrie a stredné Považie. Takto vydelené kultúrne okruhy, predznamovali neskoršie sídelné územia, na ktorých sa pravdepodobne už na prelome 8./9. storočia, alebo na samom začiatku 9. storočia, etablovalo jak nitrianske kniežatstvo (Merehani?; 30 hradísk, resp. civitas, podľa Bavorského geografa), tak aj moravské kniežatstvo (Marhari?; 11 hradísk). Neďaleko Bojnej a Nitrianskej Blatnice sa nachádza vrch Marhát. Staronemecké Marh a neskôr March, znamená Morava (por. napr. Marchfeld = Moravské pole). Pripomínam, že Nitrianske kniežatstvo bolo po roku 833, súčasťou Moravského kniežatstva (označenie Veľká Morava je možné s výhradou používať iba pre obdobie Svätoplukovej vlády).

Aj z územia Čiech (napr. Roztoky, Slatinky, Kšely, Lužná u Rakovníka: náramky s rozšírenými koncami, Dřevíč, Sýkořice a Třebusice: lúčovité spony...), ale aj z Moravy (Břeclav, Poštorná, Mikulčice) a Slovenska (Holiare, Želovce, Bratislava-Dúbravka ad), pochádzajú nálezy typu Martynovka-Čadjavica. Dokonca sú známe i z

centrálneho Poľska (Lubniewice, Szeligy /Eisner 1966 str.89/, Tumiany, ale aj z Krakova /Šalkovský 2018 str.44, obr.10/) a sporadicky sa nachádzajú i v Nemecku a v Rakúsku (Lauriacum - Enns; strieborná garnitúra).

N. Profantová /PA 2013 str.176n/ uvažuje skôr než o byzantskej proveniencii týchto artefaktov, o kultúrnych impulzoch. Aj V. Varsík považuje jednoduchšie bronzové šperky za výrobky provinciálnych dielní, resp. za napodobeniny byzantských predlôh, priamo v barbarskom prostredí. K nim patria nepochybne i "byzantské" opaskové pracky, ktoré boli rozšírené vo východnej Európe /Kazanskij 2014 rys.12/, ale aj po celom Balkáne a v Karpatskej kotline, už od 6. a v priebehu 7. storočia. Pre našu problematiku je dôležitý hlavne typ Sucidava a Keszthely-Pécs /Varsík SIA 1/1992 str.77n, 85n, 107n/. Podobné nálezy sa nachádzajú aj na rannobyzantských lokalitách, južne od delty Dunaja. Tie však súvisia okrem iného, aj so šírením kultúry Peňkovka na východný Balkán /Kazanskij 2014 rys.2/.

Spolu s kultúrou Peňkovka, sa na východnom Balkáne, šírili i typ Martynovka /Kazanskij 2014 str.54/ a to už od 6. storočia. Ako som už spomínal, ukladanie depotov tohto súboru pamiatok, sa dáva do súvislosti až so zánikom peňkovskej kultúry, okolo polovice 7. storočia. Je nepochybné, že niektoré nálezy patriace do tohto horizontu, ako napr. náhrdelníky so špirálami a plechovými lichobežníkovitými záveskami (podobné náramky so záveskami sa však vyskytujú už v zarubineckej kultúre /Poboř SIA 1/1975, tab. II: 23, 24/), bronzové kruhové ozdoby, závesky v tvare omega s dvojitou špirálou, záušnice zakončené špirálou, náušnice s prívěskom vo tvare slzy, alebo perly, náhrdelníky s rytou výzdobou (Zalesie, Čadjavica), pinzety s rytou výzdobou (Mochnač, Jevičko), niektoré kovania zdobené úponkou, alebo zoomorfnými motívami atď /Eisner 1966 str.115/, poukazujú na stredomorsko-byzantskú **tradíciu** (Pastyrskoje /Prichodnjuk 2005/, Kozijevka, Martynovka, Hački /Korzuchina 1996/). Takže až na výnimky, nejedná sa o priame byzantské importy. Naopak, u východoeurópskych lúčovitých (papršlekovitých) spôn, ktoré bývajú súčasťou martynovských depotov, alebo hrobových nálezov, sa predpokladá východogermánsky pôvod. To isté platí i pre náramky s rozšírenými, zosilnenými trubicovými koncami, ktorých počiatky sa spájajú s dielňami v Pričernomorí /Svoboda PA 1953 str.44n/. Ovšem na Balkáne a na strednom Dunaji, majú podobné lúčovité spony s maskou na nôžke, prípadne i so štylizovanými vtáčimi hlavičkami, hrubšie prevedenie a pripisuje sa im slovanský pôvod (por. napr. Suceava /Matei SIA 1/1962 str.157/; často sa popisujú ako antské fibuly); podobne ako sa pripisuje slovanský pôvod aj náušniciam s hviezdovitým prívěskom - typ Čadjavica (ale aj tie inšpiráciu čerpali z byzantského prostredia /por. Svoboda PA 1953 obr.24:1-2/) atď. Zo slovanského prostredia pochádzajú i náušnice s bubienkom, pričom existujú doklady o ich miestnej výrobe (Mikulčice /Klanica 1974; por. Profantová PA 2013 str.177, obr.5/). Aj lúčovité spony Wernerovej skupiny I C /Curta AR 2008 str.650, 653n; Eisner 1966 str.107/), ako i antropo a zoomorfné figúrky, sa pripisujú oi. aj Slovanom /Eisner 1966 str.468n/. Súčasťou nálezových celkov typu Martynovka, bývajú aj pásové kovania (plechové, lisované, nezdobené, alebo zdobené jednoduchým, čiarkovaným vzorom, alebo prerezávaním) a ďalšie artefakty, ktoré majú stepný, nomádsky pôvod. Proste, depoty, alebo artefakty typu Martynovka, majú synkretický charakter.

Mimochodom, keramika tzv. podunajského typu, má blízke obdoby k niektorým keramickým typom napr. z Pastyrského gorodišča (južne od dneperského Čerkasy), ale aj z Klin-Jar (Krym; neslovanské etniká; Ostrogóti, prípadne Altziagiropia /Jordanes: Getica V.37/). Už V.V. Sedov poukazoval na príbuznosť keramiky podunajského typu z **kostrových** pohrebísk na Dunaji, s tvarmi v severnom Pričernomorí a na dolnom Dunaji. Podobne aj D. Třeštík a J. Zeman považovali podunajský typ za prejav jednej etapy migračného procesu Slovanov /Čilinská 1989/1990 str.20n/. To však neznamená, že s Antami sa v 6. storočí nešírila aj keramika podobná pražskému typu. Práve naopak, spolu s podunajským typom sa šírila i keramika, veľmi blízka typu Praha-Korčák; v staršom období (od konca 5. storočia), dokonca výhradne (por. keramiku z lokalít ako Suceava a Sărata Monteoru v Rumunsku). Taktiež si netreba predstavovať, že na západ sa šírili iba Sklavíni a na Balkán iba Antovia. Obe etniká boli už vo svojej starej vlasti čiastočne "premiešané". Takže keď sa napr. píše, že Antovia prenikali za Dunaj, tak v skutočnosti oni tvorili iba dominantnú zložku týchto korisťníkov, alebo migrantov. Ovšem niektoré kmene Sklavínov, prenikali na Balkán i samostatne.

Tejto vyššie opísanej mladšej (balkánskej) migrácii, ktorú v Karpatskej kotline je možné datovať na počiatok 7. stor. n.l. /Čilinská 1989/1990 str.19n; teda len krátko pred vystúpením franského Sama/, predchádzalo niekoľko slovanských vln (vysoké frekvencie haploskupiny R1a-M417 a od nej odvodených línií; v strednej Európe predovšetkým R1a-L260), reprezentované staršou keramikou typu Praha - Korčák. Tento ľud, ktorý pochovával kremačne a staval polozemnice, pochádzal z oblasti **Pripjatja** (zrejme túto migráciu do českej kotliny mýticky opisuje Kosmova kronika, na rozdiel od Dalimila). Z územia pôvodného osídlenia v pripjaťských bažinách, táto vlna smerovala predovšetkým na západ, do Poľska (odtiaľ potom na Moravu, Slovensko, do Čiech, do východných oblastí Rakúska, Nemecka atď /por. napr. Zeman PA 1/1979 str.113n/). Práve túto vlnu Slovanov, už po ich usadení, zaznamenal Prokopios /Válka s Góty II.15/, keď písal, že Herulovia nad stredným Dunajom, po porážke od Longobardov roku 512 n.l. (uvádzajú sa aj roky v rozmedzí od 494 po 509 n.l.), zamierili (okrem Ilýrie) aj na severozápad, do Škandinávie (smer: Varnovia na východ od dolného toku Labe, Dáni a ostrov Thule za oceánom; v tej dobe sa tak označovala pravdepodobne južná Škandinávia; určite nie Island /por. popis Thule u

Prokopia, II.15/). Vtedy prechádzali územiami, ktoré boli už osídlené Slovanmi /por. napr. Měřínský 2002, str.53/. Z toho vyplýva, že tí Slovia, ktorí predstavovali staršiu migračnú vlnu, sa museli usadiť na území, severozápadne od dolného Pomoravia (pravdepodobne v českej kotline, alebo v nemeckom Polabí /por. mapu in Zeman PA 1/1979 str.116/), minimálne koncom 5. stor. nl.

O prítomnosti Slovanov na strednom Dunaji pred polovicou 6. stor. nl, môže svedčiť i sporný text Martina z Bragy, ktorý popisoval misijnú činnosť Martina z Tours /Avenarius 1986 in Tejral 2012 str.33; Ratkoš 1964 str.60/.

Po odchode Longobardov z Čiech do Rugilandu okolo roku 488/489 nl /Droberjar 2005 str.161/, sa uvoľnili niektoré územia, predovšetkým v oblasti Polabia. Samozrejme, že vtedy ešte v Čechách sídlili zvyšky Svébov a ďalších východogermánskych etník (Čechy patrili do východomerovejského okruhu radových pohrebísk). Na území medzi riekami Labe a Sála, sídlili Durínkovia (po páde Durínskej ríše, v roku 531 nl, o ktorý sa zrejme pričínili aj Slovia, tam zostali iba jednotlivé skupiny Durínkov a Sasov /Šalkovský 2018 str.47/). Na južnej Morave, minimálne po Brnensko (napr. Žuráň, Blučina) a v Dolnom Rakúsku, sídlili Herulovia a po nich Longobardi (od roku 508/509, až zhruba do polovice 6. stor. nl). Západne od nich, v Tullner Feld, alebo vo Waldvierteli, sídlili Rugiovia (do roku 489 nl, keď ich tam vystriedali Longobardi, ktorí sa neskôr odtiaľ, z južnej Moravy, zo Záhoria a priľahlej časti Rakúska, v rokoch 526-527 /resp. 546-547; druhá vlna?/, presunuli do Panónie). Vo východnej Panónii sídlili Gepidi; práve k nim, na územie dnešného východného Maďarska, podľa Prokopia /Válka s Goty III.35/, prešiel longobardský Hildigis (Ildiges), pričom ešte predtým utiekol ku Slovanom; zrejme niekde na juhozápadné Slovensko; cca 535 nl /Měřínský 2002 str.24; Droberjar 2005 str.165/. Tento Hildigis napr. velil aj veľkému slovanskému vojsku – jazde (už vtedy!), ktoré išlo na pomoc Gótom v Taliansku /Třeštík 2010 str.18/.

Časť germánskych kmeňov sa presunula z Čiech aj do rakúskeho a bavorského Podunajska (Bajuvari, ktorí meno prevzali(?) od keltských Bójev; prvá zmienka o nich je z roku 551 nl /Měřínský 2002 str.19/). Slovia postupne prenikali na pôvodné germánske územia viac-menej nenásilne a postupne prevrstvili, resp. asimilovali predslovanské obyvateľstvo (do určitej miery sa sídelné oblasti osídlené germánskymi a slovanskými etnikami, vzájomne rešpektovali /Měřínský 2002 str.25, 57; Tejral 2012 str.58; Zábojník 2014 str.34/). Dialo sa tak hlavne po odchode germánskych elít a vojenskej zložky obyvateľstva. Podľa výpovede archeologických prameňov, územie Čiech a Moravy obývali síce až do polovice 6. stor. nl, germánske kmene /Droberjar 2005 str.204n/. Je však ale veľmi pravdepodobné, že novopríchodzie slovanské kmene, reprezentované keramikou pražského typu, mohli vytvárať v germánskom prostredí enklávy, už koncom 5. stor. nl, minimálne v Polabí (por. ale aj napr. Březno u Loun v Poohří, s archaickou slovanskou keramikou /Šalkovský 2018 str.47, obr.15/), ale aj na (strednej) a východnej Morave /Galuška in Fusek, Zábojník SIA 2/2003 str.333/, pričom by tak koexistovali s merovejským a longobardským osídlením /Jelínková 2014 str.29; Zábojník 2014 str.34/. Napríklad na západnom Slovensku, je hranica medzi langobardským a včasneslovanským osídlením, vymedzená Malými a Bielymi Karpatami /Segeš, Šedová 2010 str.111; Tejral SIA 2/1975 str.432/. Ovšem podľa najnovších zistení, sa longobardské sídliská nachádzajú pravdepodobne aj na dolnom Považí /T. König: Najstarší Slovia na našom území. FF UK Bratislava, katedra archeológie/, čo však môže súvisieť až s ich presunom do Panónie (podobne i pohrebisko v Rusovciach). Na Záhorí (napr. Stupava, Dúbravka, Lakšárska Nová Ves ad'), ako aj v Burgenlande a v Dolnom Rakúsku (sporadicky), sa Slovia usídľovali až po odchode Longobardov do Panónie; najneskôr však od polovice 6. storočia /Šalkovský 2018 str.45/.

Aj na územie Slovenska mohli prenikať slovanské kmene, už koncom 5. storočia. Svébov (svébske kráľovstvo v severozápadnej časti Karpatskej kotliny), ktorí boli usídlení aj na dnešnom území západného Slovenska, porazilo po prekročení zamrznutého Dunaja, v roku 469/470, vojsko ostrogótskeho kráľa Thiudimera (Theodemir), ktorý vtedy vládol v Panónii, v oblasti rieky Zala (Balaton). Svébovia potom odišli na západ, ale Ostrogóti a ani ich susedia Gepidi, ako aj Herulovia a neskôr Longobardi, tieto územia nezaujali /Fusek, Zábojník SIA 2/2003 str.327/. Pre možnosť včasného príchodu Slovanov na územie Slovenska, môže svedčiť uzavretý sídliskový objekt vo Výčapoch-Opatovciach, kde sa spolu s archaickými, prechodnými tvarmi slovanskej keramiky, našla i keramika "hunská", s vlešteným ornamentom /Dekan SIA 2/1971 str.564/. K tomuto najstaršiemu stupňu slovanskej keramiky D. Bialeková priradila aj nálezy z Nitrianskeho Hrádku, Siladic a Košút /Bialeková SIA 1/1962 str.135/; zrejme stupeň Ia, podľa G. Fuseka /Fusek, Zábojník SIA 2/2003 str.330/. Sem patrí napr. i časť keramického inventára z Nitry – Mikov dvor /Fusek SIA 1991 str.311, 314n/, Ludaníc a Lakšárskej Novej Vsi /Šalkovský 2018 str.46, obr.13/.

Zrejme aj vyššie spomínané prírodné faktory a pandémie moru, prispeli k tomu, že niektoré turkiticko - mongolské etniká opustili svoje pastviny vo vzdialených východných stepiach a usadili sa v Panónskej nížine

(Avari; ich príchod do Európy sa datuje do rokov 557/558 a ich usadenie sa v Karpatskej kotline po porážke Gepidov a odchode Longobardov do severného Talianska, do rokov 567/568).

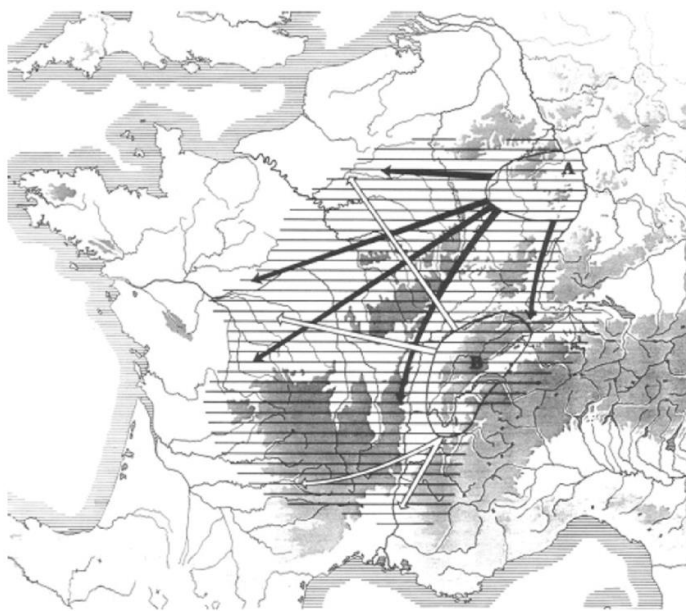
Nie je však vylúčené, že niektorí predkovia Slovanov mohli prenikať na Balkán a do panónskej oblasti už skôr, či už v súvislosti s pohybmi sarmatských kmeňov, alebo aj ako súčasť hunského kmeňového zväzu. To však ale neznamená, že sa tu vtedy natrvalo usadili.

Priscus vo Fragmenta Historicorum Graecorum (fr.8), písal v súvislosti s posolstvom k Attilovmu dvoru (správa sa vzťahuje k roku 448), o medovine (medos). Jordanes pri opisovaní hunského pohrebného obradu poznamenal, že smútočná hostina nad Attilovým hrobom sa v miestnom jazyku nazývala strava /Getica XLIX.258/. Obe slová sú zrejme indoeurópskeho pôvodu. Môžu byť jak germánskeho (straw), tak aj slovanského pôvodu, čo je asi pravdepodobnejšie.

Poznámky ku keltskej etnogenéze.

Je tu ešte jeden problém, ktorý súvisí s distribúciou haploskupiny R-L51/M412 a teda i so šírením KZP pozdĺž Dunaja a cez alpské oblasti, až do Francúzska. A takisto i s distribúciou haploskupiny R-P312/S116, ktorá súvisí s únětickým komplexom a následnými kultúrami. Jedná sa teda o etnogenézu Keltov. Predpokladá sa, že protokeltčina v dobe bronzovej, tvorila s protoitalickým jazykom, jazykovú jednotu. Niektoré fakty (aj vyššie naznačené) však napovedajú, že tomu tak nebolo. Bol to "predkeltský" jazyk, ktorý pravdepodobne vznikol ako výsledok styku **autochtónnych** a **protoitalických** (predovšetkým nositelia dominantnej haploskupiny R-L51) jazykov, v dnešnom východnom Francúzsku a západnom Švajčiarsku (od 2. pol. 3. tisícročia BC; ovšem na utváraní "predkeltského" jazyka sa nepochybne podieľali aj nositelia haploskupiny R-P312, z oblasti stredného Porýnia; kultúry Adlerberg, Neckar, Hochrhein ad.). K autochtónnym jazykom patrili jednak jazyky blízke paleoiberským (napr. vaskonské), pôvodom ešte z epigravettien a solutrénu a jednak afroázijské (od neolitu: ľud cardiových kultúr; nimi boli oi. nepochybne ovplyvnené aj ďalšie jazyky v atlantickej oblasti a v západnom Stredomorí; oi. aj sardínčina). Je zaujímavé, že distribúcia "protoitalickej" haploskupiny R-L51, sa obmedzuje iba na centrálnu a južnú územie Francúzska, kým v atlantickej oblasti a na severe, vrátane Bretónska (Veneti, Andés), takmer absentuje (toto územie zaberala armorická kultúra; tradícia doby bronzovej). Zdá sa, ako keby rešpektovala sídelné územia potomkov KZP (maghrebsko-iberských, i poststepných).

Protokeltský jazyk sa začal formovať až v priebehu neskorej doby bronzovej (LBA) a počas halštatskej doby, predovšetkým v dôsledku tlaku ľudu juhonemeckých popolnicových polí (Urnenfelderkultur, Urnfield), na ľud sídliači v oblasti Porýnia (nositelia dominantných haploskupín R-P312 na strednom Rýne a R-L51 na hornom Rýne) a následne šírenie tohto porýnskeho ľudu, do dnešného východného a stredného Francúzska, teda do prostredia hovorcov "predkeltského" jazyka (zároveň dochádzalo k ďalšiemu šíreniu urnfieldskej kultúry smerom na západ, až na Pyrenejský poloostrov). Dôležitá z tohto hľadiska bola **rýnsko-švajčiarska skupina** (RSFO; Rhin-Suisse-France orientale; od neskorej doby bronzovej; konkrétne od stupňa HA 1), ktorej počiatky, aspoň v oblasti západného Švajčiarska, horného Rýna a príľahlej časti Francúzska ("predkeltské" podložie), je možné sledovať už od EBA (Alps-Rhône groups, odlišné od západných skupín Blechkreis, ako napr. Singen a East Swiss, ale blízke porýnskym skupinám: Neckar, Ober a Hochrhein); pomerne jednotná materiálna kultúra, vrátane východného Francúzska /por. aj Filip 1995 str.18n; Jockenhövel 2012 str.343/.

Rozšírenie skupiny Rhin-Suisse-France orientale, počas fázy 2, LBA /zdroj: Brun, Mordant 1988; in: G. Capuzzo, J. Barcelo 2022, str.124/. Okruhy označené ako A, B, predstavujú jadrové oblasti, odkiaľ sa skupina RSFO postupne šírila do dnešného Francúzska. Populácie z okruhu **A** boli nositeľmi dominantnej haploskupiny R1b-P312 a od nej odvodených línii (R1b-U152: Švajčiarsko, Francúzsko, juhozápadné Nemecko, Tyrolsko, severné a stredné Taliansko /tam sa nachádza oi. u Latinov/ a jej sesterská línia R1b-L21: sz Francúzsko, Bretónsko, Írsko /už od cca 2000 BC/, Škótsko, Wales). Populácie z okruhu **B** boli nositeľmi dominantnej haploskupiny R1b-L51. Na formovaní protokeltského jazyka sa podieľal jak ľud oboch okruhov (predovšetkým R-L51 a R-U152), tak aj hovorcovia predkeltského jazyka z oblasti dnešného východného a stredného Francúzska.

Takže západohalštatský kultúrny okruh **ako celok** (ako priamy pokračovateľ juhonemeckých popolnicových polí), s keltskou etnogenézou pravdepodobne priamo nesúvisel (**iba jeho západná časť**). Aj podľa Hérodota /Dejiny II.33/, sa zem Keltov nachádzala pri prameňoch Dunaja (teda neďaleko Rýna), pričom Kelti susedili s Kynéziou na Pyrenejskom poloostrove /por. aj Aristoteles: Meteorologica I.13/. Hekataios z Milétu (550-480 BC) umiestňoval Keltov severne od dnešného juhofrancúzskeho pobrežia, teda nad Massaliu (lat. Massilia) a Ligúrov /PDČ 1978 str.433/. Takže keltská pravlasť by sa podľa Hérodota (a ďalších, tu uvádzaných faktov), mala nachádzať v oblasti dnešného západného Švajčiarska (vrátane alpských údolí), v juhozápadnom Nemecku (Bádensko-Württembersko; tam i Schwarzwald, kde pramení Dunaj, ale aj stredné Porýnie), vo východnom Francúzsku, vrátane oblasti Champagne a južnom Francúzsku (nad Ligúrmí), až po Pyreneje. Aj najstarší (minimálne od 6. stor. BC), písomne zaznamenaný keltský (galský) jazyk, lepontčina /Urbanová, Blažek 2008 str.181/, je doložený v Raetii, v oblasti Lugana vo Švajčiarsku, vrátane oblastí jazier Como a Maggiore. Lepontské nápisy sa prevažne spájajú s kultúrou Golasecca, ktorá bola súčasťou kultúrneho komplexu popolnicových polí (nástupkyňa kultúry Canegrate, ktorá predstavovala prvú migračnú vlnu populácie Urnfield /V. Kruta 2003/). Práve v tejto oblasti sa nachádzala dôležitá cesta cez Alpy (St. Gothard), na Apeninský poloostrov (kontakty, obchod; aj so soľou). Žilo tam jak keltské a ligúrske obyvateľstvo, tak aj Rhaetovia, ktorí mali jazykovo blízko k Etruskom /D. Stifter 2012 str.23-36/.

Ešte starším je tartézsky jazyk z juhozápadnej Ibérie, ktorý je písomne doložený zrejme už od 8. stor. BC. Pôvodne sa považoval za neindoeurópsky, ale v poslednej dobe býva považovaný za najarchaickejšiu doloženú verziu keltského jazyka, aj keď medzi odborníkmi na keltskú problematiku, nepanuje v tejto otázke úplná zhoda /Reichstätter 2019 str.25/.

V novom svetle sa potom javí i ambigatská legenda, zaznamenaná T. Líviom /Dějiny V 34-35/, ktorá sa zrejme viaže k 6. stor. BC (E. Šimek túto udalosť kládol k roku 400 BC /1934, str.19/). Vzhľadom k tomu, že keltská pravlasť sa v podstate dodnes hľadá v celom západohalštatskom okruhu a v užšom zmysle v priestore dnešného Bavorska a tiež stredných a juhozápadných Čiech, tak aj preto sa táto legenda považuje za veľmi nepravdepodobnú /prehľadne staršie názory in: Dobiaš 1964 str.41-42/. Ovšem vzhľadom k tomu, že Protokelti/Kelti preukazne sídlili už v dobe halštatskej v západných oblastiach západohalštatského okruhu a zároveň fakt, že oblasti pôvodne považované za keltskú pravlasť, obývali v skutočnosti protoitalické kmene a v staršej dobe bronzovej aj ľud, ktorý patril pravdepodobne k hovorm "predgermánskeho" jazyka (etnická

hranica v južnom Nemecku, medzi Bell Beaker North/West a East), tak legenda o rozchode Ambigatových synovcov, sa stáva vo svetle týchto skutočností, dôveryhodnejšou. Pripomínam, že Segovesus, z oblasti osídlenej Biturigami v strednej Galii, zamieril do Hercýnskeho lesa (na jeho meno upomína pohorie Harz v strednom Nemecku, na severných hraniciach Dolného Saska; všeobecne sa má však za to, že Hercýnsky les sa rozkladal na rozsiahlom území od Rýna, až po Karpaty /Caesar: Bell. Gall. VI.25-28; Strabón: Geographica VII.1.5; E. Šimek 1935 str.7n; Dobiáš 1964 str.35n/). Iná tradícia (Pompeius Trogus) toto východné ťaženie zakončuje v Illyricos sinus (snáď Noricum) a v Panónii /Dobiáš 1964 str.41/. No a Bellovesove južné ťaženie do dnešného Talianska, predchádzalo neskorším keltským migráciám, ktoré sú známe z historických prameňov. Počiatkové keltské migrácie na východ (a juh), presiahli zrejme rámec jednej generácie, prípadne môžeme uvažovať aj o viacerých vlnách (už od 6. stor. BC?; por. robusných jedincov z prostredia bylskej kultúry; viď nižšie). Preto mená keltských náčelníkov, ktorých Lívius spája s týmito migráciami, patria buď do sféry legend, alebo sa jedná len o jednu z migračných epizód.

Niektoré spoločné prvky, typické pre celú západohalštatskú oblasť ako napr. impozantné mohyly, z ktorých niektoré sa dajú označiť za kniežacie (množstvo mimoriadne bohatých mohýl, sa nachádza na hornom toku riek Rhôny, Rýna a Dunaja /PDČ 1978 str.407/), bohaté komorové hroby s vozmi a postrojmi (najviac v oblasti Württemberska, ako aj v pásme hornodunajsko-švajčiarsko-hornorýnskom, až do východného Francúzska, ale aj v česko-bavorskej oblasti; tie sa považujú za najstaršie /Filip 1956 str.254, 264; Filip 1995 str.28/), zbrane (meče, už aj zo železa, sečné nože, kopije...), bronzové prilby, "turbany", stredomorský import a ďalšie honosné predmety, výstavné sídla vládcov atď., sú odrazom bohatstva západohalštatských elít, ktorého zdrojom bol obchod s exkluzívnym a exotickým tovarom, ako aj so soľou. Toto kultúrne zjednotenie západohalštatského okruhu (predovšetkým HD-LT A), **nebolo dané etnicky** (napr. rozdiely sever – juh; východ - západ), ale došlo tu k určitej forme "globalizácie" a k unifikácii. Sú to predovšetkým významné zhody v materiálnej kultúre v celom západohalštatskom okruhu, okrem keramiky. Vo výzdobe došlo k prísne uplatňovaniu geometrických motívov. Až na konci doby halštatskej nastupuje orientalizujúce obdobie (rastlinný dekor). Ďalej to bola soľ ako strategická surovina, ktorej ťažbu v Soľnej komore a veľkodistribúciu, kontrolovala len úzka skupina tamjších elít (ovšem podľa hrobej výbavy z eponymného náleziska v Hallstatte, sa na ekonomickom prerozdelení, podieľalo čiastočne i miestne obyvateľstvo). Na druhej strane, na regionálnom obchode so soľou, exkluzívnym tovarom a rôznymi komoditami (napr. tuha z južných Čiech, jantár od Baltu, cín, zlato, ale aj dobytok, potraviny, kožušiny, vosk a pod.), participovali i miestne elity, ktoré vďaka tomu zbohatli a mohli tak napodobovať životný štýl mocných halštatských i stredomorských vládcov. Dá sa teda povedať, že sa tu postupne vyčlenila dedičná, rodová aristokratická vrstva, pritom dostatočne mocná a zámožná, aby sa mohla stať vládnuťou elitou /Filip 1995 str.28/. Môžeme dokonca uvažovať o vzájomnej spriaznenosti niektorých kniežacích rodov, v rámci západohalštatského kultúrneho okruhu.

Nie je vylúčené, že určitým vzorom pre túto spoločenskú elitu, mohli byť príslušníci predskýtskej, iránskej (kimmerijskej?) vojenskej jazdeckej vrstvy (haploskupina R1b1a1a2; geneticky teda mali bližšie k Sarmatom, než ku Skýtom; https://en.wikipedia.org/wiki/Srubnaya_culture). K nim pravdepodobne patrili aj Sigynnovia, Sigynnoi. Kimmeri pôvodne sídlili v západokaukazskej oblasti /Dionýsios Periégetés; por. Smirnov 1980 str.33/ a keď ich Massagéti (predkovia Alanov? /Amianus Marcellinus/) sužovali vojnou, prešli cez rieku Araxés, do kimmerskej zeme /Hérodotos: Dejiny IV.11/. Časť Kimmerov sa usadila v 13. stor. BC, aj na poloostrove Kerč, na Kryme (Bospor Kimmerský /Homér Odyssea XI.12-19; Hérodotos: Dejiny IV.12; Strabón: Geographica I.1n/). Do 7. stor. BC obývali juh medziriečia Donu a Dnepru. Hérodotos totiž uvádza, že krajina, v ktorej v jeho dobe sídlili Skýti, patrila v dávnych časoch Kimmerom. V dôsledku skýtskeho tlaku sa Kimmeri rozhodli odísť a Skýti zabrali prázdnu zem /Hérodotos: Dejiny IV.11, 12/. Netreba si však predstavovať, že Kimmeri obývali celú neskoršiu skýtsku oikumenu. Oni žili na juhu dnešného Ruska a Ukrajiny, zhruba od Azovského jazera (vrátane územia severne od neho), smerom na Kaukaz, s ťažiskom na Kubáni. Skýtske kmene (potomkovia zrubovej kultúry, jej západnej časti; haploskupina R1a1a1, resp. R1a1a1b2) sídlili vtedy severne a západne od Kimmerov. Hérodotos ďalej píše, že Skýti prenasledovali Kimmerov, jednak na západ Malej Ázie (Sinopé) a jednak cez Kaukaz, do médскеj krajiny. Asýrske pramene zo 7. stor. BC, sa zmieňujú o Kimmeroch, ktorí sa usadili na severozápade Iránu, na brehoch jazera Urmium. Z obdobia vlády Asarhaddona (681-669 BC) pochádzajú texty, ktoré hovoria o ich spolčení s Médmi. Ovšem ešte predtým, v 8. stor. BC, vpadli do Urartu, v roku 705 BC sa neúspešne stretli s vojskom Sargona II. a v roku 695 BC dobyli Frýgiu. Ovšem na západ (Balkán, stredná a západná Európa), museli Sigynnovia (resp. príbuzné nomádske etniká zo západného Kaukazu), migrovať už oveľa skôr (900-800 BC; HB₂₋₃). Apollónios Rhódsky /Argonautika IV.321/ Sigynn timerov poznal na dolnom Dunaji a sú spájaní i so Sedmohradskom /Bouzek, Hošek 1978 str.49/.

V Európe sa jedná o obdobie tzv. thrácko-kimmerijského horizontu, cca 9.-8. stor. BC; stupeň HB₂₋₃, ktorý je charakteristický hlavne bronzovými a železnými artefaktami kaukazsko-pontského typu, predovšetkým na území od Kubáne (predpokladá sa

i určité spojení s lidem kobanské kultury), po čečenskú oblast; kultúry Bjelozerka a Černogorovka (západná vetva zrubovej kultúry) a následný novočerkasský kultúrny okruh /Bouzek in: Smirnov 1980 str.174n; Stegmann-Rajtár SIA 2/1994 str.326/, s prevahou súčiastok konského postroja, ale patria k nim napr. aj bimetalické dýky s prelamanou rukoväťou a meče s krížovou rukoväťou, niekedy aj so symbolom "maltežského kríža". Ich jednoduchý zverný štýl, známy najmä z liatych bronzových aplikácií konských postrojov, pripomína luristánske bronzové zariadenia zo západného Iránu (/Talbot Rice 1973 str.28n; predpokladá sa, že niektoré kimmerijské kmene sa dostali až tam, do západného Iránu, do pohoria Zagros; luristánske bronzové zariadenia nesú typické rysy kaukazskej kobanskej kultúry). K ďalším charakteristickým pamiatkam, ktoré sa pripisujú Kimmerom, patria tzv. jelenie kamene (stély) v stepnej a východobalkánskej oblasti, ale aj antropomorfné stély so štítmi, kopijami a mečmi zo Španielska, južného Francúzska, južného Nemecka a Talianska /Bouzek 2018 str.236n; na rozdiel od chalkolitických stél s dýkami, zvoncových lukostrelcov; pozoruhodná je však ich distribúcia v rovnakých oblastiach/. Blízke obdoby ku kaukazským nálezom, majú thrácke a macedónske bronzové (väčšinou miniatúrne závesky, či amulety /Bouzek 1990 str.53-57/). Tento horizont je známy aj depotmi, ukladanými po značnej časti Európy. Je to napr. oblasť nad horným Rýnom a horný tok rieky Rhôny, Golf de Lion (Ligyovia, tj. Ligúrovia, ktorí sídlili nad Massaliou, nazývali menom Sigynniov, obchodníkov /Hérodotos: Dejiny V.9/). Ďalej to bolo villanovské Taliansko, Dánsko (tam i germánski Kimbrovia, potomkovia Kimmerov?; por. Chersones Cimbrica vo Vendsyssel), Menklensburško, Poľsko (oblasť lužickej kultúry), Rakúsko, Čechy, Morava i Slovensko /Jazdzewski 1981 str.418; V. Podborský SPFFBU E12 1967 str.38n; Podborský 1997 str.162/. Štylizovaný geometrický sloh, typický pre tento horizont, ovplyvnil do určitej miery aj západohalštatský kultúrny okruh /PDČ 1978 str.671/. V Karpatskej kotline je toto obdobie nomádskych skupín, predstavované skupinou Mezöcsát. Keramika tejto skupiny má základ gávskej, resp. kyjatickej (podiel domácich populácií), ale vyznačuje sa i niektorými prvkami, charakteristickými pre dolné Podunajsko /V. Podborský 1997 str.162; M. Párducz in: Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa 1974 str.311n; Ožďáni, Nevizánsky SIA 2/1996 str.259-262; T. Zbránková 2012 str.24-25/. Na Morave sa terčom útokov týchto predskýtskych nomádov (HB₂₋₃), stávali podolské hradiská /Podborský 1997 str.160/, podobne i v Rakúsku (Stillfried). Vo Vojvodine a v Banáte toto obdobie predstavuje bosutsko-banátsky kultúrny komplex (Sigynnovia za Istrom, v blízkosti "ilýrskych" Enetov, pri Jadranskom mori /Hérodotos: Dejiny V.9/, resp. príbuzný bosutsko-basarabský komplex v Rumunsku /N. Tasič, Balcanica XXXV str.16n; Daicovicu 1973 str.248n/. Sigynnovia sprostredkovali kontakt s východoalpškými metalurgickými centrami a mali účasť na "venetskom" obchode s jazdeckými koňmi /E. Mirošayová: Územie dnešného Slovenska v 8. - 6. storočí pred Kr. AÚ SAV Košice 2009; prezentácia/. Preto Sigynnovia aj v Ligúrii vystupovali ako obchodníci. To, že sa oštepý na Cypre nazývali podľa Sigynniov /Hérodotos: Dejiny V.9/, súviselo zrejme s kimmerijskými ťaženiami v Anatólii (Urtu: Gimirrai, Gamir), vo Frýgii (aj západomaloázijské mestá), pričom niektorí z nich sa pravdepodobne usadili i v Kilíkii (priamo oproti Cypru), alebo až v severnejšej Kappadokii /Bouzek in: Smirnov 1980 str.175/. Mimochodom, tzv. thrácko-kimmerijský horizont je nešťastne zvolený termín. Kimmerovia, prípadne i ďalšie iránske nomádске etniká, nemali s Thrákmi vtedy nič spoločné, okrem toho, že určitý čas sídlili aj v oblasti dolného Dunaja.

Vyššie popísaná charakteristika západohalštatského okruhu, sa do určitej miery týka i východoalštatského okruhu, ktorý bol priamym pokračovaním stredodunajských popolnicových polí (KSPP); predovšetkým horákovská (Horákov-Hlásnica, Býčí skála) a kalenderberská kultúra (Statzendorf-Gemeinlebern a Bernhardsthal; Nové Košariská-Sereď; Šopron; Hurbanovo-Középrépaspuszta); napojenie na juhovýchodoalpsko-adriatickú oblasť (Štajersko, Slovinsko, Korutánsko: súčasť východoalštatského okruhu); situlové umenie, keramika s plastickými antropo a zoomorfnými aplikáciami, s rytými a maľovanými figurálnymi motívami, "mesačné idoly", faktická neprítomnosť niektorých zložiek etruského importu; napr. zobákovité konvice (ktoré sú však významne zastúpené v západohalštatskom okruhu), nízke zastúpenie kovových predmetov i v inak bohatej hrobej výbave (nálezy z Býčí skály sú zrejme iba slabým odrazom bohatstva tamjších elít; svojím charakterom však skôr pripomínajú nálezy charakteristické pre západohalštatský okruh).

Ovšem v 6./5. stor. BC, dovtedajšie strediská moci na hornom Dunaji strácajú svoj význam a ďalej už iba dožívajú; dokonca nad stredným Dunajom, boli niektoré z nich zničené ako napr. Molpír, ale aj lužické hradiská v Sliezsku (Kujawy, Kamieniec u Toruni, Kruszwica) a v Lužici (Wicina pri Lubsku, ale aj napr. depot zlatých predmetov v skýtskom zvernom štýle, vrátane akinaku z Witaszkowa na Nise /Jazdzewski 1981 str.438n, ryc.149/). Cez Moravskú bránu a Kladsko prešli tieto nomádске skupiny aj na Moravu. Do tohto rámca zapadá i kultové miesto v Býčí skále /Golec 2003 str.112/. Centrá moci (nie však ich pôvodní držitelia), sa vtedy presunuli predovšetkým do oblasti stredného Porýnia /Filip 1995 str.39, 51/. Svedčí to o vtedajšej nepokojnej dobe na strednom a hornom Dunaji. Stáli za tým jazdecko-nomádске etniká, ktoré výrazne ovplyvnili vznik vekerzugskej kultúry (Szentcs-Vekerzug-Chotín; alföldská skupina), v strednom Podunajsku (vrátane Moravy /Golec, Fojtík 2020 str.210n/); a to od pol. 6. stor. BC, s ťažiskom v stupni HD₂₋₃ (rámcovo cca 550-450/380 BC; Skýti, resp. poskytnuté etniká?). Ich pôvod je snáď možné hľadať v oblasti stredného Podnestria (západopodolská kultúra). Nemožno však vylúčiť ani prítomnosť skýtsko-dáckych skupín (snáď aj kuštanovická kultúra /východné Slovensko, sv Maďarsko a Zakarpatsko; niekedy býva považovaná za

súčasť veckerzugskej kultúry/ a ciumbrudská kultúra /Sedmohradsko; tam v 5. stor. BC sídlili aj gétoskýtski Agathyrsovia; od prameňov rieky Mures v Transylvánii, až po riekú Prut v Moldávii/). Niektorí bádatelia (napr. M. Dušek), považovali a považujú tieto etniká za Thrákov, vrátane Agathyrsov (označujú sa aj ako "thrácko-skýtske" etnikum), čo zrejme neodpovedá skutočnosti (pokiaľ za Agathyrsov nepovažujeme aj niektoré, zrejme pothráčtené kmene, sídliace v Rodopách; napr. Trausoi /Stephanos Byzantios/).

Takže obdobie nazývané včasne laténsky (minimálne počiatočná fáza LT A), s Keltmi v strednej Európe, zrejme priamo nesúviselo, iba bola nimi ovplyvnená tamajšia materiálna kultúra (+ importy). Na rozdiel od stredného Rýna a oblasti Champagne, kde tento starolaténsky štýl vznikol /Filip 1995 str.42, 171n/ a na ktorého vzniku sa Kelti nepochybne podieľali. Tento "plastický" štýl, nepochybne ovplyvnený a inšpirovaný antickým prostredím, bol diametrálne odlišný od geometrického slohu západohalštatského okruhu.

Jedna z prvých písomných zmienok o Keltoch sa týka okolia fókajskej osady Massilia, v susedstve Ligúrov /Hekataios z Milétu; 550-480 BC/, cez ktorú sa uskutočňovala časť dovozu až do strednej Európy. Ovšem vtedy "podunajský západ" strednej Európy, bol napojený predovšetkým na apeninskú, venetsko-juhovýchodoalpiskú a stredomorskú oblasť (etruský, grécky a rhodský import, čiernofígúrová a neskôr sporadicky i červenofígúrová keramika, spony atď).

Pohrebný rítus bol vtedy až na výnimky, takmer výlučne žiarový. To prakticky znemožňuje zistiť niečo viac o morfológických znakoch, v tomto období. Až na jednu výnimku: knovízsku kultúru. Jej neskorý štítarský stupeň prechádzal plynule do halštatskej bylanskej kultúry, ktorá sa považuje za predchodkyňu starolaténskej kultúry /PDČ 1978 str.482; Filip 1995 str.24, 27-31/. Na zachovanom knovízskom kostrovom materiáli sa podarilo určiť prvky mediteranoidno-nordoidné a cromanoidné, baltského typu. Armenoidné prvky boli zanedbateľné /PDČ 1978 str.465; Chochol PA 1/1979 str.28n/. Niekoľko málo analyzovaných žiarových a kosterných pozostatkov z obdobia bylanskej kultúry, naznačuje prítomnosť mediteranoidne-paleoeuropoidných foriem, známych už zo starších období (neolit, KŠK; obe formy potom v únětickej k.). V niektorých prípadoch sa prejavuje značná robuscita, ktorú nenachádzame u ostatných neskorohalštatských skupín /PDČ 1978 str.501, pozn.17; Chochol AR 1980 str.187n/ a to ani v predchádzajúcom období. To znamená, že sa pravdepodobne nejednalo o pôvodných obyvateľov Čiech. Týchto robusných jedincov považoval J. Chochol s výhradou, za Protokeltov. Pritom v hroboch vládnucich elít z Manětína-Hrádku pri Plzni (kontinuálny prechod od halštatu po latén, od HC/HD₁₋₂, s ťažiskom v HD₃/LT A; oi. aj maskovitá spona a spony typu Marzabotto /PDČ 1978 str.484/), sa takmer výlučne nachádzajú iba výrazne gracilné a drobné formy, bez zjavnejších známk robuscitivity, ktoré sa v Čechách vyvíjali minimálne od stredobronzového obdobia, z pôvodných gracilných, mediteranoidných foriem /Chochol PA 2/1984 str.301n; takéto formy populácií sa spájajú už s klasickou únětickou kultúrou/. O určitej autochtónnosti populačného vývoja na tomto území, svedčí napríklad aj kontinuita pochovávaní v mohylách na rovnakých miestach, v priebehu dlhého časového obdobia, predovšetkým v južnom Nemecku a v juhozápadných Čechách. Svedčia o tom aj mohylníky s pohrebmi od obdobia mladšej fázy únětickej kultúry; BA₂ (kolonizácia južných Čiech únětickým ľudom /L. Hájek PA 1-2/1954 str.178n; PDČ 1978 str.347n/, kontakty s kultúrou Straubing a skupinou Unterwölbling /Jiráň ed. 2008 str.17 a 74; oi. bronzové depoty: hrivny ako polotovar; napojenie na alpské ťažobné a metalurgické oblasti/, aj keď juhočeská únětická kultúra nepatrila do tohoto kultúrneho okruhu a v mladšom období mala vzťahy aj k strednému Podunajsku). Tieto mohylníky pokračovali kontinuálne aj cez strednú dobu bronzovú a dobu popolnicových polí, až po vlastnú dobu halštatskú /Filip 1995 str.23/. Juhočeská halštatská mohylová kultúra mala úzke vzťahy k mohylovej kultúre v severnom Bavorsku (Horné Falcko; obe vtedy zrejme spoločne tvorili samostatný kultúrny okruh) a v mnohých smeroch aj k príbuznej bylanskej kultúre v stredných Čechách /Filip 1995 str.24/. Tento juhozápadočesko-severobavorský kultúrny okruh bol viac-menej jednotný i etnicky. Jazyk, ktorým hovorili tunajší obyvatelia zrejme už od staršej doby bronzovej, sa pravdepodobne odvíjal z dialektov, ktoré smerovali k protogermánskemu jazyku (ten sa vyvíjal až neskôr, v širšej oblasti Jutského poloostrova a severného Nemecka). Tieto dialekty v oblasti šumavského Böhmerwaldu a Horného Falcka, boli zrejme čiastočne ovplyvnené aj rannou formou protoitalického jazyka, s ktorého hovorcami na juhu susedili. Naproti tomu u kosterných pozostatkov (zmena pohrebného rítu) z laténskych plochých pohrebísk v Čechách, ktoré sa už čiastočne môžu pripísať historickým Keltom, je možné rozlíšiť dve formy: dlholebú a krátkolebú; pričom prvá (paleoeuropoidná, prípadne i mediteranoidná; autochtónna?), je zastúpená vo väčšom počte /PDČ 1978 str.606n/. Je to zrejme doklad o koexistencii a postupnom splývaní pôvodného a nového obyvateľstva (o prežívaní pôvodného obyvateľstva svedčí i kontinuita niektorých sídelných areálov od stupňa HD₂ do LT B1 /Venclová ed. 7, 2008 str.29/).

To isté platí aj napr. u švajčiarskych nálezov, na rozdiel od rakúskych a moravských, kde prevládajú brachycefalici /Filip 1995 str.72/. Podľa M. Čižmáňa, sa moravská populácia doby laténskej dá charakterizovať ako zmiešaného typu. Líši sa mierne od českej a slovenskej populácie tej doby. Ale prevaha nordidných prvkov (tj. paleoeuropoidný, dlholebý typ), ukazuje skôr na českú oblasť /Čižmář in: Podborský 1993 str.427/.

Z uvedeného vyplýva, že (nielen) v Čechách došlo k významnej zmene v antropologickom type tunajších populácií. A v tomto prípade nie je rozhodujúce, odkiaľ títo noví krátkolebí obyvatelia Čiech prišli; či už z alpských oblastí (mezokranná, alpínska forma), alebo z Apeninského poloostrova (napr. Bójovia; Cisalpská Galia), či dokonca až z Galie (ovšem aj tam Boii: Transalpská Galia; Boii Boiates: Akvitánia), alebo zo všetkých dohromady. Jedno je isté; že prišli.

Zásadná zmena spojená s vyznením stupňa LT A a s počiatkom stupňa LT B1 (cca 390-375 BC), súvisí s novými tvarmi artefaktov v Čechách, pochádzajúcimi z oblasti Bádenska-Württemberska, západného Švajčiarska a východného Francúzska /Venclová ed. 7, 2008 str.90/. Historických Kelto v strednej Európe, môžeme teda stotožniť až s plochými kostrovými pohrebiskami, od začiatku 4. stor. BC, ako výraz keltskej expanzie (doložená prítomnosť Kelto písomnými prameňmi južne od Karpatskej kotliny, je datovaná už do roku 358 BC /Pompeius Trogus, ktorý píše o ich boji s Ilýrmi/).

Zástancovia českého pôvodu Kelto, získali pred časom zdanlivú podporu pre túto hypotézu. Cystická fibróza je najčastejšie sa vyskytujúcim dedičným onemocnením v českej populácii a je spôsobená rôznymi mutáciami v géne CFTR. Jedna z jej mutácií G551D, sa v Čechách vyskytuje vo frekvencii 4%. Takisto je častá v Británii, Írsku, v Bretónsku a severnom Rakúsku. V ostatných európskych krajinách je výskyt tejto mutácie prakticky zanedbateľný. Vzhľadom k jej výskytu v týchto krajinách sa predpokladá, že táto mutácia má pôvod v keltských populáciách /A. Krebsová a kol. Vesmír 79, 2000/5; Kuna ed. 2007 str.80/.

Pokiaľ by táto mutácia mala skutočne svoj pôvod v keltských populáciách, tak by sa jej relatívne vyššie frekvencie vyskytovali predovšetkým v centrálnom a juhovýchodnom Francúzsku, v západnom Švajčiarsku a v oblasti horného a stredného Porýnia. Do Bretónska by sa jedinci s touto mutáciou, mohli dostať až s keltskou expanziou v 6./5. stor. BC, alebo až imigráciou z juhozápadnej Británie, predovšetkým v 5.-7. stor. nl. No a severné Rakúsko patrilo do východoalštatského okruhu, ktorý s Keltmi nemal nič spoločné (hranica medzi západo a východoalštatským okruhom, sa nachádzala v oblasti Solnej komory a na východe Čiech). V tomto konkrétnom prípade však musíme vziať do úvahy, spoločné súžitie Čechov a Rakúšanov v monarchii. Tým samozrejme nechcem tvrdiť, že by sa mutácia G551D u Kelto vôbec nevyskytovala, len jej pôvod bol zrejme iný.

Na záver tejto časti ešte jedna poznámka. Ako som už spomínal, tak značná časť nositeľov KZP pravdepodobne odišla z Čiech na západ. To čiastočne platí i pre ľud únětickej kultúry (jeho stepná a maghrebsko-iberská zložka). Jednak dochádzalo k postupnému znižovaniu podielu haploskupiny R1b-P312 u českých populácií únětickej kultúry a jednak sa vytráca krátkolebý, armenoidný typ a prevahu znovu získavajú mediteranoidné a paleoeuropoidné typy (haploskupiny G-M201, R-M417, ale aj I-M438 a T). Takže sa jedná prevažne o pôvodných potomkov domáceho neolitického ľudu (ale aj mezolitického: Loschbour man; I2a-M423*; WHG), ako aj ľudu kultúry so šnúrovou keramikou. Aj štúdium zubných charakteristík potvrdzuje genetickú príbuznosť českých populácií v predpohárovom období a v období KZP (prevzatie materiálnej kultúry domácimi populáciami). Pritom počas celej doby bronzovej a halštatskej, je možné aj na území stredných a juhozápadných Čiech, pozorovať kontinuálny populačný vývoj. Je teda veľký rozdiel medzi českou populáciou doby bronzovej a západoeurópskymi populáciami (diametrálne odlišný genetický profil), vrátane pásma alpsko-dunajsko-rýnskeho. Tie sa odvíjali predovšetkým z podložia KZP (70% podiel a viac = haploskupina R-M269 a od nej odvodené línie) a z pôvodných, autochtónnych populácií a len v niektorých oblastiach (údolie rieky Traisen v Dolnom Rakúsku, východné Švajčiarsko, východné Porýnie), ovplyvnil populačný vývoj aj ľud KŠK. No a kultúra Urnfield sa šírila do dnešného Francúzska a neskôr i do Španielska, pravdepodobne iba zo svojej západnej oikumeny (rýnsko-švajčiarska skupina; RSFO).

Literatúra

PDČ = R. Pleiner, A. Rybová a kol: Pravěké dějiny Čech. Academia Praha, 1978;; R. Tichý a kol: Pravěk Evropy I. Univerzita Hradec Králové, 2006;; Kozłowski ed: Kultury i ludy dawnej Europy. PWN Warszawa, 1981;; Jazdzewski: Pradzieje Europy srodkowej. ZNiO Wrocław ad. 1981;; M. Buchvaldek a kol: Dějiny pravěké Evropy. SPN Praha. 1985;; M. Buchvaldek, L. Košnar, A. Lippert, eds: Archeologický atlas pravěké Evropy. Karolinum

Praha, 2007;; J. Bouzek: Vznik Evropy. Triton Praha, 2013;; J. Bouzek: Klimatické změny ve středoevropském pravěku. AR 2005 str.493-528;; J. Filip: Pravěké Československo. Společnost čs. prehistoriků a Prehistorický ústav Karlovy university Praha, 1948;; J. Neustupný: Pravěk lidstva. Orbis Praha, 1946;; Kuna ed: Pravěk svět a jeho poznání. Archeologie pravěkých Čech 1. ARUP Praha, 2007;; E. Neustupný ed: Eneolit. Archeologie pravěkých Čech 4. ARUP Praha, 2008;; L. Jiráň ed: Doba bronzová. Archeologie pravěkých Čech 5. ARUP Praha, 2008;; N. Venclová ed: Doba halštatská. Archeologie pravěkých Čech 6. ARUP Praha, 2008;; N. Venclová ed. Doba laténska. Archeologie pravěkých Čech 7. ARUP Praha, 2008;; M. Buchvaldek: Kultura se šňůrovou keramikou ve střední Evropě I. Praehistorica XII, Praha 1986;; V. Podborský: Dějiny pravěku a rané doby dějinné. Masarykova univerzita Brno, 1997;; V. Podborský a kol: Pravěké dějiny Moravy. Muzejní a vlastivědná společnost Brno, 1993;; A. Točík ed: Slovensko v mladší době kamenej. Vydavateľstvo SAV Bratislava, 1970;; A. Točík: Staršia a stredná doba bronzová, in J. Tibenský: Slovensko. Dejiny str.51-79, Obzor Bratislava, 1978;; V. Furmánek a kol: Slovensko v dobe bronzovej. VEDA Bratislava, 1991;; V. Furmánek ed: Staré Slovensko 4. Doba bronzová. AÚ SAV Nitra, 2015;; J. Bátora: Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Petrus Bratislava, 2006;; J. Bátora: Slovensko v staršej dobe bronzovej. Filozofická fakulta UK Bratislava, 2018;;

J. Dobiáš: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. ČSAV Praha, 1964;; E. Šimek: Keltové a Germáni v našich zemích. Spisy FF Masarykovy university č. 38, Brno, 1934;; E. Šimek: Velká Germanie Klaudia Ptolemaia. Sv. II. Spisy FF Masarykovy university č. 40, Brno, 1935;; R. Marsina ed: Územie Slovenska pred príchodom Slovanov. Literárne informačné centrum Bratislava, 1998;; A. Bartoněk: Prehistorie a protohistorie řeckých dialektů. Spisy 268, UJEP Brno, 1987;; J. Bouzek: Thrákové. Panorama Praha, 1990;; J. Bouzek: Studies of Homeric Greece. Karolinum Praha, 2018;; J. Bouzek, R. Hošek: Antické Černomoří. Svoboda Praha, 1978;; G. Thomson: O staré řecké společnosti. Egejská oblast v pravěku. Rovnost, Praha, 1952;; J.B. Rutter: Aegean Prehistoric Archaeology. sites.dartmouth.edu>lessons, 2011;; J.L. Caskey: Greece, Crete and Aegean Islands in the Early Bronze Age. CAH, Vol.II, Chapter XXVI. In: A. Bartoněk, SPFFBU E11 1966 str.152-154; recenzia;; F. Schachermeyr: Die Levante im Zietalter der Wanderungen. (Vol.9), Akademie der Wissenschaft, Wien, 1982;; F. Kortlandt: Baltic, Slavic, Germanic. Baltistica 51.1, 2016 str.81-86;; A. Erhart: SPFFBU A40 1992 str.152-154, recenzia G. Holzer: Entlehnungen aus einer bisher unbekannten Indogermanischen Sprache im Urslavischen und Urbaltischen. Wien 1989;; V. Blažek: Lusitanian language. SPFFBU N11 2006;; D. Urbanová, V. Blažek: Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písma. Host Brno, 2008;; M.E. Běťáková, V. Blažek: Encyklopedie baltské mytologie. Libri Praha, 2012;; K. Džunková: Morfologické rysy sanskrtu a ich slovanské paralely v kontexte vztahov medzi indo-iránským a balto-slovanskými jazykmi. Diplomová práca. FF UK Praha, 2014;; J. Reichstätter: Predkřesťanská náboženství severních Indoevropánů: tradice Keltů, Germánů a Baltů v kritické perspektivě humanitních věd. Spisy FF Masarykovy univerzity v Brně, 499, 2019;; A. Durham: Duro- in early place names. 2021 Academia Letters, academia.edu;; V. Kruta: La Grande Storia dei Celti. Newton, Compton 2003;; A.P. Smirnov: Skytové. Panorama Praha, 1980;; F. Schlette: Germáni: mezi Thorsbergem a Ravennou. Orbis Praha, 1977;; E. Droberjar: Věk barbarů. Paseka Praha, 2005;; J. Tejral: K langobardskému odkazu v archeologických pramenech na území Československa. SIA 2/1975 str.379-446;; J. Tejral: K současnému stavu archeologického a historického bádání o nejčasnějším středověku na Moravě. Mezi raným a vrcholným středověkem, AÚ Brno, 2012;; P. Heather: Gótové. Lidové noviny Praha, 2002;; S. Doležal: Interakce Gótů a římského impéria ve 3.-5. století n.l. Karolinum Praha, 2012;; J. Man: Attila. Slovart Praha, 2007;; J. Bednaříková: Stěhování národů. Vyšehrad Praha, 2003;; J. Bednaříková, A. Homola, Z. Měřinský: Stěhování národů a východ Evropy. Vyšehrad Praha, 2006;; R. Collins: Baskové. Lidové noviny Praha, 1997;; H. Daicoviciu: Dákové. Mladá Fronta Praha, 1973;; J. Burian, P. Oliva: Civilizace starověkého Středomoří. Svoboda Praha, 1984;; B.G. Trigger a kol: Starověký Egypt. Dějiny společnosti. Volvox Globator Praha, 2004;; I. Shaw ed: Dějiny starověkého Egypta. BB art, 2003;; ESE 2007 = M. Verner, L. Bareš, B. Vachala: Encyklopedie starověkého Egypta. Libri Praha, 2007;; M. Bárta: Sinuhetův útěk z Egypta. Set Out Praha, 1999;; M. Bárta: Život a smrt ve stínu pyramid. Paseka Praha-Litomyšl, 2008;; M. Bárta: Příběh civilizace. Academia Praha, 2017;; J. Filip: Keltové ve střední Evropě. Academia Praha, 1956;; J. Filip: Keltská civilizace a její dědičství. Academia Praha, 1995;; T. Talbotová Riceová: Staré umění střední Asie. Odeon Praha, 1973;; M. Škoda: Velké říše kočovníků. Vyšehrad Praha, 2015;; J. Wolf: Abeceda národů. Horizont Praha, 1984;; F. Curta: Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě). AR 2008 str.643-694;; Z. Váňa: Svět slovanských bohů a démonů. Panorama Praha, 1990;; Z. Váňa: Poznámky k etnogenezi a diferenciaci Slovanů z hlediska poznatků archeologie a jazykovědy. PA 1/1980 str.225-237;; L. Niederle: Slovanské starožitnosti. Díl 1. svazek 1. Bursík a Kohout Praha, 1902;; J. Eisner: Rukověť slovanské archeologie. Academia Praha, 1966;; Z. Měřinský: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu Libri

Praha, I. 2002, II. 2006;; D. Třeštík: Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791-871. Lidové noviny Praha, 2010;; M. Téa: Etnogeneze Slovanů: staré a nové otázky a spory. *Theatrum historiae* 20, 2017, str.271-296;; G. Fusek, J. Zábojník: Príspevok do diskusie o počiatkoch slovanského osídlenia Slovenska. *SIA* 2/2003 str.319-340;; P. Šalkovský: Etnogenéza Slovanov, ich migrácia na západ a počiatky západoslovanských národov. *Dejiny; internetový časopis inštitútu histórie FF PU* 2/2018 str.12-35;; J. Dekan: Vývoj a stav archeologického výskumu doby predveľkomoravskej. *SIA* 2/1971 str.559-580;; Z. Čilinská: K otázke príchodu Antov na stredný Dunaj. *SPFFBU* E34-35, 1989-1990 str.19-25, Brno;; Z. Čilinská: Avari v Karpatskej kotline (história, kultúra, interetnické vzťahy). *ŠZ* 32/1996 str.159-170, Nitra;; N. Fettich: Der Fund von Čadjavica. *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* 1941/1942 str.55-61;; V. Varsík: Byzantinische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donauraum im 6. und 7. Jahrhundert. *SIA* 1/1992 str.77-108;; L.D. Poboľ: Drevnejšia slávjanskaja archeologičeskaja kul'tura Podneprovja. *SIA* 1/1975 str.55-62;; M.M. Kazanskij: Archeologičeskaja situacija v srednem Podneprovje v VII v. Ranneslavjanskij mir, vyp.15, Moskva 2014, str.45-142;; D. Bialeková: Nové včasnoslovanské nálezy z juhozápadného Slovenska. *SIA* 1/1962 str.97-148;; J. Zeman: K problematice časně slovanské kultury ve střední Evropě. *PA* 1/1979 str.113-130;; D. Jelínková: Počátky slovanského osídlení na Moravě,, J. Zábojník: Slovania a avarský kaganát. Obe štúdie in P. Kouřil (ed): *Velká Morava a počátky křesťanství*. AÚ Brno, 2014;; T. König: Středné Podunajsko vo včasnom stredoveku. *FF UK Bratislava*, 2022;; M.D. Matei: Die slawische siedlungen von Suceava. *SIA* 1/1962 str.149-174;; N. Profantová: Náhrdelníky byzantského (?) původu a bronzové kruhové ozdoby ve slovanském prostředí 6.-7. století. K interkulturním vztahům. *PA* 2013 str.149-182;; J. Werner: Der Grabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren. München 1984;; B. Svoboda: Poklad byzantského kovotepce v Zemianskom Vrbovku. *PA* 1953 str.33-127;; K. Benda: Současný stav studia zlatých nádob pokladu ze Sannicolaul Mare (Nagyszentmiklós). *SIA* 2/1965 str.399-414;; P. Ratkoš: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1964;; V. Segeš, B. Šedová eds: *Pramene k vojenským dejinám Slovenska. Od najstarších čias do konca 10. storočia*, I/1. Vojenský historický ústav, Bratislava, 2010;; F. Dvorník: Byzantské mise u Slovanů. Vyšehrad 1970, Praha;; L. Svoboda ed: *Encyklopedie antiky*. Academia Praha, 1974;; R. Graves: *Řecké mýty*. Levné knihy KMa 2004, Praha;; L.F. Saska, F. Groh: *Mythologie Řeků a Římanů*. Nakl. I.L. Kober 1938, Praha;;

Hérodotos: *Dějiny*. Přeložil J. Šonka. Academia Praha, 2004;; Apollónios Rhódský: *Argonautika*. Přeložil J. Jaroš. Argo Praha, 2013;; Prokopios z Kaisareie: *Válka s Góty*. Přeložil P. Beneš. Odeon Praha, 1985;; Jordanes: *Gótské dějiny / Římské dějiny*. Přeložil S. Doležal. Argo Praha, 2012;; Publius Cornelius Tacitus: *Agricola, Anály, Germánia, Histórie*. Přeložili: J. Žigo, M. Paulinyová, J. Rovenská. Tatran Bratislava, 1980;; Gaius Iulius Caesar: *Zápisky o vojne v Galii*. Přeložil J. Hrabovský. Tatran Bratislava, 1966;; Titus Lívius: *Dějiny I*. Překlad: P. Kucharský, Č. Vránek. Antická knihovna. Nakladatelství Svoboda Praha 1971;; Titus Lívius: *Dějiny V*. Překlad: P. Kucharský. Antická knihovna. Nakladatelství Svoboda Praha, 1975;; Pausaniás: *Cesta po Řecku I*. Překlad: H. Businská. Antická knihovna. Nakladatelství Svoboda Praha, 1973. Texty dalších antických autorov, ktorých citujem (Plínios, Strabón, Ptolemaios ad'), sú obsiahnuté v publikáciách, ktoré uvádzam v zozname literatúry a taktiež využívam internetové zdroje (anglické preklady celých diel).

R. Turek: Období zvoncovitých pohárů v Evropě. *Archeologie ve středních Čechách*, 10, 2006, str.275-368;; J.L. Cardoso: The Bell-beaker complex in Portugal: an overview. *O Arqueólogo Português, Série V* 4/5, 2014-2015, p.275-308;; L. Hájek: Die Glockenbecherkultur in Böhmen. *ASM* 5, AÚ ČSAV Praha, 1968;; https://en.wikipedia.org/wiki/Bell_Beaker_culture;; <https://indo-european.eu/tag/bell-beaker-culture>;; V. Heyd: When the West Meets the East. The Eastern Periphery of the Bell Beaker Phenomenon and its Relation with the Aegean Early Bronze Age. In: B. Horejs – P. Pavúk eds: *Aegean and Balkan Prehistory 2008*;; D. Anthony: The Horse, the Wheel, and Language. 2007;; D. Anthony: Archaeology, Genetics, and Language in the Steppes. *Journal of Indo-European Studies* 2019;; V. Heyd: Growth and Expansion: social, economic and ideological structures in the European Chalcolithic. *Prehistoric Society Research Paper No.4*, Oxbow Books 2012;; V. Heyd: Europe at the Dawn of the Bronze Age. In: *Transitions of the Bronze*. Budapest 2013, str.9-66;; R. Harrison, V. Heyd: Transformation of Europe in the Third Millenium BC. *Praehistorische Zeitschrift*; 82/2; 2007; str.127-214;; A. Frînculeasa, B. Preda, V. Heyd: Pit-Graves, Yamnaya and Kurgans at the Lower Danube. *Praehistorische Zeitschrift*; 90/1; 2015; str.45-113;; B. Preda-Bălănică, A. Frînculeasa, V. Heyd: The Yamnaya Impact North of the Lower Danube. *Bulletin de la Société préhistorique française*; 117; 1/2020; str.85-101;; F. Bertemes, V. Heyd: Innovation or Evolution: Genesis of the Danubian EBA. *academia.edu* 2015;; V. Heyd, Ş. Aydingün, E. Güldoğan: Kalingeçit - Selimpaşa - Mihalich and the Question of Anatolian Colonies in Early Bronze Age Southeast Europe. In: *Sheffield Studies in Aegean Archaeology*, Oxford 2016, str.169-202;; E. Kaiser, K.

Winger: Pit graves in Bulgaria and the Yamnaya culture, *Praehistorische Zeitschrift*; 90/1-2; 2015; str.114-140;; A. Bulatovic: Corded Ware in the Central and Southern Balkans. *Journal of Indo-European Studies* 42, 2014 str.101-143;; A. Häusler: Die Indoeuropäisierung Griechenlands nach Aussage der Grab- Bestattungssitten. *SIA* 1/1981 str.59-66;; H. Todorova: Prehistory of Bulgaria. 1982 In: *Recent Research in the Prehistory of the Balkans*. *Tessaloniky* 2003 str.257-328;; D. Diaconescu: Step by Steppe: Yamnaya culture in Transylvania. *Praehistorische Zeitschrift*; 95/1; 2020; str.17-47;; A. Czene: The Position of the Bell Beaker - Csepel Group at Budakalász. *State of the Hungarian Bronze Age Research*, Budapest 2017, str.179-200;; N. Clément: The prestige of warriors: Bell Beaker archers' equipment in Central Europe. *Préhistoires méditerranéennes* 8/2020, *OpenEdition Journals*, str.1-60;; G. Capuzzo, J. Barcelo: Cremation burials in central and southwestern Europe. *Antropologica et Praehistorica*, 131/2020, IRSN Belgique, 2022;; N. Kalicz: Neue Aspekte über die Chronologie der Nyírség-Gruppe. *SIA* 1/1981 str.67-74;; R. Kalicz-Schreiber: Opfergruben aus der Frühbronzezeit in der Umgebung von Budapest. *SIA* 1/1981 str.75-86;; B. Novotný: Slavónska kultúra v Československu. *SIA* 1955 str.5-69;; J. Vladár: K niektorým otázkam začiatkov doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. *SIA* 2/1964 str.357-390;; J. Vladár: Zur problematik der Kosihy - Čaka - Gruppe in der Slowakei. *SIA* 2/1966 str.245-336;; E. Neustupný: K mladšímu eneolitu v Karpatské kotlině. *SIA* 2/1966 str.77-96;; M. Novotná: Príspevok k poznaniu hatvanskej kultúry na Slovensku. *AR* 1986 str.275-282;; T. Nešporová: K problematike hatvanskej kultúry na južnom Slovensku. *SIA* 2/1969 str.369-402;; J. Peška - M. Králík: Periodizace epišňůrového přikarpatského kulturního komplexu na Moravě a ve Slezsku. *SIA* 2/2020 str.219-252;; G. Nevizánsky: Príspevok k mladšiemu stupňu kultúry Makó(Kosihy)-Čaka na juhozápadnom Slovensku. *SIA* 1/2001 str.19-38;; M. Buchvaldek: Zur kontinuierkeitsproblematik in der frühen Bronzezeit in Böhmen und Mähren. *SIA* 1/1981 str.23-26;; A. Medunová-Benešová: Zur Frage des Vorkommens der Kosihy-Čaka-Gruppe in Mähren. *SIA* 1/1981 str.97-103;; V. Moucha: Donau-karpatische Einflüsse im älteren abschnitt der Aunjetitzer kultur. *SIA* 1/1981 str.105-109;; J. Lichardus - J. Vladár: Karpatenbecken - Sintašta - Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche. *SIA* 1/1996, str.25-94;; J. Lichardus - J. Vladár: Frühe und mittlere Bronzezeit in der Südwestslowakei. *Forschungsbetrag von Anton Točík*. *SIA* 2/1997 str.221-352;; A. Točík - J. Vladár: Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej. *SIA* 2/1971 str.365-422;; J. Vladár: Prvé nálezy keramiky zvoncovitých pohárov na Slovensku. *SIA* 1/1969 str.97-118;; J. Batora - P. Tóth: Súčasný stav poznania kultúry zvoncovitých pohárov na juhozápadnom Slovensku. *Musaica archaeologica* 1-1, 2016, str.129-154;; N. Tasič ed.: *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbecken und Nordbalkans*. Beograd, 1984;; N. Tasič: Eneolitske kulture centralnog i zapadnog Balkana. 1995, in: rastko.rs/arheologija/index.html;; D. Srejšević: Kulture bakarnog i ranog bronzanog doba na tlu Srbije. 1994, in: rastko.rs/arheologija/index.html;; R. Bajenaru: The Schneckenberg type Pottery from Odaia Turcului. *The early and middle Bronze Age in the Carpathian Basin*. Alba Julia 1998;; M. Ljustina: Vatin culture in scientific Opus of Miodrag Grbič. In: *Ante portam auream: Studia in honorem prof. A. Jovanović*. 2017;; O. Ožďány: Poznámky k výskytu keramiky cudzej proveniencie na juhozápadnom Slovensku počiatkom strednej doby bronzovej. *SIA* 2/2010 str.259-272;; V. Furmánek: K problémům kultury Suci de Sus na Slovensku. *SPFFBU M2* 1997 str.155-168;; V. Kiss: Problem of the Koszider Period in Transdanubia. *academia.edu*;; N. Tasič: Historical picture of development of Early Iron Age in the Serbian Danube basin. *Balkanica XXXV* str.7-22, Belgrad;; D. Stifter: Celtic in Northern Italy: Lepontine and Cisalpine Gaulish. In: *Roots of Europe: Language, Culture and Migrations*. Kobenhavns Universitet, 2012 str.23-36;; V. Podborský: K datování a původu některých bronzových předmětů ze štramberského Kotouče. *SPFFBU E12* 1967 str.7-62;; M. Golec: Těšetice-Kyjovice 6. *Spisy FF Masarykovy univerzity v Brně*, 342, 2003;; M. Golec. P. Fojtík: Centrum východoalštatské kultury na střední Moravě. *Archaeologica Olomucensia*, Tom.5, 2020;; Z. Stegmann-Rajtár: Vývoj stredodunajských popolnicových polí v neskorej dobe bronzovej (HaB) a vznik halštatskej kultúry. *SIA* 2/1994 str.319-334;; O. Ožďáni, G. Nevizánsky: Hrob mezösátskej kultúry zo Želiezoviec. *SIA* 2/1996 str.253-264;; E. Bozhinova: Thrace Between East and West: The Early Iron Age Cultures in Thrace. *Ancient Near Eastern Studies*, Suppl.39, 2012 str.51-72;; I. Pleinerová - H. Olmerová: Halštatské nálezy ze Somotorské hory. *SIA* 1/1958 str.109-119;; L. Hájek: Půlměsícovité spínadla kultury zvoncovitých pohárů. *PA* 1946, str.20-29;; L. Hájek: Knoflíky středoevropské skupiny kultury zvoncovitých pohárů. *PA* 2/1957 str.389-424;; L. Hájek: Die Älteste phase der Glockenbecherkultur in Böhmen und Mähren. *PA* 1/1966 str.210-241;; L. Hájek: Jižní Čechy ve starší době bronzové. *PA* 1-2/1954 str.115n;; Z. Benkovsky-Pivovarová: Zur Datierung der Begleitkeramik der Glockenbecherkultur. *Studia Archeologica Brunensis* 21/2016/2, str. 61-74;; J. Ondráček: Moravská protoúnětická kultura. *SIA* 2/1967 str.389-446;; V. Mitáš: Expanzia únětickej kultúry so zreteľom na nálezy z územia Slovenska. *SIA* 2/2013 str.203-322;; J. Köninger: Patterned clay objects from the Bodman-Schachen I riverside settlement – On the distribution and chronology of the so-called "Oggetti enigmastici". In: *Studia honoraria* 3, Rahden 1998, str.429-468;; S. Carafa: La tavolette enigmatiche dell'età del Bronzo: proposta di

Tieto tri populačné vlny, spojené predovšetkým so šírením haploskupiny G2a (respektíve tri smery šírenia nositeľov tejto haploskupiny a k nej ďalších pridružených), predstavovali Hámovu vetvu, ktorú popisuje Hebrejská Biblia /Gn 10:6-20/. Teda v dnešnom ponímaní, predstavovali Afroázijcov (bez ohľadu na skutočnosť, že tí sa primárne šírili v epipaleolite/mezolite, z východnej Afriky na Predný východ).

raggruppamento tipologico. Tesi di Laurea, Università Ca' Foscari, Venezia 2011-2012;; J. Bartík, R. Bača: Bochníkové idoly z Veselého. ZbSNM 1999, Archeológia 9, str.13-25;; A. Szentmiklosi: The relations of the Cruci-Belegiš Culture with the Žuto Brdo-Gârla Mare Culture. Analele Banatului, S.N. Arheologie - Istorie, XIV, 1, Timișoara, 2006;; M. Neumann: Pohľad na prelom staršej a strednej doby bronzovej v strednom Podunajsku. In: B. Kovár - M. Ruttkay: Kolaps v archeológii. Nitra 2018;; J. Hromada, V. Varsík: Neskoroeneolitický hlinený kadlub z Veľkého Medera. ŠZ 1994 str.49-58;; T. Zbránková: Brno - Obřany - Hradisko. Bakalárska práca. FF MUNI Brno 2012;; J. Maran: Seaborne Contacts between the Aegean, the Balkans and Central Mediterranean in the 3. rd Millennium BC. In: B. Horejs – P. Pavúk eds: Aegean and Balkan Prehistory. 2008;; J. Maran: Kulturwandel auf dem griechischen Festland und den Kykladen in späten 3. Jhr. v. Chr. In: J. Batora SIA 2/2020 str.375n; recenzia;; B. Marijanovič: Cetinska kultura – rana faza - samostalna kultura ili integralni dio eneolitika. RFF sv. 36/23 Zadar 1998;; D. Periša: B. Marijanovič, Prilozi za prapovijest u zaledu jadranske obale. Recenzia. Arheološki vestnik 54 2003 str. 422-438;; G. Brathová: K problematice kamenných opevnení na Pyrenejskom polostrove od 4. do 2. tisícročia pred našim letopočtom. Bakalárska práca UK Praha 2011;; Pientka VAP: Vyriešenie achchijavského problému;; Pientka: Subarejci a Aesir;; Pientka: Lapiti; všetky štúdie in: www.arpoais8.webnode.cz ;;

Olalde et al: The Bell Beaker Phenomenon and the Genomic Transformation of Northwest Europe. Natur 555, 2018, str.190-196;; Haak, Lazaridis, Reich et al: Massive migration from the steppe was a source for Indo – European languages in Europe. Nature 522, 2015, str.207-211;; Mathieson I. et al: The Genomic History of Southeastern Europe. Nature. Nature Research 555 (7695), 2018, str.197-203;; Myres et al: A major Y-chromosome haplogroup R1b Holocene era founder effect in Central and Western Europe. European Journal of Human Genetics. 2011 str.95-101;; Cruciani F. et al: Human Y chromosome haplogroup R-V88: a paternal genetic record of early mid Holocene trans-Saharan connections and the spread of Chadic languages. European Journal of Human Genetics, 18(7) 2010;; Papac L. et al: Dynamic changes in genomic and social structures in third millennium BCE central Europe. Science Advances Vol.7, Issue 35, 2021;; Indo-European.info: Quiles Carlos (2017). Indo – European demic diffusion model (3 rd ed.). Bajadoz, Spain: Universidad de Extremadura;; C. Quiles: Haplogroup is not language, but R1b-L23 expansion was asociated with ProtoIndo-Europeans. In: indo-european.eu, 2017/2018;; C. Quiles: Maros shows Yamnaya derived East BBC ancestry and local admixture. In: indo-european.eu/05/2020;; F. Luca et al: Y-chromosomal variation in the Czech Republic. American Journal of Physical Anthropology, pp.132-139, 132, 2007;; P. Grasgruber: Populační změny v prehistorické Evropě a jejich antropologický kontext. Magisterská práce. FF MUNI 2019 Brno;; J. Nováčková: Vplyv geografie a subsistencie na distribúciu haploskupín chromozómu Y v Európe a Afrike. Dizertačná práca. PF UK, 2016, Praha;; Z. K. Zoffmann: Anthropological sketch of the prehistoric population of the Carpathian Basin. Acta Biolog. Szegediensis 2000, Vol.44 str.75-79;; J. Chochol: Kosterné nálezy ze sídlištních jam knovízké kultury v severozápadních Čechách. PA 1/1979 str.21-41;; J. Chochol: Antropologická sonda do populačního prostředí bylanské kultury. AR 1980 str.187-194;; J. Chochol: Antropologie pozdně halštatské a časně laténske skupiny z Manětína-Hrádku. PA 2/1984 str.294-303;; A. Krebsová, M. Macek, V. Vávrová, M. Macek jr: Keltský původ populace v Česku. Vesmír 79 2000/5;; https://en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup_R-M269 ; tam i ďalšie odkazy;; www.eupedia.com/genetics/ .

Skratky: SIA = Slovenská archeológia, AÚ SAV Nitra; PA = Památky archeologické, AÚ ČSAV a ARUP Praha; AR = Archeologické rozhledy, AÚ ČSAV a ARUP Praha; SPFFBU = Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity; ŠZ = Študijné zvesti, AÚ SAV Nitra; ZbSNM = Zborník Slovenského národného múzea, Bratislava; ASM = Archeologické studijní materiály, AÚ ČSAV Praha; VPS = Vznik a počátky Slovanů, ČSAV Praha; IRSN = L'Institut royal des Sciences naturelles de Belgique; FF UK Praha = Filozofická fakulta Univerzity Karlovy; PF UK Praha = Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy; FF MUNI Brno = Filozofická fakulta Masarykovy univerzity; FF UK Bratislava = Filozofická fakulta Univerzity Komenského; EA = El Amarna dopisy

Podľa tzv. zakladateľskej analýzy, ktorá využíva mtDNA pre štúdium migrácii medzi Predným východom a Európou v neolite, sa dospelo k názoru, že podiel novopríchodských migrantov do Európy nebol ani štvrtinový, pričom genetický základ neolitických roľníkov bol daný už lovcami a zberačmi mladého paleolitu.³⁵ Áno, je to pravdepodobné, pokiaľ to berieme z matrilineárneho hľadiska (aspoň do morovej epidémie okolo roku 2950 BC). Nechcem sa tu rozpisovať o mechanizmoch migrácií, v ktorých dominantnú (a dokonca v niektorých prípadoch absolútnu) úlohu hrali muži, ktorí si potom brali ženy z porazených kmeňov.

Treba si uvedomiť, že pôvodný európsky Y-haplotyp (NRY), ktorý mal základ ešte v neskorom paleolite (predovšetkým epigravettien a solutrén), je takmer výhradne reprezentovaný haploskupinami I-M253 a I-M438, s výnimkou sporadického výskytu haploskupiny R-M343 a niektorých afrických "E" a severských "N" línií. Haploskupina "I" sa vo vyšších frekvenciách dnes vyskytuje už iba na Balkáne³⁶ a v severnej Európe,³⁷ kde v epipaleolitickom období (na Balkáne), môžeme predpokladať akési refúgiá.³⁸

V každom prípade, v populáciách neolitických roľníkov, tvorili potomkovia migrantov, významnú zložku.

Zagroský kultúrny okruh.

Protoneolit je zastúpený kultúrou Šanidár-karím-šáhirskou.³⁹ Podľa kamennej industrie sa tento kultúrny okruh nazýva Palegaura a v neskoršom období je to tradícia palegaura.⁴⁰ Jej nástupkyňou je kultúra Džarmo, s lokalitami Ka'lat Džarmo, Šemšara, Tepe Gurán, Tepe Asiab. Po džarmskom štýle nasleduje sarabský a vlastný guranský štýl.⁴¹ Nasledujúca fáza je doložená kultúrou Muhammad-Džafar s lokalitou Ali Koš v Chúzistáne. O niečo mladšia je kultúra Hádží-Fíruz v severozápadnom Iráne, južne od jazera Urmium. Jedná sa o najstaršie neolitické osídlenie v tejto oblasti.⁴² Nadväzuje zrejme na kultúru Muhammad-Džafar.

V starom chalkolite vzniká v severnej Mezopotámii oblasť kultúry samarrskej s lokalitami Samarra, Sabbat el-Havij, Tell Hassuna, Tell es Sauván, Tepe Šemšara, Baghúz, Čóga Mami. Jej pôvod sa hľadá na sever od Asýrie, v tureckom Kurdistan. Zasahuje silným vplyvom do južnej Mezopotámie a Iránu.⁴³ Kultúra Samarra bola rozhodujúcou, pre ďalší vývoj smerujúci

³⁵ Černý 2016 str.237n.

³⁶ Bosna a Hercegovina 53-65%, Bulharsko 27-34%, Chorvátsko 44-46%, Grécko 14%.

³⁷ Dánsko 39%, Nemecko 33%, Bielorusko 23-32%, Anglicko 18-26%.

³⁸ Na Jutskom poloostrove to bola pôvodne mezolitická kultúra Ertebøle, ktorá určitý čas koexistovala s kultúrou s lineárnou keramikou. Vystriedala ju kultúra nálevkovitých pohárov. Pôvodne to boli to lovci a rybári (kjoekemoddingy), ktorí sa postupom času začali zaoberať poľnohospodárstvom. K podobným kultúram patrila aj k. Swifterbant v Holandsku a Narva v Rusku.

³⁹ Najdôležitejšie lokality: Záví Čemi Šanidár, Karím Šáhir, Mľefaat, Gird Čai /Pečírka a kol. 1979 str.84/.

⁴⁰ Clark 1973 str.104n.

⁴¹ Horizont mäkkej keramiky.

⁴² 5537-5152 BC /Pečírka 1979 str.91, 94/.

⁴³ Pečírka 1979 str.117; Nováková 1998 str.27

k rozvoju civilizácie; napr. zavlažovanie po prvý krát tu doložené, umožnilo v nasledujúcej obejdskej kultúre osídlieť južnú Mezopotámiu a rozvinúť tam poľnohospodársku výrobu.⁴⁴

Súčasne so samarrskou kultúrou vzniká v Sýrii⁴⁵ a zrejme i na Chábure, kultúra chaláfska, ktorú Hrozný považoval za subarejskú.⁴⁶ Vzťahy medzi týmito kultúrami sú nejasné. Chassún je zrejme najstarší. Chaláf predstavuje zrejme synkretickú kultúru, spájajúcu prvky chassúnu i samarry. V tejto kultúre sa po prvý krát objavuje krátkolebý armenoidný typ,⁴⁷ (CHG). Takže kým nositelia kultúry Chassún sú prevažne nositeľmi Hg G2a a príslušníci kultúry Samarra, nositeľmi Hg J2, tak Chaláf predstavuje zmiešanú populáciu, predstavovanú haploskupinami G2a, J2, R1b.

Chaláf expandoval do východotureckého vnútrozemia až k jazeru Van. Na juhovýchode sa šírila až po riekú Dijálu a Karche do neskoršieho Elamu. Na západe sa rozšírila až do mersinskej oblasti,⁴⁸ kde sa stretáva s búkraniou a kultom dvojitej sekery,⁴⁹ ktoré prevzal. Po prvý krát sa tu objavuje guľatá stavba – tholos, ktorá bude mať veľký vplyv na architektúru egejskej oblasti. V kultúre Chaláf sa tiež po prvý krát na Prednom východe, objavuje solárny kult.

Kým oblasť chassúnskej a čiastočne i chaláfskej kultúry⁵⁰ je možné stotožniť s časťou Hámovej vetvy, teda s afroázijcami, tak oblasť od severného Zagrosu medzi Vanom a Urmijom, po južnú Mezopotámiu⁵¹ a Elam, patril Šémovej vetve; protoelamitskej. Šémova vetva v žiadnom prípade nebola pôvodne semitská.⁵² Jej príslušníci boli nositeľmi dominantnej Y-haploskupiny J2. Chaláfske lokality v severnej Mezopotámii ako Šagar Bazar, Tell Brak, Tepe Gaura, Tell Arpáčija boli etnicky zmiešané⁵³ a túto oblasť obývali subarejské a podobné etniká.

Pre úplnosť treba dodať, že aj v európskom neolite, okrem Y-haploskupín G2a, T1a, E-V13, došlo i k šíreniu haploskupín J2a-M410 a J2-M172, a to minimálne na Balkáne a v egejskej oblasti. Vzorky z gréckych neolitických osád majú silný vzťah k Balkánu.⁵⁴ Naopak Kréta vykazuje spriaznenosť so Stredomorím a Anatóliou.⁵⁵ Pristupujú k tomu i archeobotanické dôkazy. Pšenica *Triticum aestivum* je známa už od neolitu Anatólie, Kréty a južného Talianska, ale chýba v najstaršom neolite Grécka.⁵⁶ Archeológia tiež potvrdzuje vzťahy

⁴⁴ Nováková 1998 str.28; Samarrská kultúra v južnej Mezopotámii umožnila vznik kultúry Eridu (Obejd 1) a ďalší vývoj až k Obejdu 4.

⁴⁵ Amuk B2, Ras Šamra IV.C /Pečírka a kol. 1979 str.119/.

⁴⁶ Hrozný 1943 str.31

⁴⁷ Hrozný 1943 str.31 ad'.

⁴⁸ Mersin XXIV-XXI.

⁴⁹ Çatal Hüyük.

⁵⁰ Severná Levanta, oblasť Cháburu a stredného Eufratu.

⁵¹ Do príchodu Sumerov.

⁵² Aram a Assur, ktorí boli potomkami Šéma, patria zdanlivo k semitským národom. V skutočnosti to boli Protoelamitania, ktorí sa posemitštili.

⁵³ Protohamiti, Protoelamiti, Protochuriti.

⁵⁴ J2b-M102 bola častá v Thesálii a Macedónii, zatiaľ čo J2a-M410 tam má nízke frekvencie.

⁵⁵ Vysoké frekvencie J2a a naopak nízke J2b.

⁵⁶ Ann. Hum. Genet. 2008 Mar 72 (Pt 2) 205-214

neolitického Grécka⁵⁷ k Balkánu, juhovýchodnej Anatólii, ale aj k Mezopotámii – kultúra Samarra.⁵⁸

Z Afriky sa na Pyrenejský poloostrov v neolite šírila aj haploskupina J1, spolu s R1b-V88.

Šém bol synom Noe. V hebrejčine šém znamená „slovo“.⁵⁹ Synovia Šémovi boli: Elam, Ašur, Arfaxat, Lúd, Aram. Elamský jazyk je blízky drávidským jazykom, skôr sa dá hovoriť o preddrávidskom jazyku; samotné drávidské jazyky sa vyvinuli až v Indii. Predsumerský jazykový substrát,⁶⁰ ako aj niektoré geografické názvy v južnej Mezopotámii sa niekedy považujú za blízke drávidským jazykom.⁶¹

Ašur v Hebrejskej Biblii /Gn 10/, predstavuje predsemitské obyvateľstvo, ako napr. Subarejci a Gutejci. Etniká ako Gutejci, Lullubiti ad. mali jazykovo a etnicky blízko k Elamiťanom.⁶² Arama, teda Aramejcov, považujem za príbuzných kmeňa Turukku v krajine Ur⁶³ a neskôr v oblasti riek Chábur a Balích.

Arfaxat, resp. v inom znení Arpakšád, do tohto rodokmeňa rozhodne nepatrí. Je to iba neskoršia vsuvka. Boli to Indoiránci. Hypoteticky by mali pochádzať od Jafetovho vnuka a

⁵⁷ Protosesklo a Sesklo v Thesálii.

⁵⁸ Oliva 1995 str.11

⁵⁹ Výklady I. 1991 str.64.

U niektorých "predpotopných" patriarchov je možné predpokladať ponticko-kaukazský, resp. ponticko-stepný pôvod. Už meno pramatky Evy (Chawá), má pôvod v churitskom názve bohyně Chepat. Meno patriarchu Noema sa možno ukrýva v názve rieky Noes, ktorá pretekala územím thráckych Krobyzov a vlievala sa do Istru - Dunaja /Hérodotos: Dejiny IV.49/. Noemov pravnuke Šélach má meno odvodené od churitskej bohyně Šala. Podľa HB, boli arménske hory (hory Ararat, Urartu) miestom, kam sa kladú počiatky pronárodov: Šém, Hám, Jáfet. Henoch má zdanlivo náprotivok v národe Héniochov sídliačich južne od Kolchidy /Redgateová 2003 str.103/, severne od Kolchidy (Abcházia), ale aj v oblasti medzi kaukazským Albánskom a Skýtmi, v ponticko-kaspických stepiach /Tacitus: Anály II.68/. S najväčšou pravdepodobnosťou sa však jedná o potomkov "nositeľov torkézov", aj vzhľadom k ich susedstvu s kaukazskými Achájami a frýgijskými Muškami; por. grécky výraz héniochoi = vozatajci (nemožno však vylúčiť, že tento názov prevzali od pôvodného obyvateľstva). V mene Irád resp. Járed sa pravdepodobne skrýva názov kmeňa Ádov, oi. aj predkov (indoeurópskej zložky) Hattijcov. Aj v germánskych ságach vystupuje Hati (por. germánsky kmeň Chattov) a Skol (Skolotovia = Skýti), niekde v oblasti stredoruskej vrchoviny /Vlčková 2006 str.252/. Dokonca i Hérodotos pozná Auchata od Lipoxaia /Hérodotos: Dejiny IV.5/. No a Lipoxaios nie je pravdepodobne nikto iný, ako Lapiti, ktorých zakladateľ Lapitheus, bol synom pôvodom severského (Hyperborejci) boha, Apollóna. Jeden z lapitských kráľov sa nazýval Kaineus. S kmeňom Kaini sa stretávame aj v Thrákii, na dolnom toku rieky Marice. A samozrejme i HB pozná Kaina; jednak toho Kaina, ktorý zabil svojho brata Ábela a jednak Túbalkaina (zrejme Tibaréni; juhovýchodné Čienomorí /napr. Graves 2004 str.600n./). Zároveň jedným z kmeňov obývajúcich "zem zasľúbenú", bol aj Kénan, Kainan. Dokonca je možné, že i v názve blízkych príbuzných Lapitov - u Kentaurov, sa skrýva pomenovanie Kainov (Kaini Taurskí; Krym? Kemi Oba?; por. Taurida - Ifigénia).

Všetko teda nasvedčuje tomu, že "predpotopní" patriarchovia spomínaní v HB, boli v skutočnosti klany, alebo kmene, ktoré pôvodne obývali čiernomorské krajiny, či už v stepnej, kaukazskej, alebo balkánskej oblasti. Je teda možné, že ich dávní predkovia priamo zažili potopu v Čienomorí a následné migrácie /Pientka: Potopa v Čienomorí/, alebo sa o tom dozvedeli od potomkov priamych svedkov. Spomienky na tieto udalosti do Sýropalestíny, mohli priniesť aj etniká, ktoré tam migrovali zo severu (napr. Arpoxaios ad.).

Takže príbehy súvisiace s "predpotopnými" patriarchami, sa zrejme odohrávali v neolite a chalkolite, v širšej čiernomorskej oblasti a do predovýchodného rámca ich zasadili až pisatelia, alebo zostavovatelia HB /Pientka: Lapiti; Pientka: Hattijci; Pientka: Potopa v Čienomorí; Pientka: Kde sa nachádzal raj/.

⁶⁰ Por. napr. Brentjes 1973 str.103

⁶¹ Kondratov 1974 str.106

⁶² Tzv. Protoelamiťania /Klíma 1976 str.45n/.

⁶³ Pientka: Terachiti

Gomerovho⁶⁴ syna Asceneza.⁶⁵ Arfaxat nikdy nebol v krajine Ur v Zagrose. On prišiel z ponticko-kaspických stepí do Sýrie, ako Arpoxaios,⁶⁶ v prvej polovici 2. tisícročia BC, ako vedľajší prúd indoiránskej migrácie na juh. To by celkom dobre odpovedalo Hérodotovmu údaju, že od doby Dárea po Targitija⁶⁷ uplynulo zhruba 1000 rokov. Pamiatkou na ich postup k juhu, môže byť názov rieky Arpaçay, ktorá sa vlieva do jazera Čildir, južne od Malého Kaukazu, blízko turecko-gruzínskej hranice.. Tam niekde sa mohol dozvedieť o „gruzínskom“ Prométheovi – Amiranim, ktorého meno možno niesol Mojžišov otec Amram.

Teda Šémova vetva nesúvisí so Semitmi; tí spolu s Hamitmi pochádzajú výhradne od Háma. A Terachiti až po príchode do Kanaánu, prijali kanaánsky jazyk, z ktorého sa neskôr vyvinula hebrejčina.

⁶⁴ Kimmeri.

⁶⁵ Aškuzai = Skýti.

⁶⁶ Hérodotos: Dejiny IV.5

⁶⁷ Targitaos bol otcom Arpoxaia.